

શ્રી યશાવજયંતી

જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

આત્મસિદ્ધિ

શ્રી કિરણભાઈ.

જાણી..

॥ पूज्य आचार्य देवश्री लक्ष्मिसूरीश्वरभ्यो नमः ॥

परमपूज्य आचार्य देव

श्री विजय प्रेमसूरीश्वरभ्यो महाराज साहेब
तथा

परमपूज्य आचार्य देव

श्री विजय सुभोवसूरीश्वरभ्यो भ. साहेबना
वरद हस्ते

पू. पत्न्यासभ्यो श्री लक्ष्मि विजयभ्यो गङ्गावरे
आचार्य पदरोपण निमित्ते स्नेह

वि. सं. २०३२ श्रावण सुद २ शुभवार

ता. ३-३-७६

શ્રી વિજયધર્મ-ભક્તિ-પ્રેમ-સુખોદય જૈન ગ્રંથ રત્નમાત્રા

પ્રથમ ગ્રંથ

આત્મસિદ્ધિ

પ્રેરક

પૂજ્ય આચાર્ય દેવ

શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

સંપાદક

શ્રી કિરણભાઈ

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૭૬

મુદ્રક :

શ્રી જયંતીલાલ ડી. શાહ

લાધાણી પ્રિન્ટર્સ,

કાળુનું મેદાન, સુરત-૨.

પ્રકાશક :

શ્રી સિદ્ધિગિરિ ભક્તિ વિહાર
(પાલીતાણા)

ડાયમંડ બીલ્ડિંગ લુહાર ચાલ, મુંબઈ.

મૂલ્ય : રૂ. ૫

શુભાશિષ

શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

સચરાચર એવું આ જગત શું છે? પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ તથા બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, સંભૂર્ઞિમ પંચેન્દ્રિય, ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય જેમાં જલચર, સ્થલચર, ખેચર તથા મનુષ્ય-નારક-દેવ આ બધું શું છે?

જડસ્રષ્ટિ અને ચૈતન્યસ્રષ્ટિથી આ સંસાર ભરેલો છે. સર્વે જીવો વિકાસ એટલે ઉન્નતિ અને અભ્યુદય ચાહે છે, તે માટે જ પ્રયત્નશીલ છે. પ્રાણીમાત્રને સુખ પ્રિય છે, દુઃખ અપ્રિય છે. પ્રત્યેક પ્રાણી સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે અને દુઃખમાંથી મુક્ત થવા ઉદ્યમશીલ છે.

સુખ અને દુઃખની પાછળ કયું બળ કામ કરી રહ્યું છે? પાંચે ઇન્દ્રિયો અને મનને પ્રવૃત્ત કરનાર કયું તત્ત્વ છે? પાંચે ઇન્દ્રિયોનાં સુખો પ્રાપ્ત કરવા મનને પ્રેરણા આપનાર પ્રેરક બળ કાણુ છે? સુખના ભોગવટામાં પાપની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણુ શું છે? દુઃખના ભોગવટામાં પાપની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણુ શું છે? સુખના ભોગવટામાં પુણ્યની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણુ શું છે? દુઃખના ભોગવટામાં પુણ્યની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણુ શું છે?

સુખ શું છે?

દુઃખ શું છે ?

પૌદ્ગલિક સુખ શું છે ?

આત્મિક સુખ શું છે ?

કયું સુખ નાશવંત છે ?

કયું સુખ શાશ્વત છે ?

સુખને મેળવવા અને દુઃખથી મુક્ત થવા જે ચાહે છે તે વાસ્તવિકપણે કાણ છે ?

સુખ પ્રાપ્ત થાય તેવા વિચારો-વાણી, વ્યાપાર અને વર્તન કરવાની સ્કુરણાની પાછળ કયું તત્ત્વ કામ કરી રહ્યું છે ?

મનની ધારણા કેમ સફળ થતી નથી ? વાણી વ્યાપાર કેમ નિષ્ફળ થાય છે ? પરિશ્રમ ઘણો કરવા છતાં પણ ફળ કેમ મળતું નથી ? આ બધાં પાછળ શાં કારણો છે ?

રાજ્ય રંક કેમ બને છે ? રંક રાજ્ય કેમ બને છે ? એક મનુષ્ય અસદ્ વિચારો કરે છે, હાનિકારક બોલે છે અને સ્વપર હિતને નુકસાન થાય તેવું વર્તે છે; તથા બીજો મનુષ્ય સદ્વિચારો કરે છે હિત-મિત અને સત્ય વાણી ઉચ્ચારે છે. પરહિતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે આનું કારણ શું ?

એક વ્યક્તિ દયાળુ, કરુણાવંત, પરોપકાર પરાયણ હોય છે; બીજો

વ્યાકત ક્રૂર, નિર્દય અને અન્ય જીવોને હાનિ કરે છે. આનું કારણ શું ?

એક વ્યક્તિ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, દુરાચાર, વગેરે આચરે છે અને ધનસંપત્તિનો સંચય કરવામાં રાગે છે, ત્યારે ખીજી વ્યક્તિ અન્ય પ્રાણીઓનાં દુઃખ દૂર કરવામાં, સત્ય બોલવામાં અન્યનું કંઈ પણ અપહરણ ન કરવામાં તથા સદાચાર પાલનમાં, પરસ્ત્રીને માતા, બેન, પુત્રીરૂપે માનવામાં તથા ધનસંપત્તિ દ્વારા પરોપકાર કરવામાં રાગે છે. આનું કારણ શું ?

કોઈ સ્વભાવે જ ક્રોધી, માની, માયાવી અને લોભી હોય છે ત્યારે કોઈ સ્વભાવે જ શાંત, નમ્ર, સરલ અને સંતોષી હોય છે. કોઈ ખાઉ-ધરો, ડરપોક, અતિવિષયી, પરસ્ત્રીલંપટ, સ્વચ્છંદી, દુરાચારી અને અત્યંત કૃપણ-ધનસંચય કરવાની સંજ્ઞાવાળો હોય છે. આનું કારણ શું ?

કોઈ સ્વભાવે જ દાતા, ઉદારદિલ, સદાચારી, તૃષ્ણા-આસક્તિથી મુક્ત અને સદ્વિચાર યુક્ત, સદ્ભાવનાશીલ હોય છે. આનું કારણ શું ? એકનું સદ્બોધ તરફ દિલ ખેંચાય છે. એકનું દુરાચાર તરફ મન વળે છે. આનું કારણ શું ?

માતાપિતા સંસ્કારી, દયાળુ, ઉદારદિલ હોવા છતાં તેમની સંતતિ તેનાથી વિપરીત ગુણ ધરાવનારી થાય છે. વળી માતાપિતા ધર્મભાવના-વિહોણાં હોવા છતાં તેમની સંતતિ સંસ્કારી, પરમાર્થી, ધર્મભાવના-યુક્ત બને છે. આનું કારણ શું ?

એકની અભિરુચિ પુણ્ય કાર્ય, પવિત્ર કાર્ય, પરોપકારનાં કાર્યો,

તરફ હોય છે, જ્યારે ખીજની અભિરુચિ પાપકાર્ય જેને લોકા ધિક્કારે તેવી, સૂરાપાન, ખૂનામરકી, અપહરણ, ત્રાસ-તોફાન લુટફાટનાં કાર્યો તરફ હોય છે. આનું કારણ શું ?

આ બધા વિચારો શાંતચિત્તો, એકાન્ત સ્થલમાં પોતાના મનમાં સમજી અને શાણા મનુષ્યોએ અવશ્ય કરવા જેવા છે.

ખૂબખૂબ આત્માની સાથે હૃદયના ઊંડાણમાં ઊતરીને આ બધા પ્રશ્નો વિચારવા જેવા છે. જ્યારે શાંત સ્થિત મનથી ઊંડાણમાં ઊતરીને તે વિચારવામાં આવશે ત્યારે અવશ્ય આવા સર્વે પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપોઆપ આત્માના ઊંડાણમાંથી જ મળી રહેશે.

જ્યારે મનુષ્યનું મન ફક્ત વિષયો કષાયો તરફ ખૂંટી રહ્યું છે. ધનના વિચારો, પાપના વિચારો, સંસારના વિચારોમાંથી મન મુક્ત થતું જ નથી અને ત્યારે એક તે જ કારણથી મન આત્મા સંબંધી વિચારણા કરવા ઉદ્યત થતું નથી. તેથી જ આત્મા બાબત કોઈ દિવસ વિચાર કરવાની કુરસદ મળી જ નથી અને જીવન-દુર્લભ એવું મનુષ્ય જીવન ધન, માલમિલકત, કુટુંબકબિલો, જર-જમીન-જેરના અંજાવાતોમાં ફસાઈને વેડફાઈ જાય છે.

આથી જ આ ગ્રંથમાળાની યોજના એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે જેથી દરેક સમજી મનુષ્ય પોતાનું સ્વરૂપ સમજી શકે, તેને આત્મભાન-આત્મજ્ઞાન થાય. અને તે કોણ છે ? ક્યાંથી આવ્યો છે ? અહીંથી ક્યાં જવાનું છે ? આવ્યો ત્યારે સાથે શું લાવ્યો અને અહીંથી જશે ત્યારે સાથે શું લઈ જશે ? પોતાને મનુષ્ય ભવ કેમ મળ્યો ?

મનુષ્ય થઈને પોતે શું કરવાનું છે? માનવલવમાં જન્મીને તે જે ધનવૈભવ-ધરખાર-કુટુંબપરિવાર-માલમિલકત એકત્ર કરે છે તે બધું અહીં છોડીને જવાનું છે. તો આ સિવાય અન્ય કંઈ સાથે આવી શકે તેમ છે કે નહિ અને જે બીજું કંઈ આવી શકે તેમ હોય તો તે મેળવવા લગીરથ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ કે કેમ? આ બધી વિચારણા અવશ્ય કરવા જેવી છે એવી પ્રેરણા પ્રાપ્ત થાય.

અને જ્યારે આ બધી વિચારણા કરવાનું મન થશે ત્યારે આત્મા-કર્મ-પરલોક-પુણ્ય-પાપ-ધર્મ સંબંધી વિચારણા દિલમાં અવશ્ય ઊભી થશે અને ત્યારે આત્મસ્વરૂપ-કર્મસ્વરૂપ-પરલોક-ધર્મસ્વરૂપ-સાચું હિત તથા આત્માની સાથે કર્મનું બંધન અને કર્મબંધનમાંથી આત્માની મુક્તિ કેમ શક્ય બને આ બધા વિચારો અવશ્ય આવશે જ. આવા બધા વિચારોનો રસથાલ પીરસવા માટે આ ગ્રંથમાલાની યોજના કરવામાં આવી છે. તે માટેનું સંપાદનનું કાર્ય કિરણભાઈને સોંપ્યું છે અને આ રસથાલનો ઉપભોક્તા અવશ્ય સંતૃપ્ત થશે જ એવી આશા રાખવી તે અસ્થાને નથી.

સર્વ જીવો પોતાનું સાચું સ્વરૂપ જાણો અને ભવબંધન-દુઃખ-બંધન-કર્મબંધનથી મુક્ત બનો એ જ એક શુભાભિલાષા !

એ બોલ.....

* મોક્ષઃ કર્મક્ષયાદેવ સ ચાત્મજ્ઞાનતો ભવેત્ ।

ધ્યાનસાધ્યં મતં તચ્ચ તદ્ધ્યાનં હિતમાત્મનઃ ॥

યોગશાસ્ત્ર ૪-૧૧૩

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનો આ શ્લોક વાંચ્યો ત્યારથી મનમાં કંઈક નવી ચેતના જગૃત થઈ.

આ સંસારમાં કર્મપાશથી જકડાયેલા પ્રત્યેક જીવને દુઃખથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા હોય છે. જીવમાત્ર સુખ ઇચ્છે છે. દુઃખ કોઈ પણ ઇચ્છતું નથી. સુખદુઃખ આત્મ સિદ્ધિનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. સુખદુઃખની અનુભૂતિથી કોઈ પણ વિચારવંત વ્યક્તિ આત્માના અસ્તિત્વને જાણી શકે છે.

આત્મા અરૂપી છે તેથી ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયો વડે ગ્રાહ્ય નથી. તેથી આત્માને ઓળખવા માટે અનુમાનાદિ પ્રમાણો વધુ સહાયક બને છે.

આજના યંત્રયુગમાં માનવી અધ્યાત્મવિજ્ઞાનને બદલે ભૌતિકવાદ તરફ દોટ મૂકી રહ્યો છે. સ્થૂળ સુખસાધનોથી માનવી પોતાને સુખી માને છે; પરંતુ તે માગે આત્મશાંતિ અને વાસ્તવિક આત્મસુખની હજી સ્પર્શના થઈ નથી.

આત્મસિદ્ધિ એ જ સુખ અને શાંતિનો મૂળ આધાર છે.

જ્ઞાતેહ્યાત્મનિ નો ભૂયો જ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ।

અજ્ઞાતે પુનરેતસ્મિન્ જ્ઞાનમગ્યાન્નિરર્થકમ્ ॥

આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન થયા પછી જગતમાં ખીજું કોઈ જ્ઞાન શેષ નથી રહેતું. અને આત્મજ્ઞાન વિનાનું અન્ય સર્વ જ્ઞાન નિર્ર્થક નીવડે છે.

જે જીવ આત્મજ્ઞાન તરફ વળ્યો નથી તે વાસ્તવિક રીતે અજ્ઞાની છે. આપણા સર્વેનો પ્રયત્ન આત્મજ્ઞાન માટેનો હોવો અત્યંત આવશ્યક છે.

આત્મજ્ઞાનફલંધ્યાનમાત્મજ્ઞાનં ચ મુક્તિદમ્ ।

આત્મજ્ઞાનાય તન્નિત્યં યત્નઃ કાર્યો મહાત્મના ॥

* અર્થ :- મોક્ષ તે કર્મક્ષયથી જ થાય છે, અને તે (કર્મક્ષય) આત્મજ્ઞાનથી થાય છે; તે આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી સાધ્ય છે, માટે ધ્યાન તે આત્માનું હિત કરનાર છે.

આત્મજ્ઞાનનું ફળ ધ્યાનસિદ્ધિ છે અને આત્મજ્ઞાન મુક્તિ આપનાર છે. મહાત્મા પુરુષે હંમેશાં આત્મ જ્ઞાન માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

અર્વાચીન વિજ્ઞાનનું લક્ષ્ય આત્મા જેવા કોઈ પદાર્થ પ્રત્યે વળતું છે. પરંતુ યંત્રાદિ સાધનો વડે આત્મસિદ્ધિ થતી નથી. આત્મસિદ્ધિ માટે તો જ્ઞાન, ધ્યાન, તપની સાધના સહાયક છે. જૈનદર્શને પ્રકાશેલું આત્મસ્વરૂપ અન્યત્ર દુર્લભ છે. આવું સૂક્ષ્મ આત્મસ્વરૂપ તર્ક અને યુક્તિ વડે વૈજ્ઞાનિક શૈલીએ રજૂ કરીને આજની યુવાન પેઢીમાં આત્મ-તત્ત્વ વિષે આસ્થા ઉત્પન્ન કરવાની વિચારણા મારા મનમાં હતી. આત્મશ્રદ્ધાનું સમ્યક્ત્વ સર્વજીવોને પ્રાપ્ત થાય અને તરુણ વર્ગ આત્મ-સાધના પત્યે વળે એ ભાવનાથી યત્ કિંચિત્ પ્રયત્ન આ દિશામાં કરવાની પ્રેરણા જાગી.

ચાલતા પથિકને પંથ મળે તેમ પૂર્વજન્મોના ધર્મસ્નેહ યોગે આ કાર્યને માટે સુયોગ્ય તત્ત્વચિંતક, અધ્યાત્મરસિક શ્રી કિરણભાઈનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. અને આ ઉદ્દેશ્ય જણાવતાં એમણે સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો.

આ પુસ્તકમાં સંપાદકે આધુનિક વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રોના સમન્વય-પૂર્વક વૈજ્ઞાનિક શૈલીએ રોચક સામગ્રી પીરસી છે.

આ પુસ્તકમાં દર્શનશાસ્ત્રના અભ્યાસીને દાર્શનિક મંતવ્યો, વિજ્ઞાન-રસિકને વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોની જાણકારી, તત્ત્વપ્રેમીને તત્ત્વનો સંસ્પર્શ, તર્ક અને યુક્તિવાદની અભિરુચિવાળા માટે તર્ક-યુક્તિપૂર્વકનું સમર્થન તથા કથાપ્રેમીને સુંદર પ્રસંગો વાંચવા મળશે. શ્રી કિરણભાઈએ આ ગ્રંથમાં આવી અનેક વિશેષતાઓ દાખવી છે.

આત્મસિદ્ધિ વિના આત્મશુદ્ધિ થતી નથી. મોક્ષનો સાધક સંયમી આત્મા આત્મશુદ્ધિ અર્થે આ પુસ્તકમાંથી યોગ્ય પ્રેરણા મેળવીને આત્મસિદ્ધિ સાધે એ જ શુભ અભિલાષા !

તા. ૧૮-૨-૧૯૭૬

આદિનાથ સોસાયટી,

સતારા રોડ, પૂના.

મુનિ અરુણવિજય

શ્રી શામેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન મંદિર મુખ્ય સંઘ
શા. મા. ના. જી. ક. સ. ના. જી. ધ. ડા.

ભવાની પેટ, પૂના

ના સૌજન્યથી આ પુસ્તક પ્રગટ થયું છે.

અનુક્રમ

૧ શું આત્મા છે ?	૧
૨ સંમોહનના પ્રયોગો	૧૩
૩ વિચાર વિનિમય	૨૪
૪ વિચારકો શું કહે છે ?	૩૬
૫ અર્વાચીન વિજ્ઞાનનું મૌન	૪૯
૬ મન ઉઘાડું રાખો	૬૦
૭ વીસમી સદીનું સંશોધન	૭૧
૮ આત્મા છે	૮૨
૯ ગણધરવાદ	૯૩
૧૦ આત્મસિદ્ધિ	૧૦૩
પરિશિષ્ટ	
૧ આંખો વિનાની દૃષ્ટિ	૧૧૪
૨ શું મગજ ન હોય તો ચાલે ?	૧૧૬
૩ ભાવિની આગાહી	૧૧૭
૪ જમીનની નીચે શું છે તે દેખાય છે	૧૧૮
૫ સ્વપ્નનું પ્રાર્થનાગીત	૧૧૯
૬ ઈંગ્લેંડના વડાપ્રધાનનું ખૂન	૧૨૦
૭ રૂડયાર્ડ ક્રીષ્નાનું સ્વપ્ન	૧૨૧
૮ બિયારી ટીમ્સ !	૧૨૨
૯ બાહ્ય અવકાશમાંથી આંતર અવકાશ ભણી	૧૨૩
૧૦ અદ્ભુત અનુભૂતિ	૧૨૪
૧૧ મનુષ્ય સ્વાર્થ પરાયણતા	૧૨૫
૧૨ વિજ્ઞાન અને ધર્મ	૧૨૬
૧૩ ચેતનાનું રૂપાંતર	૧૨૬
૧૪ આત્માનું અસ્તિત્વ	૧૨૯

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

શ્રી વિજય ધર્મ-ભક્તિ-પ્રેમ-સુબોધ જૈનગ્રંથ રત્નમાલા

પ્રથમ ગ્રંથ

આત્મસિદ્ધિ

૧

શું આત્મા છે ?

કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થયા પછી, લબ્ય પ્રાણીઓથી અલંકૃત અને યજ્ઞને માટે મળેલા પ્રબોધને લાયક એવા પરમ ઉપકારી ભગવાન મહાવીરસ્વામી, ઘણા શિષ્યોથી પરવરેલા ગૌતમાદિક વિપ્રોએ સેવેલી અપાપા નામની નગરીમાં આવ્યા. તે પુરીની

નજીક મહાસેનવન નામના ઉદ્યાનમાં દેવતાઓએ એક સુંદર સમવસરણ રચ્યું.

આ સમવસરણમાં આવેલા સંશયકારી ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમને પ્રભુએ કહ્યું, ‘હે વિપ્ર! જીવ છે કે નહિ એવો તારા હૃદયમાં સંશય છે, પણ હે ગૌતમ! જીવ છે, તે ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન અને સંજ્ઞા વગેરે લક્ષણોથી જાણી શકાય છે. જો જીવ ન હોય તો પુણ્ય પાપનું પાત્ર કોણ? અને તારે આ યોગ દ્વાન વગેરે કરવાનું નિમિત્ત પણ શું?’

પ્રભુનાં વચન સાંભળી ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમે મિથ્યાત્વરૂપી ઊંધી સમજણ સાથે સંદેહને છોડી દીધો અને પ્રભુના ચરણમાં નમસ્કાર કરીને બોલ્યા, “હે સ્વામી! ઊંચા વૃક્ષનું માપ લેવાને ઠીંગણા મનુષ્યની જેમ હું દુર્બુદ્ધિ તમારી પરીક્ષા લેવાને માટે અહીં આવ્યો હતો. હે નાથ! હું દોષયુક્ત છું, તે છતાં તમે આજે મને સારી રીતે પ્રતિબોધ આપ્યો છે. તો હવે સંસારવિરક્ત થયેલા એવા મને દીક્ષા આપીને અનુગૃહિત કરો. જગદ્ગુરુ વીરપ્રભુએ તેને પોતાના પહેલા ગણધર થશે એવું જાણીને પાંચસો શિષ્યો સાથે પોતે જ દીક્ષા આપી.

(શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય વિરચિત શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર)

અધું રાજ્ય બક્ષિસ આપું!

પશ્ચિમના સુપ્રસિદ્ધ દાર્શનિક ઇમેન્યુઅલ કાંટ માટે એવું કહેવાય છે કે એક વાર માર્ગમાં જતાં તેની લાકડી કોઈ સજ્જનને વાગી ગઈ.

કાંટ સામે જોઈ પેલા સજ્જને પૂછ્યું: ‘મહાશય! આપ કોણ છો?’

પ્રત્યુત્તરમાં કાંટે કહ્યું: “If I owned the whole world, I would give you one-half, if you could answer that question for me” ‘જો હું આખી દુનિયાનો સ્વામી હોઉં, અને તમે ‘હું કોણ છું?’ એ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપી શકો તો અર્ધું રાજ્ય હું તમને બક્ષિસ આપું.

આપણામાં રહેલો આ ‘હું’ કોણ છે? શું આ ‘હું’ ભ્રમણામાત્ર છે? કે અનંતશક્તિનો પરમ પુંજ છે? શું સારું જીવન આ ‘હું’ ને બાણ્યા વિના, સમજ્યા વિના, નિર્થક વહી જશે?

જીવન શું છે? આ જન્મ અને મૃત્યુ શા માટે છે?

શું આત્માનું અસ્તિત્વ છે? મૃત્યુ પછી શું કોઈ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ રહી જાય છે? શું પુનર્જન્મ છે?

નૈતિકતાનું મૂલ્ય કે ધર્મની વિચારણા ઉપરના પ્રશ્નોનું સમાધાન થયા પછી વાસ્તવિક રીતે સાર્થક બને છે.

જો નવી પેઢીને ધર્માભિમુખ બનાવવી હશે તો આ પ્રશ્નોના સંતોષકારક પ્રત્યુત્તરો આપવા પડશે. આધ્યાત્મિક મૂલ્યોમાં જેમને શ્રદ્ધા છે તેમની શ્રદ્ધા દૃઢ કરવા માટે પણ આવાં સમાધાન સહાયક થશે.

જો આત્મા છે, આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે તથા આત્માનો પુનર્જન્મ છે, તો જ પ્રાપ્ત થયેલું જીવન કઈ રીતે સાર્થક કરવું આ પ્રશ્ન બાકે છે. જીવનને સાર્થક કરવાની કલાનું મહત્ત્વ સમજાય છે. ધર્મ માનવજીવનને સાર્થક કરવાની શ્રેષ્ઠ કલા છે.

ધર્મ અને વિજ્ઞાન

જેઓ ન સૂક્ષ્મ રીતે વિજ્ઞાનને સમજ્યા છે, ન શુદ્ધ રીતે ધર્મને સમજ્યા છે તેઓ કાં તો વિજ્ઞાનને કાં તો ધર્મને ધિક્કારે છે.

વિજ્ઞાનનાં હિંસક સાધનો અવશ્ય ધિક્કારવા યોગ્ય છે; પરંતુ દ્રવ્યાનુયોગનું વિજ્ઞાન આત્માના ઉત્થાનમાં સહાયક છે.

જે તક્ષવત જ્ઞાન અને વીગત વચ્ચે છે, તે તક્ષવત ધર્મ અને વિજ્ઞાન વચ્ચે છે.

બહારથી પ્રાપ્ત થતું જ્ઞાન એ જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન અંદરથી પ્રગટે છે. બહારથી માત્ર વીગતો પ્રાપ્ત થાય છે. અંદરથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ જાગે છે. અર્વાચીન વિજ્ઞાન અને ધર્મ વચ્ચે આ તક્ષવત છે.

વિજ્ઞાનને ધર્મના પૂરક રૂપે જુઓ તો વિરોધાભાસ નહિ લાગે. જ્યાં વિજ્ઞાનની સીમા પૂરી થાય છે ત્યાંથી ધર્મ શરૂ થાય છે. માત્ર બહારના જ્ઞાનને જો જ્ઞાન માનીશું તો અંદરથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ નહિ પ્રગટે.

વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જો આત્માના અસ્તિત્વને જાણવું હશે તો પ્રયોગો દ્વારા પ્રાપ્ત થતી વીગતોની પાછળ જવું પડશે.

આ વિરાટ વિશ્વમાં વિજ્ઞાન જેનો કંઈ ઉકેલ આપી શકતું નથી એવી વ્યક્તિઓ, પ્રસંગો તથા પ્રયોગોના હાઈને પૂર્વગ્રહ-રહિત બનીને સમજવાં પડશે.

અંદરનો કેમેરા

માનવી માત્ર પંચ મહાભૂતનું પૂતળું નથી; તેનામાં કંઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વ રહેલું છે. તમે તેને જીવ કહો, આત્મા કહો, ચૈતન્ય કહો,

પણ આ તત્ત્વ એવું અદ્ભુત છે જેને આજનું વિજ્ઞાન સમજી શકે એવું નથી.

અમેરિકાના શિકાગો શહેરમાં ટેડ સિરિયોસ નામનો યુવાન આજે જીવંત છે. એક વાર તે ગંભીર બિમાર પડ્યો. માંદગીમાંથી ઊઠ્યા પછી તેના મગજમાં કંઈ ચમત્કાર બની ગયો છે. સેંકડો માઈલ દૂર રહેલા કોઈ દ્રશ્યનો મનથી તીવ્રપણે વિચાર ટેડ સિરિયોસ કરે અને કેમેરાની પ્લેટ પર તેનો ફોટો પડી જાય. મૃત્યુ પામેલી કોઈ વ્યક્તિનું ચિત્ર ટેડ સિરિયોસ પોતાના આંતર ચક્ષુ સામે લાવે અને સામે રહેલા કેમેરામાં આવી જાય.

પૈજાનિકોએ તેના પર કેટલાય પ્રયોગો કરીને આ વાતની ખાતરી કરી છે. પરંતુ હજી સુધી આ રહસ્યનો ઉકેલ પૈજાનિક દૃષ્ટિએ થઈ શક્યો નથી.

આવો એક પ્રયોગ ઈ. સ. ૧૯૬૩ માં પુસ્તક પ્રકાશક શ્રી કર્ટીસ કુલરના ઘરમાં થયો હતો.

શ્રી કર્ટીસ કુલરે આ પ્રયોગ માટે કેમેરાનો નવો રોલ જાતે ખરીદ્યો હતો. પોતે જાતે પોતાના પોલેરાઈડ કેમેરામાં આ રોલ ભર્યો.

ટેડ સિરિયોસે આરામખુરશીમાં બેસી કેમેરાનો લેન્સ પોતાની તરફ રાખી એકાદ-બે મિનિટની એકાગ્રતા કરી કેમેરાની ચાંપ દબાવી અને કેમેરા મી. કુલરને પાછો આપ્યો.

મી. કુલર અને બીજા સાક્ષીઓની હાજરીમાં જ્યારે કેમેરાએ ઝડપેલું ચિત્ર જોવામાં આવ્યું ત્યારે એરોફ્રામમાં વિમાનને રાખવાની જગ્યા તથા “AIR DIVISION” ના શબ્દોનું પાટિયું સ્પષ્ટપણે દેખાયાં.

તપાસ કરતાં સૈકંડો માઈલ દૂર આવેલા શેકકલીફ ગામનું આ એરોગ્રામ હતું.

ટેડ સિરિયોસે કેટલાય પ્રયોગો અનેક વૈજ્ઞાનિકોની હાજરીમાં આ રીતે કર્યા છે. જ્યારે તેની એકાગ્રતા વધુ હોય છે ત્યારે ચિત્ર સ્પષ્ટ આવે છે અને જ્યારે એકાગ્રતા ઓછી હોય છે ત્યારે ચિત્ર ઝાંખાં આવે છે.

અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ લાઈફ મેગેઝિને ચિત્રો સાથે એક લેખ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. ટેડ સિરિયોસ પર થયેલા પ્રયોગો વિસ્તારથી દર્શાવતું ફોટાઓ સાથેનું એક મોટું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે.

અર્વાચિન વિજ્ઞાનની અનેક મર્યાદાઓ

વિજ્ઞાનની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ પોતાનાં સંશોધનોના પરિણામો જોતાં આજે સ્વીકારે છે કે માનવ દેહમાં એવું કંઈક તરવ છે કે જે દેહના નાશ પછી પણ કાયમ રહે છે.

કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો માને છે કે દેહથી સ્વતંત્ર ચૈતન્ય જોવો કોઈ પદાર્થ નથી. અને જે ચેતના દેખાય તે દેહમાં રાસાયણિક પ્રક્રિયા વડે પ્રગટે છે. તેમના મત પ્રમાણે દેહ નાશ પામે છે તેની સાથે આ ચેતના પણ નાશ પામે છે.

જીવવિજ્ઞાન Biology માં સંશોધન કરનારાઓ કહે છે કે માત્ર રાસાયણિક પ્રક્રિયા વડે વૈજ્ઞાનિકો એક દિવસ પ્રયોગ-શાળામાં જીવનનું નિર્માણ કરી શકશે.

જીવ વિજ્ઞાન અનેક પ્રયોગો દ્વારા જીવનું સર્જન કરવા મથી રહ્યું છે. પરંતુ હજી સુધી એક સામાન્ય કોષ (cell) કે એક લોહીનું ટીપું બનાવવામાં વૈજ્ઞાનિકો સફળ થયા નથી.

સમુદ્રનું પાણી પણ હજી સુધી વિજ્ઞાન બનાવી શક્યું નથી. આજે પ્રયોગશાળામાં તૈયાર થયેલા સમુદ્રજળમાં માછલાં વગેરે સમુદ્રના જીવો જીવતા નથી. આ પાણીમાંજે એક લોટો સમુદ્રનું કુદરતી જળ નાખવામાં આવે તો જળચર સૃષ્ટિ તેમાં જીવે છે. વૈજ્ઞાનિકો હજી આ રહસ્ય ઉકેલી શક્યા નથી.

ડાયાબીટીઝ-મધુ પ્રમેહના દરદીના દેહમાં ઇન્સ્યુલીનની ઊણપ છે. આ ઇન્સ્યુલીનના રાસાયણિક ઘટકનું જ્ઞાન, વિજ્ઞાન પાસે છે; પરંતુ ઇન્સ્યુલીન હજી પ્રયોગશાળામાં તૈયાર થતું નથી. આવા હોર્મોન્સ કે લોહીની જરૂરીઆત માટે જીવસૃષ્ટિ પાસે જ જવું પડે છે.

આજના વિજ્ઞાનની આ મર્યાદા છે. આજે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે નવાં સાધનો શોધતાં અને નવું સંશોધન થતાં આ મર્યાદાઓ વિજ્ઞાન ઓળંગી જશે.

શું આ શક્ય છે? લેખારેટરીની ટેસ્ટ ટ્યુબમાં શું જીવનું નિર્માણ થશે ?

ધારો કે કદાચ લવિષ્યમાં એક દિવસ જીવકોષનું નિર્માણ વિજ્ઞાન કરી શકે અથવા ચોક્કસ રાસાયણિક પદાર્થો લેગા કરી તેમાં ચેતના પ્રગટાવી શકે તેનો અર્થ એવો નથી કે આત્માનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી. તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ છે કે આત્માને પ્રગટવા માટેની-જીવની ઉત્પત્તિ માટેની અનુકૂળતા વિજ્ઞાને કરી આપી. તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ કે જીવન પ્રગટવા માટેની યોગ્ય પરિસ્થિતિ કાયા કે યોનિની રચના થઈ.

છાણમાં ક્રીડા ઉત્પન્ન થાય છે; વાસી અન્નમાં જીવની ઉત્પત્તિ દેખાય છે. તેનાથી માત્ર એટલું જ પુરવાર થાય છે કે

જીવને આવીને વસવા માટેનું યોગ્ય સ્થાન કે વાતાવરણ અહીં રચાયું છે.

બાકી, હજી સુધી તો એક સામાન્ય કોષ કે એક લીલું તૃણ, ફૂલની એક પાંખડી કે આંસુનું એક બિંદુ પ્રયોગશાળામાં સર્જી શકાયું નથી.

કેવલ રાસાયણિક પ્રક્રિયા વડે વનસ્પતિ જેવી અદ્ય વિકસિત જીવસૃષ્ટિનું સર્જન પણ શક્ય નથી. અને વનસ્પતિમાં જીવત્વનું અસ્તિત્વ આજે વિજ્ઞાન વડે પ્રમાણિત થઈ રહ્યું છે.

મનની દેહ ઉપર અસર

વિચારોની દેહ ઉપર કેટલી જબ્બર અસર છે તેનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવાથી અંદર રહેલા અદૃશ્ય તત્ત્વની શક્તિનો આપણને પોતાને પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે.

એક એંસી વરસના વૃદ્ધ મનના બળ વડે શરીરની બીમારીઓ પર કઈ રીતે કાબુ મેળવ્યો તે વાત પ્રેરણાત્મક છે.

રસ્તો ઓળંગવા જતાં આ વૃદ્ધ એક લોરીના અકસ્માતમાં મૃત્યુ પામ્યો. તેના દેહને ચીરીને ડોક્ટરોએ જોયું કે તેના ફેફસામાં ફાગેલો ટી. બી. હતો તેના પેટમાં લાંબા સમયનું દબાઈ ગયેલું અક્સર હતું. તેની કીડની ખરાબ થઈ ગયેલી હતી. દેહ બિલકુલ જર્જરિત હતો. આનાથી ત્રીજા ભાગની બિમારી વાળાં મનુષ્યો પથારીમાંથી ઉઠી ન શકે.

તેની વિધવા પત્નીએ કહ્યું કે વરસોથી તેનો પતિ દૃઢ શ્રદ્ધા-પૂર્વક એવું માનતો કે ગઈ કાલ કરતાં આજે પોતે વધુ તંદુરસ્ત છે અને આવતી કાલે પોતે આજ કરતાં વધુ તંદુરસ્ત હશે જ.

ક્યારેય તેણે દુઃખની કે દુઃખાવાની ક્ષરિયાદ કરી નથી.

ડૉ. જોન એ. સ્કીન્ડલર પોતાના પ્રખ્યાત પુસ્તક “વરસના ૩૬૫ દિવસ કઈ રીતે જીવવું” માં લખે છે કે “આપણી ભાવનાઓ આપણા દેહમાં રહેલા એન્ડોકાઈન ઝ્વેંડ્સ ઉપર ભારે અસર કરે છે; અને આ ઝ્વેંડ્સ દેહનાં જીદાં જીદાં અંગોને તથા પ્રક્રિયાઓને ચલાવે છે.

ભય કે ચિંતાની લાગણીથી પાચનક્રિયા ઉપર કે લોહીના જમણુ ઉપર તત્કાલ અસર થાય છે.

તને પોતાને ઓળખ

ગ્રીક વિચારક સોક્રેટીસે કહ્યું છે, “માનવી! તું તને પોતાને ઓળખ!” ગ્રીસના એક પ્રાચીન મંદિર પર લખાયેલું આ વાક્ય આપણામાં રહેલા આત્મતત્ત્વને ઓળખવાનું સૂચન કરે છે.

આ આત્મતત્ત્વમાં અનંત શક્તિ રહેલી છે. માનવ દેહમાં જે અદ્ભુતપણું રહેલું છે તે જડની વિક્રિયા નથી પણ તેની પાછળ માનવ મનની પ્રેરણા છે.

એક પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિકે કહ્યું છે, “તમારો દેહ દુનિયાના બધા વૈજ્ઞાનિકોની બુદ્ધિ તથા આવડત ભેગી કરીએ તેથી ઘણું વિશ્લેષ બાણ છે.

દાખલા તરીકે બાયો કેમિસ્ટ્રીનો વિષય લઈએ. સર્વ સાધનોથી સંપન્ન છેલ્લી ઢબની પ્રયોજશાળામાં જે ખાસ પ્રોટીનને રાસાયણિક પ્રવાહીમાં ઉકાળીને વિભાજિત કરતાં ચોવીસ કલાક લાગે છે તે જ કાર્ય તમારા દેહની રાસાયણિક પ્રક્રિયા ખાસ વધુ

ઉષ્ણતામાન વગર (Without high temperatures) ફક્ત ચાર કલાકમાં કરે છે.”

વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે માનવ દેહ આજની સૌથી મોટી કોઈપણ લેબોરેટરી કરતાં અને કોમ્પ્યુટર કરતાં અનેક ગણી શક્તિઓ ધરાવે છે. તેનું કારણ અદ્ભુત એવું માનવ મન છે; અને માનવ મનનું પ્રેરક તત્ત્વ અકલ્પનીય શક્તિઓનો સ્રોત એવો આત્મા છે.

જીવવૈજ્ઞાનિક માયકલ ઝવેર કહે છે, “માનવી એ વિશ્લેષણાત્મક વિચારશક્તિ ધરાવનારું પ્રાણી છે.” આ વિશ્લેષણાત્મક વિચારશક્તિ તો આત્મતત્ત્વનો એક અંશ માત્ર છે.

માનવીનો દેહ કે માનવીનું મસ્તિષ્ક તો એક યંત્રમાત્ર છે. આ યંત્રને ચલાવનારું તત્ત્વ આત્મા છે.

ફ્રાન્સના સુપ્રસિદ્ધ નોબલ પારિતોષિકના વિજેતા ડૉ. એલેક્ઝીઝ કેરેલ જેમણે તેત્રીશ વર્ષ રોકફેલર ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં જીવવિજ્ઞાનનું સંશોધન કર્યું છે, તેઓ કહે છે, “માનસિક જીવનમાં અંતઃ પ્રેરણાનું મહત્ત્વ (Importance of Intuition) નું સંશોધન દાર્શનિક ક્ષેત્રમાં લઈ જશે. વિચારવિનિમય અને દૂરદર્શનનું અધ્યયન વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ થવું જોઈએ.”

આત્માનું અસ્તિત્વ અનુભવનો વિષય છે.

પ્રો. હાયસ્લોપ પોતાના ગ્રંથ “મૃત્યુ પછીનું જીવન”માં જણાવે છે,

“મૃત્યુ પછીનું આત્માનું અસ્તિત્વ હું વૈજ્ઞાનિક રીતે પુરવાર

થયેલું માનું છું. જે મનુષ્ય મૃત્યુ પછીના આત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકારતો નથી અને તેના પુરાવાઓમાં ઊંડો ઊતરવા માગતો નથી તે કાં તો અજ્ઞાની છે અથવા નૈતિક રીતે કાયર છે. આ વિષયમાં આવા મનુષ્ય સાથે હું કોઈજ દલીલ કે ચર્ચા કરીશ નહિ કારણ કે આ વિષયમાં તે કંઈજ જાણતો નથી.”

‘The Facts of psychic Science and Philosophy’ ‘અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનની હકીકતો’ નામના પોતાના ગ્રંથમાં એ. કેમ્પબેલ હોમ્સ સુંદર રીતે કહે છે, “જો મૃત્યુ પછીના આત્માના અસ્તિત્વની માન્યતા જગતમાં ફેલાય અને દૃઢ બને તો આ પૃથ્વી ઉપરના થોડાં વરસોના જીવનનો વળાંક બદલાઈ જાય અને જીવન જીવવાના દૃષ્ટિબિંદુમાં પરિવર્તન આવે. આજે જે ધન અને સત્તાની તૃષ્ણા, ભોગની લાલસા, મોટા કહેવરાવવાની હીન વૃત્તિ દેખાય છે તે ઓછાં થઈ જાય અને સર્વનું તથા પોતાનું વિશેષ ભલું, હિત, કલ્યાણ કેમ થઈ શકે એ ભાવ આવે.”

અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનના પ્રયોગો તમે ધારો ત્યારે શક્ય નથી; ફરી તેનું પુનરાવર્તન કરીએ ત્યારે થઈ શકતું નથી.

પૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી આત્માનું અસ્તિત્વ પ્રયોગશાળામાં પુરવાર કરવાનું અને તેને અનુસરતા પુરાવા મળે તો સ્વીકારવાનું સહેલું નથી. વરસોથી મનમાં ઊંડી ઊતરેલી જડવાદની માન્યતાઓ આડે આવે છે. પશ્ચિમની ભોગની વૃત્તિ આ માન્યતાના સ્વીકાર કરતાં અસ્વીકાર પ્રત્યે ખેંચી જાય છે.

આત્માની સિદ્ધિ કર્મની સિદ્ધિ લાવે છે અને કર્મની સિદ્ધિ પુનર્જન્મની સિદ્ધિ લાવે છે. પછી તો જીવનમાં ધર્મની અનિવાર્ય અગત્ય આવીને ઊભી રહે છે.

આજે વિજ્ઞાન પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધનો પ્રત્યે જઈ રહ્યું છે, આજનો માનવી વિષયભોગનાં સાધનો-કામ અને અર્થની પાછળ મૃગજળ પાછળ દોડતા હુરિણની જેમ ગાંડો ખન્યો છે, ત્યારે આત્માનું અસ્તિત્વ અનુભવવાના પ્રયોગો કયાંય દૂર છે.

આવા વાતાવરણમાં જે શાંત ચિત્તે પ્રયત્ન કરશે તેને આત્માનું અસ્તિત્વ દ્વીપ જેવું સમજાશે.

૨

સંમોહનના પ્રયોગો

હિપ્નોટીઝમના પ્રયોગો પુરવાર કરે છે કે આ બાહ્ય મન-બહારના વ્યક્તિત્વ-Personality કરતાં વિશેષ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ અંદર રહેલું છે. જેને આંતરમન કે સૂક્ષ્મ મન Subconscious or Subliminal Mind કહે છે.

હિપ્નોટીઝમ પ્રમાણે બાહ્ય મન સ્થૂલ ઇન્દ્રિયો વડે જગત્સું જ્ઞાન મેળવે છે. સંમોહનનો પ્રયોગ કરનારા માને છે કે માનવી એ દેહમાં રહેલું આત્મતત્ત્વ છે. આ આત્મતત્ત્વને કેટલાક Psycho-dynamism કહે છે.

હિપ્નોટીઝમના પ્રયોગોમાં લોહીના પ્રસારણ Blood Circulation ઉપર કાબૂ ધરાવવો તથા નાડીના કે હૃદયના ધબકારા બંધ કરવા, શરીરનું ઉષ્ણતામાન વધારવું કે ઓછું કરવું એ બધું આંતરમન વડે શક્ય છે. અનેક પુરાવા તે માટેના નોંધાયા છે.

ડી. જે. હડસન પોતાના પુસ્તક The Law of Psychic Phenomena માં આંતર મનને Subjective Mind કહે છે. અને ઉમેરે છે કે “તેનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ છે. તેનામાં અચિંત્ય શક્તિઓ છે. દેહ પર તેનો કાબૂ છે તથા (Being Capable of sustaining an existence independently of the body. In other words it is the Soul.) દેહથી ભિન્ન પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવાની શક્યતા આ તત્ત્વમાં છે. બીજા શબ્દોમાં આ “આત્મા” છે.

હડસન દૃઢપણે આત્માના અસ્તિત્વમાં માને છે.

બગોળશાસ્ત્રી ફ્લેમેરીયને પણ આવા જ વિચારો (Mysterious Psychic Forces) ‘રહસ્યમય માનસિક બળો’ નામના ગ્રંથમાં દર્શાવ્યા છે.

પશુપક્ષીઓ પર સંમોહન

પશુપક્ષીઓને પણ સંમોહન-હિપ્નોટીઝમ કરી શકાય છે. મિડલસેક્સ હોસ્પિટલના ડૉ. જહોન વિલ્સને આવા ઘણા પ્રયોગો કર્યા છે. પાલતુ અને જંગલી પ્રાણીઓ, માછલાં, વગેરે પર કરેલા સંખ્યાબંધ પ્રયોગો ‘Trials of Animal Magnetism’ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે. કેટલાક પ્રસંગોએ આ ડૉક્ટરે પાંજરામાં રહેલા એક સિંહ ઉપર પણ હિપ્નોટીઝમના પ્રયોગો કર્યા હતા.

હિપ્નોટીઝમની અસર નીચે કેટલાકની ગંધની શક્તિ તીવ્ર બને છે. ‘સંમોહનનાં મૂળતત્ત્વો’ (Elements of Hypnotism) નામના પુસ્તકમાં આર. એચ. વિન્સેન્ટ એક રસમય પ્રયોગ વર્ણવે છે.

કેટલાક મનુષ્યોએ ચોક્કસ ચીજો થોડી મિનિટો માટે પોતાના હાથમાં લીધી અને પછી એક ટેબલ પર મૂકી દીધી. સંમોહન જેના પર કરવામાં આવ્યું હતું તેવી વ્યક્તિને પછી તે ઓરડામાં લાવવામાં આવી અને ટેબલ પર પડેલી ચીજો જેણે જેણે પહેલાં લીધી હતી તેને તેને આપવાનું કહેવામાં આવ્યું. ચીજ સૂઝીને તથા તે તે મનુષ્યનો હાથ સૂઝીને પ્રત્યેકને તે તે ચીજો સાચી રીતે આપી.

પરીક્ષામાં બેસનારો એક વિદ્યાર્થી જેને ઇતિહાસની તારીખો યાદ રહેતી નહિ તેના પર હિપ્નોટીઝમનો પ્રયોગ કરી તેની સ્મરણશક્તિ તીવ્ર થઈ છે એવી સૂચના Suggestion આપીને જ્યારે જાગૃત કર્યો ત્યારે સંખ્યાબંધ તારીખો બેત્રણ વાર બોધને તેને બરાબર યાદ રહી ગઈ.

આંતર મન શું છે ?

સાયકીકલ રીસર્ચ સોસાયટીના મુખપત્રમાં 'હિપ્નોટીઝમના કેટલાક પ્રયોગો' Some Experiments in Hypnotism લેખમાં ગ્રીનવુડ લખે છે કે એક પુરુષ લણેલો હતો. તે જ્યારે હિપ્નોટીઝમની અસર હેઠળ હોય ત્યારે પણ જાગૃતિમાં રહેતો. તેનો કિસ્સો આશ્ચર્યજનક છે. પાણીનો એક ગ્લાસ તેમાં દાડ છે એવી 'સૂચના' સાથે તેને આપવામાં આવ્યો. તે જાણતો હતો કે ગ્લાસમાં પાણી છે, પણ સ્વાદ તેને દાડનો આવતો અને ઘેનની અસર થતી.

'ચોકલેટ છે' એવી સૂચનાથી તેને સાબુનો એક ટુકડો ખાવા માટે આપવામાં આવ્યો. આ સાબુ છે એવું જ્ઞાન તેને હતું પરંતુ ખાવાની ઇચ્છા તે રોકી શકતો નહિ અને ખુબ જ સ્વાદથી તે ખાતો.

આશ્ચર્ય એ હૃદય કે હિન્નોટીઝમની અસર નીચે શ્રવણ અને દષ્ટિની ભ્રમણા તેને થતી નહિ પણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શની થતી.

શેત્રાંજી ઉપર તે બેઠો હતો અને તેને કહેવામાં આવ્યું કે તે નદીના કિનારે બેઠો છે અને ઠંડી વાય છે. તેને સ્પષ્ટ શેત્રાંજી દેખાતી હતી પરંતુ પાણીની ભીનાશ અને ઠંડકનો અનુભવ તેને થતો હતો. શેત્રાંજી પર ચાલતાં તેણે ખુટ અને મોજાં કાઢી નાખ્યાં તથા પાટલૂન ઊંચું વાળ્યું કે જેથી પાણીમાં ભીનું ન થાય. જો કે તે શેત્રાંજી જોતો હતો.

સંમોહન અને સ્મૃતિ

હિન્નોસીસમાં બાલ્યવયની સ્મૃતિ જાગૃત થઈ શકે છે.

‘શ્રદ્ધા, ઔષધિ, અને માનવમન’ (Faith, Medicine and the Mind) નામના ગ્રંથમાં રેઈનહાર્ટ જણાવે છે કે હિન્નોસીસની અસર નીચે ૩૩ વરસનો એક પુરુષ એક ગીત ગાવા લાગ્યો. આ ગીત તે જ્યારે સાડા ત્રણ વરસનો હતો ત્યારે તેના પિતા તેની પાસે ગાતા. તેની માતાએ તરત જ તે ગીત ઓળખી કાઢ્યું. આશ્ચર્ય તો એ વાતનું હતું કે તેના પિતા તો તેની બાલ્યવયમાં જ મૃત્યુ પામ્યા હતા અને ક્યારેય, કોઈનેય, તેની માતાને પણ આ ગીત તો યાદ હતું જ નહિ, તેની સ્મૃતિ આંતરમનમાંથી હિન્નોસીસ વડે જાગૃત થઈ.

નાનામાં નાનો પ્રસંગ પણ આંતરમનની સ્મૃતિમાંથી ભુલાતો નથી. પ્રત્યેક ઝીણી વીગતની નોંધ પણ ત્યાં થઈ હોય છે.

હૂમતા મનુષ્યોમાં પૂર્વની આવી સ્મૃતિઓ ધારા પ્રવાહી આવે છે. બચી ગયેલાં અનેક મનુષ્યોનો આ અનુભવ છે.

કેટલાંક મનુષ્યોને હિપ્નોસીસની સ્થિતિ દરમિયાન પણ પોતાના સામાન્ય જીવનની પ્રત્યેક વાત યાદ હોય છે તથા હિપ્નોસીસમાંથી બહાર આવે ત્યારે હિપ્નોસીસની સ્થિતિ દરમિયાન બનેલું બધું જ યાદ હોય છે.

હિપ્નોટીસ્ટની બધી જ સૂચનાઓ બધાં પાત્રો પાળે જ એવું હોતું નથી. નીતિન્યાયનું ઉલ્લંઘન કરવાની સૂચના હિપ્નોટીસ્ટ આપે તો તે પાત્ર કરશે નહિ પણ અસરમાંથી મુક્ત થઈ જશે, હિપ્નોસીસમાંથી બહાર આવી જશે.

છરી આપી કોઈનું ખૂન કરવાની સૂચના તેને આપવામાં આવે, પોતાની આમન્યાનો ભંગ થાય એવું કહેવામાં આવે તો તે નહિ કરે.

પ્રયોગોએ પુરવાર કર્યું છે કે હિપ્નોટીઝમની અસર હેઠળ વ્યક્તિ અજાગૃત જેવી લાગે છે પરંતુ તેની ઉચ્ચ શક્તિઓ જાગૃત હોય છે અને વિશેષ તીવ્ર બને છે, તથા જાગૃત અવસ્થા કરતાં પણ તેની નૈતિકતા વધુ દૃઢ હોય છે.

આંતરમનના અનેક સ્તર

હિપ્નોટીઝમથી આંતરમનમાં રહેલા જુદા જુદા થર સમજાય છે.

એક વ્યક્તિને હિપ્નોટાઈઝ સંમોહન કરવામાં આવે અને એક વહાણુ ફૂંચી ગયાનું વર્ણન કહેવામાં આવે તો તેને આશ્ચર્ય, દિલગીરી, શોક થશે. હવે આ વ્યક્તિને ઝીડી અસર Deep Trance માં લઈ જવામાં આવે તો તેની સ્મૃતિમાં વહાણુના ફૂંચવાની કોઈ વાત નહિ આવે.

આવી ઝીડી અસર Deep Trance માં કોઈ ભયાનક

ઘડાકાની વાત વર્ણવવામાં આવે તો તે વ્યક્તિ ઘડાકા સંબંધી ભાવો વ્યક્ત કરશે.

ફરી તેને પહેલા સ્ટેજમાં લાવવામાં આવે તો વહાણ ડૂબવાની વાતો કરશે; બીજા સ્ટેજમાં લાવવામાં આવે તો ઘડાકાની વાતો કરશે. પહેલા સ્ટેજ ઉપર તેને ઘડાકાની વાતની ખબર નથી, બીજા સ્ટેજ ઉપર તેને વહાણ ડૂબવાની વાતની ખબર નથી.

ભાવસંબંધમાં સંમોહન

હિપ્નોટીઝમ કરનાર કોઈ એક પાત્ર ઉપર વારંવાર હિપ્નોટીઝમ કરે અને તેથી તેઓ બંને એકબીજા સાથે જે એકદમ અનુકૂળ બની જાય (if become thoroughly rapport) તો માઈલોનું અંતર હોય ત્યારે પણ સંમોહન શક્ય છે.

માયર્સ પોતાના પુસ્તક Human Personalityમાં આવા ટેલીપથીથી હિપ્નોટીઝમ કરવાના ઘણા ખાતરીદાયક કેસો નોંધે છે.

હારવેમાં એક પ્રયોગ ડૉ. ગીલ્બર્ટ, પ્રો. જેનેટ તથા માયર્સ અને બીજાઓની હાજરીમાં કરવામાં આવ્યો હતો. લીયોની નામની બાઈ જે આશરે પોણા માઈલ દૂર પોતાના ઘરમાં હતી, જેને આ પ્રયોગની કંઈજ ખબર ન હતી તેને ડૉ. ગીલ્બર્ટે દૂર રહ્યે હિપ્નોટાઈઝ કરી પોતાની પાસે આવવાની ‘સૂચના’ (Suggestion) આપી.

આ પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો ત્યારે કેટલાક પૈજાનિકો લીયોનીના ઘરની નજીક તેનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતા. લીયોની પોતાના ઘરમાંથી નીકળી, તેની આંખો બંધ હતી, ભારે ગિરદીવાળા માર્ગમાંથી ગલીઓ વટાવી કોઈ સાથે અથડાયા વિના ડૉ. ગીલ્બર્ટના ઘરે આવી. પૈજાનિક નિરીક્ષકો તેની પાછળ દૂરથી તેનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતા.

હિપ્નોટીઝમ આત્મતત્ત્વ પુરવાર કરે છે

અહીં અમે હિપ્નોટીઝમના વિષયની ચર્ચા કરવા માગતા નથી. હિપ્નોટીઝમ એટલે સંમોહન શું છે? તેની અસર શાથી છે? કયા સૂક્ષ્મ નિયમો તેની પાછળ કામ કરે છે? તેના ભિન્ન ભિન્ન સ્ટેજસ-ભૂમિકાઓ કઈ છે? બાહ્ય મન અને આંતરમન શું છે? પરિસ્થિતિ અને પદાર્થો ઉપર વિચારશક્તિની શી અસર છે? Mind Over Matter જડ પદાર્થ ઉપર ચૈતન્ય કઈ રીતે, શી શી અસરો કરી શકે?

અને આ બધું જાણીને આપણા જીવનમાં સુંદર પરિવર્તન આપણે કઈ રીતે લાવી શકીએ? આ સમજણથી કુટેવો દૂર કઈ રીતે થઈ શકે? સુચોચ સંસ્કાર કઈ રીતે પાડી શકાય? જીવનમાં સુખ અને શાંતિ કઈ રીતે અનુભવી શકાય? પ્રાપ્ત થયેલું માનવ જીવન સાર્થક કઈ રીતે બને? આ વિસ્તાર અલગ લેખન માગે છે.

અહીં અમે જે વીગતો આપી છે તે અંદર રહેલી આત્મ-શક્તિનો સંકેત માત્ર છે.

હિપ્નોટીઝમ સંમોહન દરમિયાન એવી સૂચનાઓ આપવામાં આવે કે સંમોહનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી નિશ્ચિત સમયે તે તે સૂચના પ્રમાણે કરવાનું હોય, તેને Post Hypnotic Suggestions કહે છે.

એવી સૂચના આપવામાં આવી હોય કે બીજે દિવસે સવારે દશ વાગ્યે તે વ્યક્તિ ૪૫ મિનિટ સુધી ચાલશે; પછી ઘરમાં આવી છત્રી લેશે અને છત્રી ઉઘાડી ઘરમાં ત્રણ આંટા મારશે.

બીજે દિવસે તે વ્યક્તિ બરાબર દશ વાગ્યે બધું કામ મૂકી

૪૫ મિનિટ સુધી ચાલશે અને ઘરમાં આવી સૂચના પ્રમાણે વર્તશે. તમે તેને પૂછશો તો તેને તે સંબંધી ખ્યાલ પણ નહિ હોય.

વજાનિકોએ આવા ઘણા પ્રયોગો કર્યા છે. બાળકોના શિક્ષણમાં આ સૂક્ષ્મ શક્તિનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે.

સંમોહનની જીવન પર અસર

હિપ્નોસીસ-સંમોહનનો સદુપયોગ આજે અનેક ક્ષેત્રોમાં થઈ રહ્યો છે.

દારૂ અને તમાકુની કુટેવો દૂર કરવામાં ઘણી સફળતા મળી છે. મનની Receptive ગ્રહણ યોગ્ય અવસ્થામાં માનસિક પરિવર્તન સરળપણે આવે છે અને વ્યક્તિને પોતાને પોતાની અંદરથી જ જાણે ‘આ કરવા યોગ્ય છે’ તથા ‘આ કરવા યોગ્ય નથી’ એવો ભાવ જાગે છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણમાં ધારી અસર ઉપજાવી શકાય છે.

નિદ્રા એ હિપ્નોસીસની સહજ સામાન્ય કુદરતી અવસ્થા છે. આજનું વિજ્ઞાન માને છે કે માનવમસ્તિષ્કમાં દશ અબજથી અધિક કોષ છે. આ માનવ મસ્તિષ્કનો હજી હજારમા ભાગનો ઉપયોગ પણ આજે થતો નથી.

ઓપરેશન દરમિયાન ઘેનની દવાને બદલે હિપ્નોટીઝમનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. હિપ્નોટીઝમ વડે પ્રસૂતિની વેદના દૂર થઈ બાળકનો જન્મ થાય છે.

શરીરનો દુઃખાવો દૂર થવો, ઘા રુઝાવા, બળતરા બંધ થવી, માનસિક અને શારીરિક રોગોથી ઝડપી મુક્તિ, વગેરે માટે હિપ્નોસીસથી ઘણી સફળતા મળી છે. અનિદ્રા Insomnia ચોર્યવૃત્તિ Kleptomenia, નિદ્રામાં ચાલવું Sleep walking,

વગેરેમાં ખીજી દવાઓ કરતાં હિન્નોસીસની અસર વધુ છે.

દેહની તંદુરસ્તીનો આધાર મનની સ્થિતિ ઉપર છે. મનનો તીવ્ર ભાવ શરીર ઉપર ધારી અસર કરે છે. શાસ્ત્રોએ દર્શાવેલો દ્રવ્યક્રિયા અને ભાવક્રિયાનો સંબંધ સ્પષ્ટપણે વૈજ્ઞાનિક છે.

દેહ મનનું સાધન છે

મનની તીવ્ર અસર દેહ ઉપર કઈ રીતે થઈ શકે તેનો એક અદ્ભુત પ્રયોગ વિજ્ઞાનમાં નોંધાયો છે.

ન્યુયૉર્કના મેડિકલ ન્યુઝમાં આ પ્રસંગ છપાયો હતો અને માયર્સે પોતાના Human Personality ગ્રંથમાં આપ્યો છે.

એક ગરીબ સગર્ભા બાઈની હાજરીમાં કોઈ શત્રુએ તેના પતિની છાતીમાં ગોળી મારી. બાઈને સખત આઘાત થયો. એ આખા દૃશ્યથી ધૂંજી ઊઠી. છાતીમાં પડેલો ગોળીનો ઘા બાઈની નજર સામેથી એક ક્ષણ પણ ખસતો ન હતો, આ સગર્ભા બાઈ કહેતી, ‘મારા બાળકની છાતીમાં પણ ગોળીનો ઘા દેખાશે.’ અને પૂરા દિવસે બાળકનો જન્મ થતાં તેની છાતીમાં બરાબર તે જગ્યાએ ગોળીનો ઘા હતો. ડોક્ટરો અને વૈજ્ઞાનિકોને પણ આથી અત્યંત આશ્ચર્ય થયું.

આ કઈ રીતે શક્ય બન્યું તેનો હજી વિજ્ઞાન પાસે કોઈ જવાબ નથી.

શ્રદ્ધાનું બળ આંતરમનની શક્તિ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. બિમાર વ્યક્તિ દવા ઉપર, ડોક્ટર ઉપર કે ભગવાન ઉપરની શ્રદ્ધાથી દૃઢપણે બિમારી દૂર થશે જ એવું માને અને આ સૂચના Suggestion તેના આંતરમનમાં ઓતપ્રોત થતાં અવશ્ય અસર ઉત્પન્ન કરે છે.

શ્રદ્ધાથી રોગ દૂર કરવાના પ્રયોગો Faith-healing, Psycho-therapy, Auto-suggestion ની સફળતા આ નિયમને આધારે છે.

જાગૃતિ અને નિદ્રા કરતાં અર્ધજાગૃત અવસ્થામાં આવી વિધાયક સૂચનાઓ Positive Suggestions હિતકારી બને છે.

સંમોહન વડે ભાવી આગાહી

કેટલાંક પાત્રો સંમોહનની સ્થિતિમાં પોતાની કોઈ ગૂઢ બિમારી, તેનાં કારણો, તેનું નિદાન, તેનો ઉપચાર આશ્ચર્યકારક રીતે કહી શકે છે. બીજાઓના રોગો માટે અને ઉપચારો માટે પણ કહી શકે છે.

ડૉ. રેઈનહાર્ટ તેના પુસ્તક 'Faith, Medicine and the Mind'માં પોતાના ૩૧ વર્ષના મિત્રનો પ્રસંગ નોંધે છે. આ મિત્રને અવારનવાર હૃદયના હુમલાની બિમારી થતી. ડૉક્ટરે આ મિત્રને સંમોહનમાં સૂચનાઓ આપી તેથી હાર્ટ એટક આવવા બિલકુલ બંધ થયા.

એક વાર જ્યારે તે મિત્ર ગાઢ સંમોહનમાં હતો ત્યારે તેણે ત્રીજા પુરૂષ એકવચનની ભાષામાં પોતાને કઈ તારીખે, કેટલા વાગ્યે સખત હાર્ટ એટક આવશે તે જણાવ્યું અને તે માટે તેને અગત્યનાં બધાં કાર્યો આટોપી લેવાની સલાહ આપવા કહ્યું; કારણ કે આ હૃદય હુમલામાં તે બચી શકશે નહિ અને જો બચી જશે તો ફરીથી ક્યારેય હૃદયરોગનો હુમલો આવશે નહિ.

ડૉક્ટરે આ વાત તે મિત્રને કહી નહિ. તે તારીખે તે સમયે તેને એક જાહેર ભોજન સમારંભમાં જવાનું હતું. ડૉક્ટર રેઈનહાર્ટ તેને રોકી શક્યા નહિ. ડૉક્ટર તેની સાથે ગયા.

ભોજન ચાલી રહ્યું હતું ત્યારે ખરાબર તે સમયે તેને હાર્ટ એટેક આવ્યો. ડોક્ટર તેને હિપ્નોટાઇઝ કરી મોટરમાં ઘેરે લઈ ગયા.

હલ્લો સખત હતો. મૃત્યુની નજીક આવી તે બચી ગયો. ડોક્ટરે તેને સંમોહનમાં રાખ્યો. સંમોહન સ્થિતિમાં તેણે ડોક્ટરને કહ્યું “તમારો મિત્ર હવે બચી ગયો છે.” તેને માટે ચિંતા કરવાની કંઈ જરૂર નથી. તેની કટોકટીની પણ પસાર થઈ ગઈ છે.”

ડોક્ટર રેઈન હાર્ટ કહે છે કે આ કહેનાર દેહમાં રહેલો દેહથી ભિન્ન આત્મા છે.

લંડન ડાયલેક્ટિકલ સોસાયટીએ પ્રખ્યાત વિદ્વાત શાસ્ત્રી કોમવેલની પત્નીનો પ્રસંગ નોંધ્યો છે.

સંમોહન સ્થિતિમાં કોમવેલને તેની પત્નીએ ત્રીજા પુરૂષ એક વચનની ભાષામાં પોતાને ક્યારે કયો રોગ થશે અને શું બનશે તથા શા પ્રકારના ઉપચારો કરવાથી ક્યારે મટશે એ વિસ્તારથી કહ્યું હતું. ભવિષ્યમાં એ પ્રમાણે જ બન્યું.

માયર્સ પોતાના Human Personality ગ્રંથમાં એક સ્ત્રીએ સંમોહન સ્થિતિમાં પોતાને ક્યારે એક અકસ્માત થશે, કઈ રીતે થશે તેની તારીખ, સમય અને બીજી ચોક્કસ વીગતો આપી હતી. તે જાગૃત થતાં તેને કંઈ જ યાદ હતું નહિ. અને બધું તે પ્રમાણે જ બન્યું.

વિચાર વિનિમય

આ દેહ પંચમહાભૂતોનો બનેલો છે કે તેમાં આત્મા જેવું કંઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વ રહેલું છે ? આ પ્રશ્નનો બૌદ્ધિક પ્રત્યુત્તર સમજવા માટે સંમોહન Hypnosis કે વિચાર વિનિમય Telepathy જેવા પ્રયોગોના ઉંડાણમાં જવું પડશે.

જો આપણે માત્ર આણુપરમાણુનું મિશ્રણ હોઈએ તો જે આશ્ચર્યકારક ઘટનાઓ પ્રાપ્ત થઈ રહી છે તે શક્ય જ ન બને. અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનની ઘટનાઓ આત્મા જેવું સ્વતંત્ર દ્રવ્ય હોય તો જ ઘટી શકે.

કઈ શક્તિથી આ શક્ય બને ?

વિચાર વિનિમય Telepathyના પ્રયોગોમાં બીજી વ્યક્તિના મનના વિચારો જાણી લેવા આજે સફળતાથી પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

એક વ્યક્તિ એક ચિત્ર પસંદ કરે. ટેબલ ઉપર તે ચિત્ર

ઊંચું મૂકવામાં આવે. જે પાત્ર હોય તે એકાગ્રતાથી ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે અને આ ચિત્રની વીગતો કહી આપે.

સ્વાદની લાગણીનો વિનિમય થઈ શકે કે નહિ તે માટેના પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે.

એક જુદા ઓરડામાં ૩૨ લિન લિન સ્વાદવાળી વસ્તુઓ રાખવામાં આવી. ઓપરેટર એક વસ્તુ ચાખીને આવે. પાત્ર ઓપરેટરના હાથનો સ્પર્શ કરે, મન કેન્દ્રિત કરે અને સ્વાદ કહી આપે. ૩૨ કસોટીમાંથી ઘણામાં સફળતા મળી.

શારીરિક દુઃખની વેદના ટેલીપથીથી જાણી શકાય કે નહિ તે માટે વીસ પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા. પાત્ર Subjectની આંખે પાટા બાંધ્યા હતા. પાત્રની પીઠ પાછળ ત્રણ એજન્ટો હતા. આ એજન્ટના શરીરના ચોક્કસ ભાગમાં ટાંકણી ભેંકવાથી શું થાય, ચૂંટી ભરવી, વાળ ખેંચવાથી તે વ્યક્તિના શરીરના કયા ભાગમાં શું થયું તે આંખે પાટા બાંધેલું પાત્ર વિચાર વિનિમયથી કહી શકે. આવા પ્રયોગોમાં વીસમાંથી સોળ પ્રયોગ સફળ થયા.

સાયકોલોજિકલ રીસર્ચ સોસાયટીએ પ્રસિદ્ધ કરેલા Phantasms of the Living ગ્રંથમાં ટેલીપથીના આવા ઘણા પ્રયોગો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે.

મૃત્યુ પામતાં મનુષ્યો કે સખત તકલીફમાં પડેલાં મનુષ્યો પોતાના વિચારો કોઈ સ્વજનને, સહૃદયી મિત્રને, પ્રેમીને દૂરથી મોકલવાના અનેક પ્રસંગો બને છે.

ટેલીપથીનાં કારણો હજી વિજ્ઞાન સમજી શક્યું નથી.

ઝેનકિંગ દંપતી

ડેનીશ પતિપત્ની મી. અને મિસિસ ઝેનકિંગ એકબીજાના વિચારો, ભાવનાઓ આશ્ચર્યકારક રીતે જાણી શકતા. સ્ટેજ ઉપર આંખે પાટા બાંધી પત્ની બેસે અને મી. ઝેનકિંગ સભાગૃહમાં બેઠેલા પ્રેક્ષકોની જે ચીજવસ્તુ હાથમાં લે તેનું વિસ્તૃત વર્ણન પત્ની કરી આપે. દૂર નોટ ઉપરનો કોઈ લાંબો નંબર મી. ઝેનકિંગ જુએ અને તેમની પત્ની સ્લેટ ઉપર આ નંબર લખે.

વિચાર વિનિમય ઉપરાંત પણ પત્નીમાં કંઈક વિશેષ હતું. એક વાર મી. ઝેનકિંગને કાંડીનું બાકસ આપવામાં આવ્યું. પત્નીએ સ્ટેજ ઉપર રહે બાકસનું વીગતથી વર્ણન કર્યું. ઉપરાંત તે બંધ બાકસમાં કેટલી દિવાસળી છે તેની સાચી સંખ્યા કહી.

મી. હેવર મેકેન્ઝીએ મિસિસ ઝેનકિંગ ઉપર ઘણા પ્રયોગો કર્યા છે તે તેના ગ્રંથ Spirit Intercourse માં વર્ણવ્યા છે.

મિસિસ ઝેનકિંગને કહેવામાં આવે કે બીજા રૂમની ત્રીજી અભરાંઈ ઉપર ચોથી હારમાં સૌથી ઉપરના પુસ્તકમાં ૪૯ મા પાનાની છેલ્લી સાત લીટી વાંચી બતાવો. આ રૂમમાં હાજર રહેલા કોઈને પુસ્તકનું નામ પણ બબર નથી તો પણ મિસિસ ઝેનકિંગ થોડી સેકન્ડોમાં સાચી રીતે કહી આપતી.

કોપનહેગનમાં કુંડસેન આંખે પાટા બાંધી અનેક વહાણો પડ્યાં હોય તેવા બારામાં સ્ટીમલોંચ ચલાવતો. આ માટે લોંચમાં બેઠેલા કોઈ પણ માણસે પોતાનો હાથ કુંડસેનના માથા પર મૂકવો પડતો. કુંડસેન કહેતો કે તેથી હું તેની આંખોથી જોઈ શકતો.

અંદરની આંખ

હૂરદર્શન Clairvoyant અને હૂર શ્રવણ Clairaudience ની હકીકતોના સંખ્યાબંધ પ્રસંગો વિજ્ઞાન સામે છે.

કેટલીક વ્યક્તિઓ આંખે પાટા બાંધી પુસ્તક વાંચી શકે છે, બીજા રૂમમાં રહેલા ઘડિયાળનો સમય કહી શકે છે, ગુમાયેલી વસ્તુ કેવા સંજોગોમાં ગુમાઈતે વર્ણવી શકે છે અને કવરમાં બંધ કાગળો વાંચે છે.

કેટલીક વ્યક્તિઓ બીજાની બિમારી શું છે તે કહે છે અને તેનું નિદાન કરે છે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે હૂર રહેલા તમારા સંબંધીનું જીવન અને ચારિત્ર્ય પણ કહી શકે છે.

સ્વીડનબોર્ગનો પ્રખ્યાત પ્રસંગ છે કે સ્ટોકહોલમથી ત્રણસો માઈલ દૂર મી. કેસ્ટેલના ઘરમાં પંદર મહેમાનોની હાજરીમાં સ્ટોકહોલમમાં પોતાના લક્ષ્માં લાગેલી આગનું વીગતવાર વર્ણન કરી બતાવ્યું. આગ તેના ઘરની નજીક આવીને અટકી ગઈ ત્યારે સ્વીડનબોર્ગને શાંતિ થઈ.

હૂરદર્શનની આ હકીકત ચકાસવામાં આવતાં સત્ય હતી.

કાચના ગોળો

કાચના ગોળામાં ભૂત, ભાવિ અને વર્તમાનના પ્રસંગો દેખાય છે તેને Crystal Vision કહે છે.

ક્યારેક તો ગોળામાં દેખાતું દૃશ્ય બીજાઓને પણ મેગ્નીફાઈંગ કાચ વડે દેખાય છે. The graphic નામના પત્રમાં કાચના ગોળામાં દેખાયેલા એક બાળકનો ફોટોગ્રાફ પાડવામાં આવેલો તે છપાયેલો. ઈ. સ. ૧૯૨૦ ના ૨૨ મી મેના પત્રમાં આ ફોટો છપાયો છે.

સર બેરેટે સોસાયટી ઓફ સાઈકીકલ રીચર્સના જર્નલમાં એક પ્રસંગ આપ્યો છે.

મિસિસ હોલ્ટ નામની બાઈ પોતાની સખીને ત્યાં અતીન્દ્રિય શક્તિ ધરાવનાર એક સ્ત્રીને મળી. મિસિસ હોલ્ટના આગ્રહથી તેણે કાચના ગોળામાં જોયું અને એક ભયંકર દૃશ્ય જોઈ કંઈ કહેવાની ના પાડી. જ્યારે આગ્રહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે તેણે એક વ્યથા બેચેન પુરુષનું વર્ણન કર્યું. તે વારંવાર ટેલીફોન કરી કંઈક બરાડતો હતો. ભરેલી રીવોલ્વર બંધ બારણા સામે તાકી રહ્યો હતો. આ વર્ણન મી. હોલ્ટનું હતું. થોડી વારે ગોળીથી તેણે આપઘાત કર્યો. એક બાઈએ પ્રવેશ કર્યો અને મરનારનું માથું ઊંચું કર્યું. આવનાર બાઈ મિસિસ હોલ્ટ હતી.

મિસિસ હોલ્ટે કંઈ પણ માનવાની ઘસીને સાફ ના પાડી. આજે સવારે પોતાના પતિને મળીને તે આવી હતી. ચિંતાનું કંઈ કારણ ન હતું.

ત્રણ દિવસ પછી મી. હોલ્ટનો પેલી સખીના પતિ ઉપર જલદીથી આવવા માટે ફોન આવ્યો. ગોળામાં જોનાર સ્ત્રીએ તેને જવાની ના પાડી. મી. હોલ્ટે કહ્યું હતું કે પોતે જ્યાં જવા માંગે છે ત્યાં તેને સાથે લઈ જશે. પેલી સખીનો પતિ ત્યાં પંદર મિનિટ મોડો પહોંચ્યો. મી. હોલ્ટે ગોળીથી આપઘાત કર્યો હતો. ઘટના વર્ણન પ્રમાણે ઘટી હતી.

‘મેન્ટલ હાઈજન’ પત્રના જુલાઈ ૧૯૬૫ના અંકમાં લેવીસ લખે છે કે, “પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ માટે મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછી આત્મા જેવું કોઈ તત્ત્વ બચે છે તે સંબંધી ગંભીરતાથી વિચાર કરવાનો સમય પાકી ગયો છે.”

બ્રિટિશ આણુ વૈજ્ઞાનિક રેઈનર જોનસન પોતાના ‘The

Imprisoned Splendour' ગ્રંથમાં લખે છે કે, “આત્મા” એ શબ્દથી આપણામાં રહેલું પ્રેરકતત્વ Intuitive Self કે ઉચ્ચ મન Higher Mind સમજાય છે, જે શાશ્વત છે, જે આ સ્થૂલ દેહથી ભિન્ન છે. ‘રેઈનર જોનસન’ એ તો અમર એવા આત્માનું ક્ષણિક રૂપ માત્ર છે.

માનવ વ્યક્તિત્વ

આજે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે વિચાર વિનિમય એટલે બહારના કોઈ સાધન વિના એક મનના વિચારો બીજું મન જાણી શકે તે સંબંધીના પુરાવા એટલા બધા મળે છે કે તમે તેનો ઇન્કાર કરી શકો નહિ.

અમેરિકામાં કેરોલીનાની ડ્યુક યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર ESP અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનના સફળતા પૂર્વક પ્રયોગો કરી રહ્યા છે. યુકેય વિદ્યાપીઠમાં ઈ. સ. ૧૯૫૩ માં Parapsychology વિચાર વિનિમય જેવા અતીન્દ્રિય વિષયો માટેના સંશોધનનો વિભાગ ઉઘાડવામાં આવ્યો છે. ફ્રેંચિર્ગ વિદ્યાપીઠમાં આ પ્રકારનું સંશોધન આજે થઈ રહ્યું છે.

ડગલાસ હંટ, પ્રખ્યાત લેખકે પોતાનો અનુભવ વર્ણવ્યો છે. મી. હંટ બહારગામથી બર્લિન આવ્યા ત્યારે કોઈ અજાણ્યા મી. બાર્બરનો કાગળ કેટલાક દિવસથી આવ્યો હતો. મી. બાર્બર કોઈ અગત્યના કાર્ય માટે મી. હંટને મળવા માગતા હતા. તેમને હોટેલનો ટેલીફોન નંબર આપ્યો હતો. ડગલાસ હંટે ટેલીફોન કર્યો. જવાબ મળ્યો કે મી. બાર્બર હોટેલ છોડી ગયા હતા, પાછા આવવાના ન હતા અને તે રાત્રે બર્લિનથી બહારગામ જતા હતા.

ડગલાસ હુટે માનસિક તીવ્રતાથી મન વડે સંદેશો મોકલવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે તેઓ પાછા હોટેલ ઉપર આવે. મી. બાર્બર જણાવે છે કે તેઓ એક સંગીતના જલસામાં હતા ત્યારે તેમને તીવ્ર ભાવના થઈ કે પોતે હોટેલ પર જાય. અને આ માનસિક સંદેશા દ્વારા ડગલાસ હુટે તથા મી. બાર્બર બંને મળ્યા.

“માનવ વ્યક્તિત્વ” Human Personality નામના પુસ્તકમાં મી. માયર્સે માત્ર એવા પ્રસંગો આપ્યા છે, જેની ખાતરીભરી ચોકસાઈ કરવામાં આવી છે. તેમાંનો એક પ્રસંગ આ છે.

મી. એસ. એચ. બી. નામની એક વ્યક્તિએ એક સાંજે કહ્યું કે ત્રણ માર્ચલ ફર રહેલી વેરીટી બહેનો જેમાંની મોટીની ઉંમર પચીસ વરસની તથા નાની અગીઆર વરસની હતી તે બંને બહેનોને રાત્રે એક વાગે તે દેખાશે.

રવિવાર પછીના ગુરુવારે તેઓ આ બહેનોને મળવા ગયા. ત્યારે બંને બહેનો બોલી ઊઠી કે આગલા રવિવારે રાત્રે એક વાગ્યે તેમણે આ વ્યક્તિની છાયા પોતાના ચોરડામાં જોઈ હતી. મોટી બહેને પહેલાં જોઈ અને ચીસ પાડી. નાની બેન જાગી ઊઠી. તેણે પણ આ આકૃતિ જોઈ.

વૈજ્ઞાનિકો આ રહસ્યનો ઉકેલ લાવી શકતા નથી.

રશિયામાં અતીન્દ્રિય પ્રયોગો

રશિયામાં અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનમાં ઘણું સંશોધન થઈ રહ્યું છે. લેનિનગ્રેડ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર લીઓનિડ વેસીલેવે આલીસ વરસથી ‘વિચાર વિનિમય’ ટેલીપથીના પ્રયોગો કર્યા છે. સૂક્ષ્મ

શક્તિનાં આંદોલનો Radiation Theory સંબંધી સિદ્ધાંતની કસોટી માટે તેમણે આ પ્રમાણે પ્રયોગ કર્યો.

લોખંડની એક કેબીનમાં પ્રયોગ માટે તેમણે એક વ્યક્તિને બેસાડી અને લોખંડની કેબીન આસપાસ સીસાનું આવરણ કરવામાં આવ્યું. પ્રયોગોથી પુરવાર થયું કે રેડિયો કિરણો, ક્ષ-કિરણો X-Rays કે ગામા કિરણો આ કેબીનને ભેદી શક્યાં નહિ. પરંતુ દૂરથી જે માનસિક સંદેશો મોકલવામાં આવ્યો તે અંદર રહેલી વ્યક્તિએ ઝીલી લીધો. સોવિએટ ન્યુઝ તા. ૨૦-૮-૧૯૬૨ માં આ પ્રયોગની વીગત છે.

વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે આ કઈ સૂક્ષ્મ શક્તિ છે તે અમે જાણતા નથી. આની પાછળ પુદ્ગલ-જડની શક્તિ કાર્ય કરતી નથી પણ ચૈતન્યની શક્તિ કાર્ય કરે છે. વૈજ્ઞાનિકો ખાતરીથી લહે આજે ચૈતન્યનો સ્વીકાર ન કરે પણ તેથી શું? વરસો પહેલાં શું કોઈ ડોક્ટર માની શકે કે સગર્ભા બાઈ સંમોહન Hypnosis ની અસર નીચે બાળકને જન્મ આપે? વરસો પહેલાં વૈજ્ઞાનિકો અણુબોમ્બની શક્યતાનો ઈન્કાર કરતા હતા. પરંતુ આજે અણુની વિસ્ફોટક શક્તિથી કોણ અજાણ છે?

કેટલીય બાબતો એવી છે કે જે માત્ર ઇદ્રિયો વડે પુરવાર થતી નથી. હજી તે માટે વિજ્ઞાનનાં સાધનો અધૂરાં છે. વિજ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે તેથી વિશિષ્ટ પ્રકારની યોગની પ્રક્રિયા છે. જે વડે અતીન્દ્રિય વિષયોની સમજણ પ્રાપ્ત થાય.

એરિક જેન હેન્ચુસેન

સત્તા ઉપર આવ્યા પછી હિટલરે અતીન્દ્રિય શક્તિવાળી કેટલીય વ્યક્તિઓનો દુરુપયોગ કર્યો હતો. આ બધામાં એરિક

જેન હેન્યુસેનનું નામ મોખરે હતું. મધ્ય યુરોપમાં તેની ખ્યાતિ ઘણી હતી. ત્રણ દેશોની પોલીસ જે ગુનો પકડવામાં નિષ્ફળ ગઈ હતી તે ચાલીસ હજાર પાઉન્ડની ચોરી હેન્યુસેનની અતીન્દ્રિય શક્તિની સહાયથી પકડાઈ હતી. હેન્યુસેને પૈસા જ્યાં છુપાવવામાં આવ્યા હતા તે સ્થાન બતાવ્યું હતું તથા જેણે ચોરી કરી હતી તેને પકડાવ્યો હતો.

હિટલર સત્તા પર આવ્યા પછી બર્લિનના પોલીસ વડા કાઉન્ટ હેલ્ફોફેનો તે ગાઢ મિત્ર બન્યો હતો અને હિટલરની નજીક આવ્યો હતો. એક રવિવારે તેના મિત્ર કાઉન્ટ હેલ્ફોફે તેણે જમવા માટે બોલાવ્યો હતો અને ગોળીથી મારી નાખ્યો હતો. હિટલરની પડતી તથા જર્મનીના વિનાશની આગાહી તેણે કેટલાક મિત્રો પાસે કરી હતી. ડૉ. આસ્કર ફિશર જેણે હેન્યુસેનની અતીન્દ્રિય શક્તિઓનું પરીક્ષણ કર્યું હતું તેણે તે માટેનો એક લેખ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

અંદરની સૂઝ

હસ્તાક્ષર વૈજ્ઞાનિક રાફેલ શેરસેને વિએનાના પોલીસને કેટલાય ગુના શોધવામાં સહાય કરી હતી. હસ્તાક્ષર ઉપરથી તે વ્યક્તિનું ચારિત્ર્ય સમજવાના વિજ્ઞાનને ગ્રાફોલોજી Graphology કહે છે. રાફેલ શેરમેનને માટે હસ્તાક્ષર વિજ્ઞાન તો એક નિમિત્ત માત્ર હતું. તેને અંદરની આંખથી કંઈક દેખાતું હતું, કંઈક સૂઝતું હતું.

વિએના બેન્કિંગ યુનિયનમાંનો એંસીહજર પાઉન્ડનો એક ગોટાળો તેણે પોતાની આંતર સૂઝથી પકડી પાડ્યો હતો.

હંગેરીઅન જેનોસ કેલેસની મંદહથી બુડાપેસ્ટ પોલીસે કેટલાયને આપઘાત કરતા બચાવ્યા હતા. એક યુવાન છોકરીનો

પત્ર પોલીસને મળ્યો. ખુડાપેસ્ટમાં તે સાંજે તે આપઘાત કરવાની હતી. પોલીસે તે પત્ર કેલેસને આપ્યો. હસ્તાક્ષર પરથી કેલેસે જે હોટલમાં છોકરી હતી તેનું નામ કહ્યું. પોલીસ ત્યાં પહોંચી ત્યારે છોકરીએ ઝેર લઈ લીધું હતું. પરંતુ તેને બચાવી લેવામાં આવી. કેલેસે આપઘાતનો વિચાર તે છોકરીના મનમાંથી દૂર કર્યો અને તેને સન્માર્ગ પર ચઢાવી.

એક પ્રખ્યાત કેસનો ઉકેલ કેલેસે આશ્ચર્યકારક રીતે કર્યો હતો. હંગેરી નિવાસી સેન્ડોર સેબોક આર્જેન્ટાઈનમાં રહેતો હતો. તે ગૂમ થઈ ગયો. પોલીસ તેના સંબંધી કંઈ ભેદ ઉકેલી શકી નહિ. સેન્ડોર સેબોકના હાથે લખાયેલો એક છેલ્લો પત્ર પોલીસે કેલેસને આપ્યો. માત્ર આ પત્ર ઉપરથી કેલેસે કહ્યું કે સેન્ડોર સેબોકનું ખૂન તેના પાડોશીએ કર્યું છે; ચોક્કસ જગ્યાએ તેનું શબ પડ્યું છે; અને આ પત્ર બંદૂકની અણીએ મરનાર પાસે લખાવવામાં આવ્યો છે. શબ મળ્યું અને ખૂનીએ બધો એકરાર કર્યો. ઈ. સ. ૧૯૫૩ માં આ કેસે આર્જેન્ટાઈનમાં સનસનાટી મચાવી હતી. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે કેલે ક્યારે પણ આર્જેન્ટાઈન ગયો ન હતો.

જો માનવમન માત્ર અણુ પરમાણુના મળવા-વિખરવાનું પરિણામ હોત તો આવા સેંકડો નોંધાયેલા પ્રસંગો શક્ય જ ન થાત. આત્મા મૌલિક પદાર્થ છે. પુદ્ગલથી પર એવું કંઈક આપણામાં રહેલું છે. જીવન કોઈક હેતુ માટે મળ્યું છે. જો મુક્ત મન વડે સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિનો માર્ગ અવશ્ય ઊઘડે.

દેહ આત્માનું સાધન છે

અમેરિકન માનસ વૈજ્ઞાનિક ડૉ. જીના સરમીનારા તેના

Many Mansions ગ્રંથમાં કહે છે “જો વૈજ્ઞાનિક રીતે ખતાવી શકાય કે મનુષ્ય માત્ર શરીર નથી પરંતુ શરીરમાં રહેલો આત્મા છે અને આ આત્મા જન્મ પહેલાં હોતો તથા મૃત્યુ પછી હશે તો આ સંશોધન આજના સારાય માનસ વિજ્ઞાનને બદલી નાખશે.”

તેના બીજા ગ્રંથ The World Within માં ડૉ. જીના સરમીનારા લખે છે “જો એટલું સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય કે દેહ આત્માનું વાહન માત્ર છે, સાધન માત્ર છે, તો કોઈ મનુષ્ય બીજા મનુષ્યનો જાતિભેદ, દેશભેદ કે રંગભેદના કારણે તીરસ્કાર નહિ કરી શકે. કારણ કે આવો તીરસ્કાર કરવો એ મૂર્ખાઈ છે, અણ-સમજ છે, જેમ કોઈ નટનો તીરસ્કાર તેનાં વસ્ત્રોને લીધે કરે તેમ.”

અમેરિકન પ્રકૃતિ વૈજ્ઞાનિક અને શિક્ષણશાસ્ત્રી જોસેફ બુડ ક્ય આત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકારે છે અને પુનર્જન્મનો ઉલ્લેખ તેમના ગ્રંથ The Desert Year માં કરે છે.

ક્યે લખેલી આત્મકથા More Lives Than One માં તેમણે સુંદર કહ્યું છે, “આત્માના અસ્તિત્વને પુરવાર કરી શકાતું નથી એ સાચું. તમે તે ખતાવી નહિ શકો પરંતુ જાગૃત મન Consciousness શું પોતે જ તેનો પુરાવો નથી? જડ વૈજ્ઞાનિકો મસ્તિષ્કને ટેલિકેશન સીસ્ટમ સાથે સરખાવે છે. પરંતુ તેઓ ભૂલી જાય છે કે જ્યાં સુધી કોઈ વાત ન કરે ત્યાં સુધી ટેલીફોન સીસ્ટમ ચાલતી નથી. મસ્તિષ્ક ‘વિચાર’ ઉત્પન્ન કરતું નથી. (સર જુલિયન હક્સલેએ આ મુદ્દા પર ભાર મૂક્યો છે.) મસ્તિષ્ક એવું યંત્ર છે જેનો વિચાર (આત્મા) ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક જીવ વૈજ્ઞાનિકો જીવનની ઉત્પત્તિ રાસાયણિક પ્રક્રિયાનું પરિણામ માને છે પરંતુ આ ‘રાસાયણિક પ્રક્રિયાનું પરિણામ’

એવી અદ્ભુત શક્તિ પ્રાપ્ત કરે કે પોતે “રાસાયણિક પ્રક્રિયાના પરિણામ”ના સ્વરૂપનો વિચાર અને ચિંતન કરી શકે. આ આશ્ચર્ય-જનક નથી લાગતું? તો પછી જડપુદ્ગલની જેમ આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો વધુ સરળ અને સહજ નથી?

બ્રિટિશ વિચારક લોવેસ ડીકીન્સન તેમના લાષણ ‘Is Immortality Desirable?’ માં જણાવે છે, ‘દેહના મૃત્યુથી આત્માનું મૃત્યુ થાય છે આ એક તર્ક છે અને ઘણું ખરું એ ખોટો તર્ક છે. જો કેટલાકને માત્ર આ તર્ક જ સાચો લાગે તો તેમાં તેમની ઉજ્જવળ ન્યાયબુદ્ધિ નથી પણ વિચારણાની ખામી છે.’

વિચારકો શું કહે છે ?

તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, વિચારકો, વૈજ્ઞાનિકો આત્મતત્ત્વના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ તથા સ્વરૂપ સંબંધી વિચારણા તથા પ્રયોગો કરે છે. આત્મા અતીન્દ્રિય પદાર્થ હોઈને ઇન્દ્રિયોનાં સાધનો વડે તેને પુરવાર કરવો શક્ય નથી.

પશ્ચિમના કેટલાક વિચારકો તથા વૈજ્ઞાનિકોની વિચારણા, મુક્ત મન વડે આપણે વિચાર કરી શકીએ તે માટે, અહીં રજૂ કરીએ છીએ.

પશ્ચિમનો કૉન્ફ્યુસીઅસ

બ્રિટિશ વિચારક અને શિક્ષણશાસ્ત્રી ડબલ્યુ મેકનેઈલ ડીક્ષને આપેલા ગીફર્ડ લાપણોના ગ્રંથ The Human Situation ‘માનવની સ્થિતિ’માં ઘણી સુંદર વાતો કહી છે. ડીક્ષને

‘પશ્ચિમનો કોન્ક્યુસીઅસ’ કહેવામાં આવે છે. વિચારોના ઘૂટા મણકા એક સૂત્રે તે પરોવે છે.

“કહેવાય છે કે પ્રકૃતિ નિર્રર્થક એવું કંઈ કરતી નથી. જે પ્રકૃતિએ સ્વયંસંચાલિત (ઓટોમેટિક) યંત્રો તૈયાર કર્યા હોય અને કેટલાક વિચારકો કહે છે કે આપણે આવાં યંત્ર માત્ર છીએ તો પ્રકૃતિએ એવી ગંભીર ભૂલ શા માટે કરી કે સંવેદના આપી-આપણને સુખદુઃખ આપ્યાં. સંવેદના વગર યંત્રો સારી રીતે કામ કરે છે.

‘આત્મા’ માટે આજના યુગમાં સૌથી દૂરકો માર્ગ આત્માનો ઇન્કાર કરી નાખવો તે છે. શું તમે એવું વડાણ કઢી શકો છો જે પોતાની મેળેજ બન્યું હોય, જેમાં કપ્તાન કે કોઈ ખલાસી ન હોય. તો પણ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જતું હોય, વર્ષો સુધી વરસાદ, પવન અને સાગરના તોફાનોમાં પોતાની અનુકૂળતા કરી લેતું હોય? તમે આવું કોઈ વડાણ સાંભળ્યું છે? આપણને કહેવામાં આવે છે કે આપણે સર્વે આ માનવદેહમાં વડાણ જેવા છીએ જેમાં ન કપ્તાન છે, ન ખલાસી છે.

તમે આવા વિચિત્ર વિજ્ઞાનનું નામ કયાંય સાંભળ્યું છે? મનોવિજ્ઞાનનું—જેમાં ‘મન’ નથી ‘વિજ્ઞાન’ છે (of this Psychology which rejects the psyche and retains only the ‘Ology’, science of self, without the self.)

આ રીતે આ મહાન વિચારકો આપણો ઇન્કાર કરે છે, તેમનો પોતાનો પણ ઇન્કાર કરે છે. તમે કઢી શકો છો કે જેને આપણે ‘હું’ કહીએ છીએ ‘સ્વત્વ’ કહીએ છીએ ‘આત્મા’ કહીએ છીએ, ‘ચેતના’ કહીએ છીએ તે તેમના કહેવા પ્રમાણે સુખદુઃખની સંવેદના માત્ર છે, ઇન્દ્રિયોની અસર માત્ર છે. જે કોઈ આધાર

વગર, એકબીજા જોડેના કોઈ સંબંધ વગર, આત્મા જેવું કોઈ તત્ત્વ તેના કેન્દ્રમાં હોયા વગર વિચારો કરે છે, લાગણીઓ કરે છે, ઇચ્છાઓ કરે છે. તમે આ કદ્દપી શકો છો ?

તેઓ કહે છે કે ‘આત્મા’ કે ‘સ્વત્વ’ (self) ભ્રમણા માત્ર છે. અને આ ભ્રમણાએ જ પોતે ભ્રમણા છે એવું શોધી કાઢ્યું છે.

ચારે બાજુ સૂક્ષ્મના ભોગે સ્થૂળને મહત્ત્વ અપાઈ રહ્યું છે. તેઓ કહે છે કે તમારી ઇદ્રિયો ઉપર વિશ્વાસ રાખો, વિચાર ઉપર નહિ. તમારા તર્ક ઉપર વિશ્વાસ રાખો, અંતઃપ્રેરણા ઉપર નહિ.

આત્માનું શાશ્વતપણું સ્વીકારો.

જીવનનો અર્થ બદલાઈ જશે.

માનવીની ગણવાની, માપવાની, તોલવાની (ઇદ્રિયોની) આવડતને તમે રાજસિંહાસન ઉપર બેસાડી છે, બીજા અનેક સૂક્ષ્મ શક્તિઓની તમે અવગણના કરી છે.

પણ કોણે કહ્યું તમને કે પ્રકૃતિએ આવી સીમારેખા દોરી છે ? આ તમે ક્યાંથી શીખ્યા ?

પ્રકૃતિએ જો આપણને ભ્રમણાત્મક આત્મા આપ્યો છે તો કઈ રીતે તમે ખાતરીથી કહી શકો કે વિશ્વાસ મૂકવા જેવી તર્કશક્તિ આપી છે ?

તેઓ કહે છે કે જીવવું એ ખરબચડા રસ્તા ઉપરનો કપરો પ્રવાસ છે. પરંતુ એવો ખરબચડો રસ્તો જે ક્યાંય ન લઈ જતો હોય તેના ઉપર ચાલવાનો અર્થ શો ? માત્ર અર્થ-હીનપણે જીવી નાખવું કેટલું મૂર્ખાઈભર્યું છે ? ન્યાં કોઈ હેતુ નથી, લક્ષ્ય નથી, કારણ નથી, પણ માત્ર અંતની, મૃત્યુની રાહ

જોવાની છે એવા જીવનનો અર્થ શો? તો આ નિરાશાની ખાઈમાં દુઃખ અને માત્ર દુઃખ સિવાય બીજું હોય પણ શું!

તમે ફક્ત દૃષ્ટિ બદલી નાખો; એવી ખાતરી આપો કે જીવનનો અર્થ છે અને સારું દર્શન બદલાઈ જશે. આકાશ અદ્ભુત રંગોથી ઉભરાશે અનેક નવી શક્યતાઓના માર્ગ ઊઘડી જશે. આખું જીવન અને સમગ્ર વિશ્વ અર્થપૂર્ણ બની રહેશે.

જો આત્માનું શાશ્વતપણું સાચું છે તો પ્રત્યેક ઘટના મહત્ત્વની છે. બકલ કહે છે, “જો આત્માનું શાશ્વતપણું ખોટું હોય તો બીજી ચીજો સાચી છે કે ખોટી તેનું કંઈજ મહત્ત્વ નથી.”

માનવી કોણ છે ?

એબ્રાહમ જે. હેશેલના ગ્રંથ Who is Man? ‘માનવી કોણ છે?’ ના મુખપૃષ્ઠ ઉપર લેખક જણાવે છે :

“આપણું માનવી સંબંધીનું અજ્ઞાન સૌથી મોટું છે. માનવી શું કરે છે તે આપણે જાણીએ છીએ. પણ માનવી શું છે તે આપણે જાણતા નથી; અને માનવીની શક્યતાઓ શું છે તેનો આપણને આલ પણ નથી. આપણી આજની આખીય સંસ્કૃતિ માનવી સંબંધી ગેરસમજ ઉપર ઊભેલી છે. આ દુઃખનું કારણ એ છે કે સ્વયં માનવી એ પ્રશ્ન ભૂલી ગયો છે કે ‘માનવી કોણ છે?’ પોતે જે છે તે ઓળખવામાં અને માનવ અસ્તિત્વની સાર્થકતા શેમાં છે તે જાણવામાં તે નિષ્ફળ ગયો છે. પોતે જે નથી તે પોતાને સમજે છે અને પોતાના અંતઃસ્તલમાં જે તત્ત્વ પડેલું છે (the very root of his being) તેનો તે ધન્કાર કરે છે.

‘માનવી સંબંધી અજ્ઞાન’ એ જ્ઞાનનો અભાવ નથી પણ મિથ્યા જ્ઞાન છે”

ડૉ. જે. પોલ વિલિયમ્સ The Yale Review પત્રમાં જણાવે છે :

“ઘણાં મનુષ્યો આત્માને માનતા નથી એટલે પરલવનો ઇન્કાર કરે છે. તેઓ કહે છે કે જીવ માત્ર રાસાયણિક પ્રક્રિયા છે.

જો મને પૂછો તો હું કહીશ કે આત્મા અનુભવી શકાય છે માટે તેઓએ આત્મા માનવો જોઈએ. શું હું પોતે, મારું કુટુંબ, મારા મિત્રો માત્ર રાસાયણિક પ્રક્રિયા છીએ ?

આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર જોઈતો હોય તો ઉત્સાહથી ફૂટખોલ રમતાં છોકરાંઓને જુઓ, પ્રેમીની આંખોમાં જુઓ, શેકસપીઅર વાંચો અને તેથી તમારામાં થતી અસરોને જુઓ.

કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો એમ માને છે કે આત્મા નથી માટે એમ વિચાર કર્યા વિના માની લેવું એ યોગ્ય નથી. બીજા કેટલાક એવા જ પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિકો આત્મા છે એમ સ્વીકારે છે.

આત્મા નથી એમ માનવું અવૈજ્ઞાનિક છે.

આત્મા અતીન્દ્રિય છે, સૂક્ષ્મ છે. અતીન્દ્રિય પદાર્થ જડ વિજ્ઞાનનાં સ્થૂલ સાધનોથી પુરવાર થઈ શકે નહિ. આત્માની સિદ્ધિ વિજ્ઞાનથી નહિ, તત્ત્વજ્ઞાનથી શક્ય છે.”

આત્મા ન હોય તો માત્ર રાસાયણિક પ્રક્રિયા વડે, અણુ પરમાણુનું પૂતળું ઈલિયડ કે ઓડિસી અથવા રામાયણ કે મહાભારત જેવું શ્રેષ્ઠ સાહિત્યસર્જન થઈ શકે ? અણુ અને વિશ્વને એક તંતુએ બાંધતો સાપેક્ષવાદનો સિદ્ધાંત Principle of Relativity કે અન્ય પૃથ્વી પર જનારું સ્પુટનિક શોધી શકે ? ઈજીપ્તના પિરામિડ કે દેલવાડાનાં મંદિરો જેવું અદ્ભુત સ્થાપત્ય સર્જ શકે ?

‘આત્મા છે’ એમ ભલે તમે સ્વીકારો નહિ પરંતુ ‘આત્મા નથી’ એવી ઇન્કારની દોરીથી તમારા મનને બાંધી ન દો. ખુલ્લા રહો, બિલકુલ ખુલ્લા રહો. મુક્ત મનમાં સત્યને પ્રવેશવા દો.

આ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ છે. ‘આત્મા નથી’ એમ માની લેવું એ અવૈજ્ઞાનિક છે.

બ્રિટિશ પદાર્થ વિજ્ઞાની રૅનર સી. જોનસન તેમના A Religious Out-look for Modern Man ગ્રંથમાં લખે છે :

“કહેવાય છે કે સર વિલિયમ હેમીલ્ટન પાંચ વર્ષની ઉંમરે ગણિતના અઘરા સવાલોના જવાબ સરળતાથી આપતા અને તરત જ પોતાની નાની રમકડા ગાડીથી રમવા માટે હુર્ષિર દોડી જતા. જો આપણે આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારીએ, પૂર્વભવને માનીએ તો જ આવી આશ્ચર્યજનક શક્તિઓને સમજાવી શકીએ. શાશ્વત આત્મામાં ડહાપણ, ભલાઈ, કલાની સૂઝ અને ભૂતકાળની આવડત જે સંઘરાયેલાં છે તે નવા વ્યક્તિત્વમાં પ્રગટ થતાં દેખાય છે.”

ડો. જોનસન દઢતાથી માનતા કે આપણી અંદર જગ્ગર સત્ત્વ ભરેલું છે, આ શક્યતાઓને પ્રગટાવવાની અગત્ય છે.

આત્મા સ્મૃતિ સંઘરનાર સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે.

કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીના પ્રસિદ્ધ બ્રિટિશ તત્ત્વજ્ઞાની સી. ડી. બ્રોડે ઈ. સ. ૧૯૫૮ માં માયર્સ મેમોરિયલ લેક્ચર્સ Personal Identity and Survival વ્યક્તિગત અસ્તિત્વ અને પુનર્જન્મના વિષય ઉપર આપ્યાં હતાં. આ લાષણો ‘Lectures on Psychical Research’ માનસ સંશોધન ઉપરનાં વ્યાખ્યાનો એ ગ્રંથમાં છપાયાં છે.

સી. ડી. પ્રોડે તેમના પુસ્તક ‘Examination of Mc Taggart’s Philosophy’ મેક્કટેગાર્ટના તત્ત્વજ્ઞાનની પરીક્ષામાં જણાવ્યું છે કે આત્માનું અસ્તિત્વ અને પુનર્જન્મનો સ્વીકાર ગંભીરતાપૂર્વક કરવો પડશે.

ગુસ્તાફ સ્ટ્રોમખર્ગ (ઈ. સ. ૧૮૮૨-ઈ. સ. ૧૯૬૨) સ્વીડીશ અમેરિકન ખગોળશાસ્ત્રી અને પદાર્થવૈજ્ઞાનિક હતા.

ડૉ. આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈને ડૉ. સ્ટ્રોમખર્ગના પુસ્તક The Soul of the Universe માટે લખ્યું છે, “મને એ વાતે અસર કરી છે કે મહત્ત્વની લિન્ન લિન્ન શોધખોળો સફળતા પૂર્વક એકત્ર કરીને એમાં એવી રીતે રજૂ કરી છે કે જ્ઞાનની એક-વાક્યતા Oneness of Knowledge સુંદર રૂપે રજૂ થાય.”

ડૉ. સ્ટ્રોમખર્ગ પોતાના લેખન માટે કહે છે, “આ અધ્યયન પદાર્થવિજ્ઞાન, જીવવિજ્ઞાન, દેહવિજ્ઞાન જેવા લિન્ન લિન્ન વિજ્ઞાનોની હકીકતો ઉપર આધારિત છે. હકીકતો તો તેના અભ્યાસીઓ જાણે છે; પરંતુ હકીકતોના સંબંધો, નવાં દૃષ્ટિ-બિંદુ, યોગ્ય જગ્યાએ ભાર અને નવી રીતે તે હકીકતો ઘટાવવાનું મહત્ત્વ છે.” તે માટે જેને રસ હોય તેમણે આ પુસ્તક વાંચવું. ઈ. સ. ૧૯૬૫માં તેની પેપરબેક આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

ડૉ. સ્ટ્રોમખર્ગ કહે છે કે આત્મા માત્ર સ્મૃતિઓનો ઢગલો નથી પરંતુ સ્મૃતિ સંઘરનાર સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે.

ડૉ. સ્ટ્રોમખર્ગનું બીજું પુસ્તક The Searchers “શોધકો” છે.

આત્મત્વ દિવ્ય અને શાશ્વત છે.

ઈ. સ. ૧૯૨૫માં મૃત્યુ પામેલા બ્રિટિશ વિચારક મેક્કટેગાર્ટની

ખ્યાતિ ઘણી છે. તેઓ ઐતિહાસિક તત્ત્વજ્ઞોમાં ગણાય છે. તેમની પદ્ધતિ ખોટીનસના એનીડઝ (Enneads) સ્પીનોઝીનું નીતિશાસ્ત્ર (Ethics) તથા હેગલના સર્વસંગ્રહ (Encyclopaedia) સાથે સરખાવાય છે.

તેમના ગ્રંથો Some Dogmas of Religion અને The Nature of Existence માં આત્માનું અસ્તિત્વ તથા પુનર્જન્મ સુંદર રીતે દર્શાવ્યા છે.

કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીના ફ્રાન્સિસ કોર્નફિર્ડ (ઈ. સ. ૧૮૭૪ થી ૧૯૪૩) તેમના ગ્રંથ (From Religion to Philosophy) માં કહે છે, 'કાળના ચક્રમાં આત્મા અનેક ભવોમાં પસાર થાય છે. આત્મા માત્ર મનુષ્ય નથી. મનુષ્ય તો આત્માનું એક સ્વરૂપ છે. આત્મતત્ત્વ તો દિવ્ય અને શાશ્વત છે. સર્વ આત્માઓનું સરખું છે. આ રીતે સર્વ સરખા છે અને પ્રત્યેક આત્મા સ્વતંત્ર છે.

પ્રખ્યાત જર્મન ખગોળશાસ્ત્રી બોહન બોડ (ઈ. સ. ૧૭૪૭ થી ૧૮૨૬) જેના નામ ઉપરથી Bode's Law વૈજ્ઞાનિક નિયમનું નામ પડ્યું છે. તે આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે અને કહે કહે આત્મા કઈ રીતે આગળ વધે તેનો ક્રમ દર્શાવે છે.

ફ્રેન્ચ વિજ્ઞાન લેખક લુઇસ ફીગુઈરે તેના પુસ્તક The Tomorrow of Death માં આત્મા દર્શાવે છે.

મહાકવિ ગેટે અને શીલર

સુવિખ્યાત જર્મન કવિ ગેટેના લેખનમાં વારંવાર આત્માનો સ્વીકાર, પુનર્જન્મની માન્યતા સ્પષ્ટપણે તરવરે છે.

ફ્રાંસ વોન સ્ટૅનને ઉદ્દેશીને ગેટેએ લખેલી એક કવિતા તથા પત્રમાં તેણે સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે, કે ‘આગલા લવોમાં કાં તો તું મારી બેન હોઈશ કે કાં તો પત્ની હોઈશ.’

ગેટે પોતાના ‘દિવાન’ કાવ્યમાં કહે છે, “જ્યાં સુધી મૃત્યુ અને પુર્નજન્મનો શાશ્વત નિયમ તમે જાણતા નથી ત્યાં સુધી આ અધારી પૃથ્વી પરનું તમારું જીવન નિર્થક છે.”

ગેટેને ભારતીય સાહિત્યનો રસ ઘણો હતો અને તેનું સાદું ય જીવન ગુહ્યજ્ઞાન (Occult)ના સંશોધનમાં વીત્યું હતું.

આ વીગત પ્રોફેસર ડેનિશ સૌરાટે પોતાના પુસ્તક Literature and occult Tradition માં નોંધી છે.

ગેટેનું મહાકાવ્ય Faust (ફાઉસ્ટ) જગતપ્રસિદ્ધ છે.

ગેટે પોતાના લેખનમાં આત્મજ્ઞાન (Self Knowledge) ઉપર ભાર મૂકે છે. વિસ્તાર માટે The Works of goetheના ગ્રંથો જોવા.

કવિ, કલાકાર અને રહસ્યવાદી વિલિયમ બ્લૅક (ઈ. સ. ૧૭૫૭ થી ૧૮૨૭) પોતાના પત્રોમાં અને કાવ્યોમાં આત્માના શાશ્વતપણાનાં ગીતો ગાય છે.

અંગ્રેજ વિદ્વાન થોમસ ટેલર (ઈ. સ. ૧૭૫૮ થી ૧૮૩૫) જે ઓગણીસમી સદીમાં થયેા તે પ્લોટોની વિચાર પદ્ધતિનો પ્રખર પાંડિત ગણાય છે. તેમના પુસ્તક The works of Plato ની પ્રસ્તાવનામાં આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરીને તે લખે છે, ‘આ પૃથ્વી પરનો આત્મા પ્રકાશના પુંજમાંથી વિખૂટો પડેલો છે.’

જર્મન કવિ અને નાટ્યકાર ફ્રેડરિક શીલરે (ઈ. સ. ૧૭૫૯ થી ૧૮૦૫) તેની એકવીસ વર્ષની ઉંમરે ‘મનુષ્યના પશુ સ્વભાવ

અને આધ્યાત્મિક સ્વભાવ વચ્ચેનો સંબંધ' એ નામનો પ્રખ્યાત લેખ લખ્યો હતો.

ડૉ. અર્નેસ્ટ જે. ઓપીક આયર્લેન્ડના પ્રખ્યાત ખગોળ શાસ્ત્રી છે. તેમના પુસ્તક The oscillating Universe માં તેઓ કહે છે કે,

“આપણામાં એવું કંઈક છે જે માપી શકાતું નથી, તોલી શકાતું નથી, જે કાળથી પર છે. જે આપણું ચૈતન્ય છે, “હુ” છે; બીજાઓમાં જે “હુ” છે તેની તુલ્ય પણ તેનાથી લિન્ન!”

ચૈતન્યની ઉત્ક્રાંતિ

ફ્રેંચ વૈદક વૈજ્ઞાનિક ગુસ્તાવ ગેલી (ઈ. સ. ૧૮૬૮ થી ૧૯૨૪) ફ્રાન્સના પ્રખ્યાત વૈદક સંશોધન કરનારાઓમાંના એક હતા.

ચાર્લ્સ રીચેટ, કેમીલ ફ્લેમેરીઅન અને બીજા ફ્રેંચ વૈજ્ઞાનિકોએ ‘ઈન્સ્ટીટ્યુટ મેટાસાઈકીક ઇન્ટરનેશનલ’ સંસ્થાના તેમને હાયરેક્ટર બનાવ્યા હતા.

તેમના પ્રસિદ્ધ પુસ્તક ‘From the Unconscious to the Conscious’ માં તેઓ જણાવે છે કે ‘આ વિશ્વમાં તત્ત્વ શાશ્વત અને નાશ ન થઈ શકે એવું છે. પર્યાયો બદલાતા બન્યા છે પણ ચેતના દ્રવ્ય કાયમ રહે છે. (permanent through all the transitory appearances of things). અબગૃત ચેતનાની ઉત્ક્રાંતિ બગૃત ચેતનામાં થતી રહે છે (evolution from the unconscious to the conscious.)

વ્યક્તિ ચેતના (એટલે જીવ) જગતના દ્રવ્યોમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે, જે નાશવંત નથી તથા શાશ્વત છે તે ધીરે ધીરે

અનગૃત ચૈતન્યમાંથી જગૃત ચેતનામાં ઉત્કાંતિ પામે છે. (Individual consciousness is an integral part of that which is essential in the universe, and itself indestructible and eternal, it evolves from unconsciousness to consciousness.)

તમારી દલીલોમાં ખામી નથી

બ્રિટિશ જીવ વૈજ્ઞાનિક સર જુલિયન હુકસલે આત્માના અલગ અસ્તિત્વનો અને પુનર્જન્મનો સ્વીકાર વૈજ્ઞાનિક રીતે કરતા નથી.

સર જુલિયન અને આયરીશ લેખક શ્રી જ્યોર્જ રસેલ (Æ) વચ્ચેના એક પ્રસિદ્ધ વાર્તાલાપ માટે શ્રી રસેલે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે :

“મને જે સ્મૃતિ દર્શ્યો અને દર્શનો (My recollections and visions) આવે છે તે માટે તેઓ મને કહે છે કે આ બધું ‘પૂર્વજોની સ્મૃતિ’ (Ancestral Memories) છે. આ એક શબ્દ માત્ર છે.

એક વાર આ સંબંધી મેં જુલિયન હુકસલેને કહ્યું : ‘તમે મને કહો, શું એક સંગીતકાર પોતાનું સંગીત, પોતે શીખેલી ભાષા કે હુન્નર પોતાનાં સંતાનોને વારસામાં આપી શકે ?’

સર જુલિયને કહ્યું : ‘ના, તમે વારસામાં યોગ્યતા (Tendency) આપી શકો. તમારાં બાળકોએ તે શીખવું તો પડેજ.”

મેં કહ્યું : “તો પછી હું જે આ અદ્ભુત દર્શ્યો (Visions) જોઉં છું. પરંતુ જ્યારે હું ક્યારેય ન જોયેલાં અદ્ભુત શહેરો,

મકાનો, મનુષ્યો સ્પષ્ટપણે જોઈ છું તેનો મારી સાથે કંઈ જ સંબંધ નથી શું? અને મારા કોઈ કાલ્પનિક પૂર્વજની આ બધી સ્મૃતિઓ માત્ર છે?”

સર જુલિઅન હકસલે તેનો કંઈ જ જવાબ વાળી શક્યા નહિ.

ખીજે દિવસે તેમણે કહ્યું, “હું ગઈ કાલે આખી રાત તમારી દલીલોમાં ખામી શોધવા બેઠો, પરંતુ એક ખામી—Flaw શોધી શક્યો નહિ અને મારે વિચાર કરવો મૂકી દેવો પડ્યો. (and had to give up !)”

જર્મન ગણિતશાસ્ત્રી ડૉ. હર્મન વેઈલ (ઈ. સ. ૧૮૮૫ થી ૧૯૫૫) ગણિતના તત્ત્વજ્ઞાન માટેના સંશોધનમાં પ્રખ્યાત છે. તે સાથે રીલેટીવીટી થીઅરી, ક્વેન્ટમ મિકેનીક્સ, ડીફરન્સીયલ ઈક્વેશન્સ જેવા વિષયોમાં તેમની ખ્યાતિ છે. ઘણાં વર્ષો તેઓએ પ્રીન્સટન યુનિવર્સિટીમાં શીખવ્યું.

તેમના open world નાં ભાષણો પ્રસિદ્ધ છે. જેમાં તેમણે આત્માના અસ્તિત્વનો સ્પષ્ટ સ્વીકાર કર્યો છે.

માનવ મસ્તિષ્કનું મૂળ

અમેરિકન માનસશાસ્ત્રી વિલિયમ જેમ્સના The Varieties of Religions Experience “ધાર્મિક અનુભવોની વિવિધતા”નાં ગીર્ડ ભાષણો ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રોફેસર જેમ્સ તેમના Human Immortality ગ્રંથમાં કહે છે, “માનવ મસ્તિષ્ક (Brain)’ કાર્ય કરે છે તેનું મૂળ ખીજે ક્યાંક છે. મસ્તિષ્ક બંધ પડે કે નાશ પામે Special Stream of Consciousness ચૈતન્યનો પ્રવાહ આ મસ્તિષ્ક છોડી જાય છે....આત્મતત્ત્વ કે જેમાંથી ચૈતન્યનો પ્રવાહ જણાય છે તે છે.”

બ્રિટિશ વિચારક અને માનસવૈજ્ઞાનિક જેમ્સ વોર્ડ કેમ્બ્રીજમાં પ્રોફેસર હતા. તેમનું વિજ્ઞાનનું અધ્યયન ઘણું હતું. ડૉ. વોર્ડ આપેલા ગીફર્ડ લેકચર ગ્રંથરૂપે પ્રસિદ્ધ થયાં છે. તેમાંનું પ્રકરણ અઢારમું “Theories of Future Life” ભાવિ જીવન સંબંધી સિદ્ધાંતો છે.

પ્રખ્યાત જર્મન તત્ત્વજ્ઞાની ફ્રેડરિક નીત્સે પોતાના પ્રસિદ્ધ “Thus Spake Zarathustra” (જરથુષ્ટ્ર કહેતા હતા) પુસ્તકમાં કહ્યું છે કે

‘હું શાશ્વતતા (Eternity) માટે અને પુનરાગમનની શ્રેષ્ઠ લગ્ન વીંટી માટે કેટલો આતુર છું ?

હજી સુધી મને તે નારી મળી નથી જેની કુખે મારા બાળકો જન્મે એવું હું ઇચ્છું ! તે નારી જેને હું અત્યંત ચાહું છું. હું તને ચાહું છું. ઓ શાશ્વતતા ! હું તને ચાહું છું. ઓ શાશ્વતતા !

‘For I love thee, O Eternity !’

અમેરિકન શોધક થોમસ આલ્વા એડિસનની આત્મા સંબંધી માન્યતા તેની નોંધપોથી ‘Diary and sundry observations of Thomas Alva Edison માં તથા આર. એફ. ગાઉડેના Reincarnation a Universal Truth ગ્રંથમાં દર્શાવી છે.

૫

અર્વાચિન વિજ્ઞાનનું મૌન

ઘણા પૂછે છે કે આત્માનું અસ્તિત્વ હોય કે ન હોય તેથી જીવનમાં શો ફેર પડે છે ?

‘આત્મા છે’ એ સમજણ દૃઢ થયા પછી જીવનનો અર્થ બદલાઈ જાય છે, ધ્યેય બદલાઈ જાય છે, દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય છે.

પ્રકૃતિના અગમ્ય નિયમો અગમ્ય આત્મતત્ત્વના અસ્તિત્વનો સંકેત આપે છે અને આપણને સમજાય છે કે આપણું મન અને મગજ માપી શકે તેથી વિશેષ સૂક્ષ્મ તત્ત્વો વિશ્વમાં પડ્યાં છે. આ સમજણ પ્રગટતાં માનવનો અહુંકાર ઓગળી જાય છે. અને આત્મતત્ત્વની વિશુદ્ધિમાં જીવનની સાર્થકતા સમજાય છે.

યુરી ગેલર

આજે ઇઝરાયલના યુવાન યુરી ગેલરની શક્તિઓ પૈજાનિકોને ચકિત કરે છે. તેની અતીન્દ્રિય શક્તિઓની ચકાસણી

અમેરિકાની સ્ટેનફર્ડ રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં થઈ છે. વૈજ્ઞાનિકો પાસે કોઈ પ્રત્યુત્તર નથી.

ડરખન પ્રેસ કોન્ક્રેટમાં છાપાના એક પ્રતિનિધિની ચાવીને યુરી ગેલેરે હાથથી સ્પર્શ કર્યો અને ચાવી તેની મેળે ધીરેધીરે વળવા લાગી. યુરી ગેલેરે ચાવી ટેબલ ઉપર મૂકી. ચાવી ટેબલ ઉપર પડેલી વળ્યા કરતી હતી. બાજુમાં ઊભેલા ફોટોગ્રાફરે પોતાના ખીસામાં પડેલી ચાવી જોઈ. તેની ચાવી પણ વળી રહી હતી. નજરે જોનારાઓએ ચાવીને સ્પર્શ કર્યો કે કદાચ ચાવી ગરમ હોય. ચાવી ખિલકુલ ઠંડી હતી.

માત્ર સ્પર્શથી કે નજરથી ચાવી કે ચમચાને વાળી દેવાના અનેક પ્રયોગો યુરી ગેલેરે કર્યા છે. યુરી ગેલેર તમને કાગળ પર ચિત્ર ચીતરવાનું કહે અને પોતે જોયા વગર એ ચિત્ર દોરી બતાવે.

ડરખનમાં એક આશ્ચર્યકારક પ્રયોગ યુરી ગેલેરે કરી બતાવ્યો. રેડીઓ ઉપર યુરી ગેલેરે પ્રોગ્રામ આપ્યો. રેડીઓ સાંભળનારાઓને કહેવામાં આવ્યું કે જેમને પ્રયોગમાં ભાગ લેવો હોય તેમણે છરીકાંટો, ચમચો કે ચાવી પાસે રાખવી. ચાલુ મોટરમાં, ઘરમાં કે ઓફિસમાં જેઓ રેડીઓ સાંભળતા હતા. તેમણે આશ્ચર્યથી જોયું કે તેમની પાસેના છરીકાંટા, ચાવી કે ચમચા વળી રહ્યા હતા. દેશભરમાંથી આ રેડીઓ પ્રોગ્રામ સાંભળનારાઓ વાંકા વળી ગયેલાં ચાવી, ચમચાની વીગતો મોકલી રહ્યા છે.

દક્ષિણ આફ્રિકન પેરાસાયકોલોજી ઇન્સ્ટીટ્યુટના વડા પ્રોફેસર આર્થર બ્લેકવેલી આ વીગતો ભેગી કરી તેનું અન્વેષણ કરી રહ્યા છે.

વૈજ્ઞાનિકો પાસે પ્રત્યુત્તર નથી.

ક્યારેક નાનાં બાળકો યુરી ગેલરને તેના કાર્યમાં સહાયક બને છે. યુરી ગેલરની હાજરીમાં ચાવી અને ચમચા તે બાળકો વાળે છે. જે વ્યક્તિઓ યુરી ગેલરને મળે છે, સ્ટેજ ઉપર તેને જુએ છે, ટેલીવિઝન કે રેડીઓ ઉપર તેને સાંભળે છે, તે હજારો વ્યક્તિઓમાંથી સેંકડો વ્યક્તિઓ પોતે જ આ ચમત્કાર કરી શકે છે. જાણે કોઈ વ્યાપક શક્તિ વડે આ કાર્ય થતું હોય છે.

યુરી ગેલર બંધ પડેલી, તૂટેલી ઘડિઆળને સ્પર્શ કરે છે અને ઘડિઆળ ચાલુ થાય છે. આવી રીતે ચાલુ થયેલી ઘડિઆળ ક્યારેક અર્ધો કલાક કે કલાક પછી પાછી બંધ થઇ જાય છે. સત્તાવીસ વરસનો યુરી ગેલર માને છે કે પોતાની પાછળ કોઈ શક્તિ કાર્ય કરી રહી છે. નમ્રતાથી યુરી ગેલર કહે છે કે હું ઈશ્વરમાં માનું છું.

બાલ્યવયમાં યુરી ગેલર પોતાની ઇચ્છાશક્તિથી ઘડિઆળના કાંટા ફેરવતો.

આંખે પાટા બાંધી પાસાના દાણા કહેવા કે પહેરેલાં વસ્ત્રોના રંગ કહેવા, ચાવી કે ચમચા ઇચ્છા માત્રથી વાળવા અને બંધ ઘડિઆળો ચાલુ કરવી યુરી ગેલર માટે સહજ છે.

અવકાશયાત્રી કેપ્ટન એડગર ડી. મીચેલે યુરી ગેલર ઉપર પ્રયોગો કર્યા છે. યુરી ગેલરે મીચેલના કોનોમીટરના કાંટા ઇચ્છા મુજબ ફેરવી બતાવ્યા હતા. સ્પર્શ કર્યા વગર ટેપ ભૂંસી નાખી હતી. અને કેમેરામાં ભરેલી ફિલ્મ ઉપર પોતે ધારેલી છાપ ઉપસાવી હતી.

ગયા ભવની સ્મૃતિ

અમેરિકન અતીન્દ્રિય મનોવૈજ્ઞાનિક Parapsychologist ડૉ. જે. ખી. રૂડાઈનના પરિચયની આ વિષયમાં રસ ધરાવનાર માટે ભાગ્યે જ જરૂર છે. વર્ષો સુધી ડયુક યુનિવર્સિટીની પરામનો-વિજ્ઞાન લેબોરેટરીના તેઓ હાયરેક્ટર રહ્યા છે.

‘અમેરિકન વીકલી’ પત્રના ૮ એપ્રિલ ૧૯૫૬ ના અંકમાં ‘Did you Live Before?’ શું તમારું જન્મ પહેલાં અસ્તિત્વ હતું? એ નામના લેખમાં ડૉ. રૂડાઈને આઈડે મર્ફીના સુપ્રસિદ્ધ કેસની વૈજ્ઞાનિક છણાવટ કરી છે.

આ વિષયમાં જેને રસ હોય તેને ‘A Search for Bridey Murphy’ લેખક મોરે બર્નસ્ટેન (Morey Bernstein) નું પુસ્તક અવશ્ય જોવું. ત્રીસથી અધિક દેશોમાં આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેની લાખો નકલો ખપી છે. આવા કેસોના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનને કારણે અમેરિકામાં આત્માના અસ્તિત્વનો તથા પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત વ્યાપક માન્યતા મેળવી રહ્યો છે.

પ્રોફેસર સી. જે. ડુકાસે તેમના ગ્રંથ A Critical Examination of the Belief in a Life after Death મૃત્યુ પછીના જીવનની માન્યતાની સૂક્ષ્મ સમીક્ષાના ચોથા પ્રકરણમાં વિસ્તારથી આ કેસ આપ્યો છે. આ વિષયોએ કેસનો ટૂંક સાર અમે અહીં આપીએ છીએ.

આઈડે મર્ફી એ અમેરિકાના કોલોરેડો પ્રાંતમાં રહેતી એક યુવાન ગૃહિણી રૂથ સાયમન્સની કથા છે. ઈ. સ. ૧૯૫૨ની એક સાંજે રૂથે પોતાના ઉપર હિપ્નોટીઝમનો પ્રયોગ કરવાની સંમતિ આપી. હિપ્નોટીસ્ટ મોરે બર્નસ્ટેન નામનો એક યુવાન વેપારી હતો.

હિપ્નોટીઝમ દ્વારા દરદીને ગાઢ ટ્રાન્સ Trance (ઊંઘ જેવી અવસ્થામાં નાખવામાં આવે છે અને પછી ભૂતકાળની સ્મૃતિઓ યાદ કરાવાય છે. આમણે સામાન્ય પણે ભૂતકાળના ખાસ પ્રસંગો યાદ કરી શકીએ પરંતુ તેમાંય ઝીણી વીગતો યાદ હોતી નથી. આજથી પાંચ વર્ષ કે દશ વર્ષ પહેલાં ચોક્કસ તારીખે આપણે શું કરેલું, શું ખાધેલું એ યાદ આવતું નથી. પરંતુ ગાઢ ટ્રાન્સની અવસ્થામાં તે દિવસ જાણે આપણે અત્યારે જીવી રહ્યા છીએ એટલી સ્પષ્ટતાથી પ્રગટે છે.

આવી રીતે ભૂતકાળમાં ઠેક બાળપણ સુધી જવું તેને હિપ્નોટિક ‘એજ રીગ્રેશન’ Age regression કહે છે.

મોરે બર્નસ્ટેન રૂથ સાયમન્સને ભૂતકાળમાં એજ રીગ્રેશન લઈ ગયો ત્યારે રૂથને પોતે એક વરસની હતી અને જે રમકડાં ગમતાં તે યાદ આવ્યાં આ બધામાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

પરંતુ બીજા પ્રયોગ Session માં હિપ્નોટીસ્ટે એવી સૂચના આપી “તમે હજી પાછળ જઈ રહ્યા છો તમે કોઈ બીજા વાતાવરણમાં, બીજા સ્થાનમાં, બીજા કાળમાં તમે છો અને તે સંબંધી મારા સવાલોના જવાબો તમે આપો છો.”

પછી રૂથે કહ્યું કે તે બ્રાઈડે મર્ફી નામની એક આયરીશ છોકરી હતી. કોર્ક ગામમાં પોતાની મા કેથેલીન સાથે રહેતી હતી. તેના પિતા બેરિસ્ટર હતા. તેને એક ભાઈ હતો.....તેને કહ્યું કે વરસ ઈ. સ. ૧૮૦૬ હતું. પંદર વરસની ઉંમરે કોર્કની મીસીસ સ્ક્રાઈનની સ્કૂલમાં તે શીખવા જતી.....પ્રાયન મેકાર્થી સાથે તેનાં લગ્ન થયાં. તેઓ બેલફાસ્ટમાં રહેવા ગયાં.

પછી તે Sessions પ્રયોગો આગળ ચાલતા રહ્યા. પ્રત્યેક

વસ્તુ ટેપરેકર્ડ પર ટેપ થતી રહી અને બ્રાઈડે મર્ફી છાસઠ વર્ષની થઈ મૃત્યુ પામી ત્યાં સુધીના પ્રસંગો કહ્યા.

રૂથ ક્યારે પણ આયલેન્ડ ગઈ ન હતી. આમાંની એકેય વાત બાણતી ન હતી.

આયરીશ કોન્સ્યુલેટ, બ્રિટિશ ઇન્ફોર્મેશન સર્વિસ, ન્યુયોર્ક પબ્લીક લાયબ્રેરી અને બીજી કેટલીક જગ્યાએ આ માહિતીની ચકાસણી કરતાં તેમાંની હકીકતો સાચી પુરવાર થઈ.

આવતા ભવમાં હું તમારી ભાષા શીખીશ.

‘ન્યુયોર્ક હેરલ્ડ ટ્રીબ્યુન’માં લખતાં ડૉ. ર્હાઈન જણાવે છે,

“પદાર્થ વિજ્ઞાનથી વિપરીત અને મન જેવા કોઈ સૂક્ષ્મ પદાર્થને અનુરૂપ અનેક પુરાવાઓ અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનના સંશોધન વડે પ્રાપ્ત થતા જાય છે.....આત્મા Psyche જેવો અપૌદ્ગલિક પદાર્થ જેના નિયમો જડના નિયમોથી વિપરીત છે તેના અસ્તિત્વની શક્યતા પ્રત્યે પ્રેરે છે.”

રશિયન વિચારક નિકોલસ બર્ડેવ (ઈ. સ. ૧૮૭૪ થી ઈ. સ. ૧૯૪૮) પોતાના Transmigration of Souls ગ્રંથમાં આત્માનું અસ્તિત્વ અને પુનર્જન્મનો સ્વીકાર કરે છે.

પ્રખ્યાત જર્મન વિચારક ડૉ. આલ્બર્ટ શ્વેટ્ઝર (ઈ. સ. ૧૮૭૫ થી ઈ. સ. ૧૯૬૫) તેમના Indian Thought and Its Development પુસ્તકમાં ભારતીય વિચારધારાની આત્મા સંબંધી તથા પુનર્જન્મની માન્યતાની પુષ્ટિ કરે છે.

The Saturday Review પત્રના ૧૯૬૫ સપ્ટેમ્બર ૨૫ ના શ્વેટઝર સ્મૃતિ અંકમાં એમોરિસોસનો ‘અમેરિકામાં શ્વેટઝર’ નામનો લેખ છે તેમાં તેમણે નીચેનો પ્રસંગ આપ્યો છે.

ડૉ. આલ્બર્ટ શ્વેટઝરને અમેરિકા આવવા માટે વારંવાર અત્યંત આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો પરંતુ સફળતા મળી નહોતી. ઈ. સ. ૧૯૫૬ માં 'જેટે મહોત્સવ' પ્રસંગે રોબર્ટ હ્યુનસન ડૉ. શ્વેટઝરને અમેરિકા આવવા માટે સમજાવી શકયા.

ડૉ. શ્વેટઝર અને તેમનાં પત્ની વહાણમાં આવ્યાં. દુનિયાના રેડિઓ, ટેલિવીઝન અને પત્રકાર પ્રતિનિધિઓ ત્યારે હાજર હતા. અમે પણ ત્યાં હતા. કેમેરા તેમના પર મંડાયેલા હતા.

સર્વ પ્રથમ ડૉ. શ્વેટઝરે ભાવથી નમન કર્યું અને ફ્રેંચ ભાષામાં કહ્યું : “સદ્ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ, હું નાનો હતો ત્યારે એક ઉદ્ધત યુવાન હતો. હું જર્મન, ફ્રેંચ, લેટીન, ગ્રીક અને હિબ્રુ ભાષાઓ શીખ્યો પરંતુ અંગ્રેજી શીખ્યો નહિ. મારા આવતા ભવમાં હું પહેલી અંગ્રેજી ભાષા શીખીશ.”

મારાં કર્મો મારી સાથે આવશે.

પોલ ટીલીય (ઈ. સ. ૧૮૮૬-૧૯૬૫) આ સદીનો સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞ ગણાય છે. તેમનું Symbols of Eternal Life નું ભાષણ આત્માના અસ્તિત્વ તથા પુનર્જન્મ માટેના તેમના વિચારોનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે.

પ્રખ્યાત જર્મન માનસ વૈજ્ઞાનિક કાર્લ જી. જ્યુંગ પોતાની આત્મકથા ‘Memories, Dreams and Reflections’ માં લખે છે,

‘મારું જીવન હું જે રીતે જીવ્યો છું તેનો આદિ નથી તેને અંત નથી એવી એક કથા જેવું છે એમ મને વારંવાર લાગ્યું છે.....મને એવું લાગે છે કે સેંકડો વર્ષો પહેલાં હું હતો અનેમારે ફરી ફરીને જન્મવું પડશે કારણ કે મને સોંપાયેલું કાર્ય હજી મારે પૂરું કરવાનું છે. હું મૃત્યુ પામીશ ત્યારે મારાં કર્મો મારી સાથે આવશે.....મેં જે કર્યું છે તે હું લઈ જઈશ.’

આજના માનસશાસ્ત્રમાં કાર્લ ગુસ્તાવ યુંગનું સ્થાન મોખરે છે. સુષુપ્ત મન Collective Unconscious માટેનું તેમનું સંશોધન ઘણું મહત્ત્વનું છે. તેમના Jung's Collected Works લેખનના રર ગ્રંથોમાં માનસ વિજ્ઞાનના અનેક પ્રશ્નોની સૂક્ષ્મ છણાવટ સુંદર રીતે કરી છે. આ વિષયમાં જેમને રસ હોય તેમને 'Introduction to Jung's Psychology'ની પુસ્તિકા અવશ્ય જોવી.

જાપાનના ઝેન વિચારક ડી. ટી. સુઝુકીએ ઝેન તત્ત્વજ્ઞાનનો પશ્ચિમને પરિચય કરાવ્યો છે. મેક્સીકો વિદ્યાપીઠની મેડિકલ સ્કૂલમાં આશરે પચાસ માનસ વૈજ્ઞાનિકોની સુઝુકી સાથે એક અઠવાડિયાની કોન્ફરન્સ થઈ હતી. પ્રખ્યાત લેખક એરિક ફ્રોમે તે સંબંધી વિચારો રજૂ કર્યા છે.

આ કોન્ફરન્સમાં સુઝુકીએ કહ્યું હતું: 'આપણે કર્મથી બંધાયેલા છીએ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આપણે કર્મથી બંધાયેલા છીએ. This very fact of our being aware of the Karmabondage is the spiritual privilege of humanity. આ હકીકત કે આપણે કર્મથી બંધાયેલા છીએ તે આપણે જાણીએ તે માત્ર માનવીનો આધ્યાત્મિક લાભ છે. આ લાભનો કર્મથી મુક્ત થવામાં પૂર્ણપણે આપણે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.'

પુનર્જન્મના પુરાવાનો નિબંધ

ઈ. સ. ૧૯૬૦ માં અમેરિકન માનસવૈજ્ઞાનિક ડૉ. ઈયાન સ્ટીવનસને ૪૪ પાનાનો એક નિબંધ "The evidence for survival from claimed Memories of Former Incarnations"—પુનર્જન્મના પુરાવાનો પ્રસિદ્ધ કર્યો. અમેરિકન

સાંકેટિકલ રીસર્ચ સોસાયટીએ આ નિબંધને શ્રેષ્ઠ નિબંધનું પારિતોષિક આપ્યું.

ડૉ. સ્ટીવનસન જે વરજીનિયા સ્કૂલ ઓફ મેડિસીનના ન્યુરોલોજી અને સાઈકેટ્રી વિભાગના પ્રમુખ છે તેમણે આગળના ભવોની સ્મૃતિના સેંકડો દાખલાઓનો અભ્યાસ કરી આ નિબંધ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

અમેરિકાના પત્રોએ આ નિબંધને— Essay which exhibits all the care and precision of the trained scientific observer, combined with the open and unprejudiced outlook of the philosopher. ડૉ. સ્ટીવનસનનો નિબંધ વૈજ્ઞાનિક નિરીક્ષકની ઝીણવટ અને કાળજી સાથે પૂર્વગ્રહોથી મુક્ત તત્વજ્ઞાનીના ખુદલા માનસને સૂચવે છે.’—આ રીતે બિરદાવ્યો છે.

ઈ. સ. ૧૯૬૬ માં ડૉ. સ્ટીવનસને “પુનર્જન્મ સૂચવતા વીસ દાખલા” Twenty Cases Suggestive of Reincarnationનું ૩૫૦ પાનાનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. ડૉ. સ્ટીવનસન યુરોપ, એશિયા, દક્ષિણ અમેરિકા, આલાસ્કા અને નજીક પૂર્વમાં આ પુરાવાઓની ચકાસણી કરવા માટે ઘણું કર્યું છે.

પુનર્જન્મના આવા આશરે ૬૦૦ કેસ તેમની પાસે છે. તેમાંથી ત્રીજા ભાગના તો ખૂબ જ ઝીણવટથી તેમણે તપાસ્યા છે. ઉપરના વીસ કેસ તો આ સંશોધનનો નમૂનો માત્ર છે.

ભારતનું ગૌરવ

અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં સારાય જગતને એક વાર ભારત પાસેથી માર્ગદર્શન મળતું હતું. પ્રતિભાસંપન્ન જ્ઞાનીઓએ આરાધના

વડે જે ચિરંતન સત્યનો સાક્ષાત્કાર કર્યો એના પ્રકાશકણો વિશ્વમાં સર્વત્ર ફેલાયા. આત્મસિદ્ધિ દ્વારા આત્મ ઉત્થાનના સમુજ્જવલ માર્ગમાં ભારત સદાય મોખરે રહ્યું છે.

અહીં આધ્યાત્મિક ચિંતનને સમ્યક આચરણમાં ઉતારી અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સત્ય શોધકોનું લક્ષ્ય રહ્યું છે. ભારતીય ઇતિહાસ અને વેરવિખેર આધ્યાત્મ સાહિત્યના થોડા અંશો તેની સાક્ષી પૂરે છે. આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિ વડે ભારતે જગતને માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

મેક્સ મુલરે આપેલા કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીનાં લાષણોમાં “ભારત : આપણે તેની પાસેથી શું શીખી શકીએ ?”માં કહે છે,

“જો મને પૂછવામાં આવે કે માનવ વિચારધારા કયા દેશમાં શ્રેષ્ઠ વિકાસ પામી હતી, જીવનના ગંભીર પ્રશ્નોનું સર્વોત્તમ ચિંતન કયાં થયું હતું? અને તેનો ઉકેલ સુંદર રીતે કોણે બતાવ્યો હતો? તો હું કહીશ કે આપણે જે પ્લેટો અને કાંટનું અધ્યયન કરીએ છીએ તેમને ભારત પાસેથી ઘણું શીખવાનું છે.

જો આપણા આંતરિક જીવનને પૂર્ણ બનાવવું હોય, વિશ્વવ્યાપી બનાવવું હોય, માત્ર આ જીવન માટે નહિ શાશ્વત જીવન માટે માર્ગદર્શન મેળવવું હોય તો હું ભારત પ્રત્યે અંગૂલી નિર્દેશ કરું.”

સુવિખ્યાત ચિંતક થોરો કહે છે, “ભારતીય શાસ્ત્રો વાંચીને મેં એવું અનુભવ્યું છે કે જાણે વિશ્વવ્યાપી પવિત્ર પ્રકાશનો પુંજ મારા ઉપર વેરાયો હોય!”

એમ. વિન્ટરનીટઝ કહે છે, “જો પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો

ઊગમ સમજવો હોય તો આપણે ભારત પાસે જવું જોઈએ જ્યાં સર્વથી પ્રાચીન સાહિત્ય સંઘરાયેલું છે.

માનસ વિશ્લેષણના પ્રસિદ્ધ ચિંતક ડૉ. હર્મર્ટ ફ્રીન્ગાર્ટ તેમના વિખ્યાત ગ્રંથ Self in Transformation માં કર્મ અને પુનર્જન્મની ઉપયોગીતા અહીં અને આજે માનસિક જીવનમાં શું છે તે સંબંધી ૭૦ પાનાં રોકે છે.

તેઓ જણાવે છે, ‘પૂર્વની દૃષ્ટિ અનેક જન્મોની પરંપરામાં ધીમી પણ પુરુષાર્થભરી મથામણ વડે આધ્યાત્મિક પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવાની છે. જ્યારે પશ્ચિમની સ્થળ પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિ વિરાટ વિશ્વમાં અર્થવિહીન અસ્તિત્વ જે શૂન્યમાંથી જન્મે છે, શૂન્યમાં પરિણમે છે એટલી જ છે. (of a cosmically meaningless life, beginning and ending in nothingness.)

૬

મન ઉધાડું રાખો

આત્માના અસ્તિત્વની તથા પુનર્જન્મની માન્યતા પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓમાં અને વિવિધ વિચારધારાઓમાં તરવરે છે.

દૃષ્ટિ સમક્ષ મૃત્યુને જોતાં મૃત્યુ પછીના અસ્તિત્વનો વિચાર પરિપકવ મનમાં જાગે એ સહજ છે.

પ્રત્યેક વિચારક મનુષ્ય આત્માનું અસ્તિત્વ છે કે નહિ એ ગંભીરતાથી વિચારવા અવશ્ય મથે છે. જેણે આત્માના અસ્તિત્વનો વિચાર કર્યો નથી તે હજી પોતાને મનુષ્ય કહેવડાવવા ચોખ્ખ નથી.

મૃત્યુ મહોત્સવ

લાઓ-ત્સેના શિષ્ય ચુઆંગ જી (ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦) કહે છે, 'જન્મ એ શરૂઆત નથી, મૃત્યુ એ અંત નથી. જીવન શાશ્વત છે; તે આનાદિથી છે. (Musings of a chinese Mystic)

તાઓ સંત ચુઆંગ જી (Chuang Tzu) ની પત્ની મૃત્યુ પામી. ચીનના બાદશાહ શોકમાં ભાગ લેવા માટે પહોંચ્યા. તેમણે દૂરથી જોયું કે ઝાડ નીચે બેસી ચુઆંગ જી સંગીતમય ગીત ગાઈ રહ્યા હતા.

બાદશાહે કહ્યું : “આ યોગ્ય નથી. તમારી પત્ની મૃત્યુ પામી છે, આ કંઈ લાકડું ભાંગ્યું નથી. જે પત્ની જીવનભર તમારી સાથે રહી, જેણે તમારી સેવા કરી, તમારા બાળકો ઉછેર્યા તેનો શોક કરવાને બદલે તમે સંગીત ગાઓ તે શોભતું નથી.”

ચુઆંગ જી એ કહ્યું : ‘શું શહેરમાંથી તમે બહાર જાઓ તો લોકો શોક મનાવશે? શું ઘરમાંથી કોઈ બહાર જાય તો આપણે શોક મનાવીશું?’

હું પૂછું છું કે આપણું પ્રિય પાત્ર જૂનું વસ્ત્ર છોડી નવું વસ્ત્ર પહેરે તો આપણને કેટલો હર્ષ થાય ! જેજ્જરિત થઈ ગયેલું ઘર મૂકી તેણે નવું ઘર લીધું છે. ફાટેલાં વસ્ત્ર ફેંકી તેણે નવાં વસ્ત્ર પરિધાન કર્યાં છે. બાદશાહ, સંગીતમય ગીત ગાઈ હું તેની ખુશી મનાવું છું.”

The Self in Transformation માં હર્બર્ટ ફ્રીન્ગાર્ટ ચીનના તાઓ તત્ત્વજ્ઞ ચુઆંગ જીનો એક પ્રસંગ નોંધે છે.

એક વાર ચુઆંગ જીને સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે એક પતંગિયું હતું અને એક ફૂલ પરથી બીજા ફૂલ ઉપર ગૂંચ્યા કરતું. અચાનક તે પોતે જાગ્યો ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું કે પોતે ચુઆંગ જી છે. પરંતુ તે નકકી કરવું મુશ્કેલ હતું કે પોતે ચુઆંગ જી છે અને પતંગિયું તો સ્વપ્ન માત્ર હતું અથવા પોતે પતંગિયું છે અને ચુઆંગ જી તો પતંગિયા ને આવેલું સ્વપ્ન માત્ર છે.

મનુષ્ય અને પંતગિયા વચ્ચેનો તફાવત માત્ર કપડાં બદલવા જેટલો (પર્યાયનો) તફાવત છે.

પ્રાચીન ઇજીપ્તની ભવ્યતા

હેસેડોટસ, પ્લેટો, પ્લુટાર્ક અને બીજા પ્રાચીન લેખકો લખે છે કે મીસરવાસીઓ આત્માનું અસ્તિત્વ અને પુનર્જન્મ માનતા હતા.

તે માટે વીલ્ફ્રીડસનનું “પ્રાચીન મીસરવાસીઓનાં રીત-રિવાજો” The Manners and customs of the Ancient Egyptians પુસ્તક તથા વિખ્યાત ઇજીપ્તોલોજીસ્ટ ડો. માર્ગારેટ મરેનું “ઇજીપ્તની ભવ્યતા” The splendour That Was Egypt. જોવાં.

ઇજીપ્તનું પ્રાચીન પુસ્તક The Book of the Dead માટે બનસેન કહે છે “આ પ્રાચીન ગ્રંથ મૃત્યુ પ્રસંગે શોકના વિધિનો ગ્રંથ નથી પણ શાશ્વત જીવન માટેનો ગ્રંથ છે. (Book of Immortal Life) મૃત્યુને મહોત્સવ કઈ રીતે બનાવવો તેના સંકેતો તેમાં ભર્યા છે.

પ્રખ્યાત લેખક જે. બી. પ્રીસ્ટલેએ (Man and Time) ‘માનવી અને સમય’ નામના પોતાના ગ્રંથમાં પ્રાચીન મિસરની પુનર્જન્મની માન્યતાનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું છે :

“પ્રાચીન મિસરવાસી જ્યાં સુધી સર્વ કામનાઓ ક્ષય ન પામી જાય ત્યાં સુધી ફરી ફરીને જુદા જુદા આકાર અને વ્યક્તિત્વમાં અનેક જન્મો લેવાનું માને છે.”

The Book of the Dead પુસ્તક પ્રાચીન હહાપણના દેવ હર્મીસ Hermes, the God of Wisdom નું કહેવાય છે.

Hermetic Fragments માં કહ્યું છે :

‘આત્મા એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જાય છે અને તેની યાત્રામાં અનેક યોનિઓમાં ફરે છે.

.....જેમ વસ્ત્ર બાબુ પર મૂકી દે તેમ તારા દેહને મૂકી દે. તારો દેહ તારું વસ્ત્ર છે. તારો દેહ તારું ઘર છે. ઓ માનવ આત્મા ! તું અનાદિ કાળથી છે, તું શાશ્વત છે.’

જી. આર. એસ. મીડના ત્રણ ભાગના ગ્રંથ The Thrice-greatest Hermes માં ત્રીજા ભાગમાં ‘આઈસીસનો હોરસને ઉપદેશ’ The Sermon of Isis to Horus પ્રકરણમાં નીચેનો વાર્તાલાપ છે.

હોરસ પૂછે છે, “આત્માઓ કઈ રીતે સ્ત્રી કે પુરુષ બને છે ?” આઈસીસ પ્રત્યુત્તર આપે છે, “મારા પુત્ર હોરસ ! આત્માઓ સ્વભાવમાં સરખા છે. આત્મસ્વભાવમાં સ્ત્રીપણું કે પુરુષપણું નથી. આ ભેદ માત્ર દેહનો (પુદ્ગલનો) છે.”

સુપ્રસિદ્ધ કવિ લોંગફોર્ડેનું છેલ્લું કાવ્ય હર્મિસ અંગે છે. તેમાંની એક કડી આ છે.

“કોણ તેના સ્વપ્નાને અસત્ કહેશે ?

જેણે શોધ્યા છે

વિસ્તીર્ણ અણુશોધ્યા વિચાર વિશ્વ.”

આત્માના શાશ્વતપણાનો સિદ્ધાંત

ઈ. સ. પૂર્વેની જે ઓરફીક વિચારધારા (Orphic Beliefs) ની અસર ગ્રીક અને રોમન વિચારકો ઉપર જખ્ખર હતી અને

હજારો વરસો સુધી પશ્ચિમ તેનાશી રંગાયેલું હતું તે માન્યતા-ઓનું સ્પષ્ટ વિવરણ આલફ્રેડ બરથોલેમે તેમના પુસ્તક 'The Transmigration of Souls' માં આ પ્રમાણે આપ્યું છે.

‘આત્મા દિવ્ય અને શાશ્વત છે, મુક્તિ માટે ઝંખે છે. જ્યારે દેહ કેદીને પૂરી રાખે તે પ્રમાણે આત્માને પોતામાં પૂરી રાખે છે.’ તેઓ માનતા કે પવિત્ર થઈ ગયેલો આત્મા ફરીથી સંસારમાં આવતો નથી.

ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠી સદીમાં થયેલા ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાની ફેરેસાઈડઝ ઓફ સાયરોસ માટે મીડ તેમના ગ્રંથ Orpheus માં લખે છે કે ફેરેસાઈડઝ પાયથેગોરાસના ગુરુ હતા એવું કહેવાય છે. તેઓ ‘ગ્રીસના સાત ડાહ્યા માનવી’માંના એક કહેવાતા. એવું કહેવાય છે કે તેમણે પોતાનું જ્ઞાન ફીનીશીઅન પ્રજાના ગૂઢગ્રંથોમાંથી પ્રાપ્ત કર્યું હતું. એલ્ડીયન અને મીસરવાસીઓના તેઓ શિષ્ય હતા. આત્માના શાશ્વતપણાનો સિદ્ધાંત તેમનો મુખ્ય વિષય હતો. તેમના મહાન ગદ્ય ગ્રંથ ‘થીઓલોજીઆ’માં તેનો વિસ્તાર છે. આ ગ્રંથ Seven Adyta નામે પ્રસિદ્ધ છે.

પ્લુટાર્ક (જન્મ આશરે ઇ. સ. ૪૦) પોતાના પ્રખ્યાત પુસ્તક DIALOGUES “સંવાદો”માં આત્મતત્ત્વ સ્વીકારે છે.

એનેકસેગોરાસ (ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ થી ૫૨૦) તથા પાયથેગોરાસ પણ આત્માની સિદ્ધિ માને છે.

પ્લેટોએ કહ્યું છે કે આત્મા દેહ સિવાય પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. કબરમાં જેમ શબ પડેલું હોય તેમ દેહમાં આત્મા પુરાયેલો છે. ઇદ્રિયોની બારીઓ વડે તે બહાર જુએ છે. બારીઓના કાચ જેટલા મેલા અને ગંદા હોય તેટલું ઝાંખું દેખાય છે.

બ્રિટિશ વિચારક ડૉ. મેકટેગાર્ટે કહ્યું છે, “એક મનુષ્ય મકાનમાં પુરાયેલો હોય તો સુંદર આકાશ જોવા માટે બારીઓના કાચ સ્વચ્છ હોવા જોઈએ; પરંતુ એમ કેમ કહી શકાય કે જો તે મનુષ્ય ઘરમાંથી બહાર નીકળશે તો તેને આકાશ નહિ દેખાય; કારણ કે બારીઓના કાચ નહિ હોય !” આ ભારે કટાક્ષ છે.

જરથુષ્ટ્ર, કબાલા, બાયબલ

ઈરાનમાં જરથુષ્ટ્ર થયા જન્મનો સમય ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦૦ થી ૬૫૦૦ વર્ષનો ગણાય છે. તેમનું ધર્મ પુસ્તક ‘ઝેંદ અવસ્તા’ છે.

શ્રી તારાપોરવાળાના ‘જરથુષ્ટ્રનાં દિવ્ય ગીતો’ નામના ગ્રંથમાંની એક ગાથા કહે છે :

Souls whose Inner Light
Continues dim,

Who have not yet beheld
the Light of Truth,

Unto this Home of Falsehood
shall return,

Surrounded by false Leaders,
Egos false, .

By those who think and speak
and act untrue.

—Gatha Spenta-Mainya
(Yasna 49.11)

એવા આત્માઓ જેમનો અંદરનો પ્રકાશ ઝાંખો છે, સત્યનું તેજ હજી જેમણે જોયું નથી, તેઓ આ મિથ્યા જગતમાં લમે છે; અને સત્ અહીંથી ઘેરાયેલા છે. કુચુરુઓ તેમનું મિથ્યા દર્શન છે, મિથ્યા જ્ઞાન છે, મિથ્યા ચારિત્ર્ય છે તેઓથી તે દોરવાય છે.

યહુદિ ધર્મના પ્રાચીન કથાલા Qabala માં આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર થયેલો છે. રબી એજીમ વીટલે The Tree of Life “જીવન વૃક્ષ” ગ્રંથમાં તથા રોઝેનરોયે પોતાના ગ્રંથ The Book of Rashith ha Gilgalim માં આત્માનું ભ્રમણ અને પુનર્જન્મ માટે જ લખ્યું છે.

પ્રખ્યાત ગ્રંથ The Zohar ઝોહરમાં આત્મા પોતાનું અંતિમ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધીની લવ પરંપરાનો ઉલ્લેખ છે.

એલેક્ઝેન્ડ્રીયન વિચારક ફીલો જુડાસ (ઈ. સ. પૂર્વે ૨૦ થી ઈ. સ. ૫૪) આત્માનો સ્વીકાર કરે છે.

ઇતિહાસકાર ફ્લેવીયસ જોસેફસ જે ઈ. સ. ની પહેલી સદીમાં થયો તેણે કહ્યું છે કે “મનુષ્યનો દેહ નાશવંત છે અને જડ તત્ત્વમાંથી બન્યો છે, પરંતુ આત્મા શાશ્વત છે અને દિવ્યત્વનો અંશ છે; આ આત્મા દેહમાં રહે છે.”

The Jewish War

યહુદિ યુદ્ધ

ક્રિશ્ચિયાનિટીમાં પણ પુનર્જન્મનો સ્વીકાર છે. અહીં અમે બાઇબલમાંથી કે ગોસ્વેલમાંથી લાંબા ઉતારા આપતા નથી. જેમને વિશેષ જોવું હોય તેમને હેસ્ટીંગ્સનો ‘ધર્મ અને નીતિનો સર્વ સંગ્રહ’ Encyclopaedia of Religion and Ethics ગ્રંથ

૧૨ પાનું ૪૩૭ તથા અમેરિકન ચિંતક હાર્વર્ડના ફ્રાન્સીસ ઓવેનનો ‘પ્રીન્સટન રીવ્યુ’ મે ૧૮૮૧ માંનો ‘Christian Metempsychosis’નો લેખ જોવો.

ઇસ્લામનું કુરાન

ઇસ્લામનું પવિત્ર ધર્મ પુસ્તક ‘કુરાન’ છે જે કહેવાય છે કે ખુદાએ મહુમ્મદ પયગંબર સાહેબને આપ્યું હતું.

લેખેનીઝ રહસ્યવાદી મીયાઈલ નેમી જે ખલિલ જુધાનના મિત્ર છે તેમણે ૧૯૬૩ ના ઓકટોબરની ૮ તારીખે એક પત્ર જેસેફ હેડને લખ્યો છે તેમાં તેઓ જણાવે છે કે

અલકુરાનમાં પુનર્જન્મ માટેના સંકેતો સ્પષ્ટ મળે છે પરંતુ જૂનવાણી વિચારવાળાઓએ તેના અર્થો પલોટ્યા છે. અલકુરાનમાં નીચેની સુરા આવે છે. “અને તમે જ્યારે મરેલા હતા ત્યારે તેણે તમને જીવન આપ્યું અને તે તમને મૃત્યુ આપશે અને ફરીથી જીવન આપશે (અને આવા જીવન મરણને) અતે પોતાનામાં તને સમાવી લેશે.....આખું વાક્ય એક કરતાં વધારે જીવન અને મરણનો ઉલ્લેખ કરે છે.”

જેમને વિશેષ અધ્યયન કરવું હોય તેમને નીચેના ગ્રંથો જોવાની વિનંતી છે.

Reincarnation and Islam

—Nadarberg K. Mirza

Reincarnation-Islamic Conception

—Murtuza Husain Abdi

ઇસ્લામમાંથી જન્મેલા રહસ્યવાદીઓ જેઓ ‘સુફી’ તરીકે

ઓળખાય છે તેમણે પુનર્જન્મની માન્યતાને સારી રીતે સાચવી રાખી છે.

સુદી ઉમર ખૈયામની રૂબાયત જગપ્રસિદ્ધ છે જેમાં 'પરમાત્માને પ્રિયતમા રૂપે ગણ્યા છે. સુદી લેખકોમાં અત્તારનું 'પક્ષીઓની રાજ્યસભા' (Parliament of Birds), શેખસાદીનું 'ગુલીસ્તાન', જલાલુદ્દીન રૂમીનું 'મશનવી' અને હાફિઝનાં 'દિશની ગીતો' પ્રખ્યાત છે.

આત્મા સંબંધી અને પુનર્જન્મ સંબંધી આફ્રિકા, ઓસ્ટ્રેલીઆ, ન્યુગીની, પોલીનેશીઆ, વગેરેમાં વસતી જંગલની જાતિઓમાં શી માન્યતા છે તે સંબંધી સમજણ નીચેના ગ્રંથોમાંથી મળી રહેશે.

એનસાઇક્લોપીડીઆ બ્રીટાનીકામાં Metempsychosis નો લેખ હેસ્ટીંગ્સની એનસાઇક્લોપીડીઆ of Religion and Ethics માં Transmigration નો લેખ સર એડવર્ડ ટેલરનું Primitive culture પ્રકરણ ૧૨, સર જે. જી. ફ્રેઝરનું The golden Bough, સર જે. જી. ફ્રેઝરનું The Belief in Immortality and the worship of the Dead. ઈ. જી. પેરીન્ડરના હિબર્ટ જર્નલમાંના 'પુનર્જન્મની લિન્ન લિન્ન માન્યતાઓ'ના લેખો. (આફ્રિકાની જાતિઓની માન્યતાઓ)

આત્મા, પુનર્જન્મ અને કર્મનો સંબંધ

આત્માની માન્યતા સાથે પુનર્જન્મની માન્યતા સંકળાયેલી છે. પુનર્જન્મની માન્યતા સાથે કર્મની માન્યતા સંકળાયેલી છે.

મેસેચ્યુએટ્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજીમાં તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર હસ્ટન સ્મિથ પોતાના પુસ્તક 'The Religions of Man' (મનુષ્યના ધર્મો)માં કહે છે, "પશ્ચિમ જગતમાં પણ એ

માન્યતા છે કે માનવી જેવું વાવે છે, તેવું લણે છે. કહેવત છે કે 'વિચારને વાવો અને કાર્યને લણશો. કાર્યને વાવો અને ટેવને લણશો. ટેવને વાવો અને ચારિત્ર્યને લણશો. ચારિત્ર્યને વાવો અને ભાગ્યને લણશો....આત્માને પોતાના અસંખ્ય ભવોમાં પસંદગી-પૂર્વક જીવન ઘડવાનો અધિકાર છે.”

આજના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન પ્રોફેસર મર્સીઆ એલીયેડ કહે છે કે

“પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓમાં કયાંય વેદના અને દુઃખને નિરર્થક કે કારણ વિના ગણ્યાં નથી. કર્મના નિયમ અનુસાર જે કંઈ સહન કરવાનું આવે છે તેની પાછળ કંઈ કારણ છે, તે સાર્થક છે.....એક સમજુ વ્યક્તિ શાંતિથી દુઃખો સહન કરે છે કારણ કે તે સમજે છે કે પ્રત્યેક દુઃખ આગળના ભવોનું અણઉકલ્યું કર્મ ઉકેલે છે. (Solves a Karmic equation that has remained unsolved in some previous existence).

વાવો તેણું લણો

શીટોધર્મ (Shintorsm) જાપાનનો પ્રચલિત ધર્મ છે. શીટો ધર્મનો બૌદ્ધધર્મ સાથેનો સંબંધ લેક્કેડીઓ હર્નના પુસ્તક Japan-An Attempt at Interpretation માં ખતાવ્યો છે. આ પુસ્તકમાંના નીચેના ઉલ્લેખથી આત્મા, પુનર્જન્મ અને કર્મસિદ્ધાંતની શીટોધર્મની માન્યતા સ્પષ્ટ થશે.

“....મૃત્યુ પામવું એટલે પ્રકૃતિમાં મળી જવું એમ નહિ પણ પુનર્જન્મ થવો....એક મનુષ્ય બિમાર કે દરિદ્ર છે કારણ કે આગળના કોઈ ભવમાં તે વિષયી કે સ્વાર્થી હતો. આ સ્ત્રી તેના પતિ અને બાળકો સાથે સુખી છે, કારણ કે આગળના ભવમાં

તે વફાદાર પત્ની કે માતાપિતા પ્રત્યે પ્રેમ રાખનારી દીકરી હતી. અને કોઈ સ્ત્રી દુઃખી કે સંતાન વિહોણી હોય તો આગળના કોઈ ભવમાં તે ઈર્ષાળુ પત્ની કે ક્રૂર માતા હશે. જે કન્યા સાથે તમે લગ્ન કરવાની આશા રાખેલી પણ કન્યાના માબાપે તમારો ઇન્કાર કર્યો કારણ કે કોઈ ભવમાં તમે લગ્નનું વચન આપ્યું હશે અને પછી તમે પોતે જ તોડ્યું હશે. કોઈનું બાળક મૃત્યુ પામે તે ભારે દુઃખદ છે; પરંતુ કોઈ ભવમાં જ્યાં પ્રેમ આપવાની અનિવાર્ય અગત્ય હતી ત્યાં પ્રેમ આપવાનો ઇન્કાર કર્યો હશે. અકસ્માતથી તમે પાંગળા બની જાઓ અને જીવન નિર્વાહ કરવો કપરો બને પણ કોઈ ભવમાં તમે બીજાને શરીરની ઇજા પહોંચાડી હશે.”

વીસમી સદીનું સંશોધન

‘આત્મસિદ્ધિ’ના આ પુસ્તકમાં અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનના પ્રસંગો વારંવાર એ માટે આપવામાં આવ્યા છે કે ‘આત્મા જેવો કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી’ એ પ્રકારની જડવિજ્ઞાનની દૃઢ થઈ ગયેલી માન્યતા અર્વાચિન વિજ્ઞાનને પોતાને જ આજે માન્ય નથી; આ હકીકત સર્વને સ્પષ્ટ થઈ જવી જોઈએ.

એવા ઘણા પ્રસંગો છે જેનો ઉકેલ વિજ્ઞાન પાસે નથી. આજુ પરમાણુથી લિન્ન કોઈ સૂક્ષ્મ તત્ત્વનો સ્વીકાર આજે નહિ તો આવતી કાલે વિજ્ઞાને કરવો પડશે. આજે પશ્ચિમના દેશોમાં સેંકડો વિદ્યાપીઠો અને હજારો વૈજ્ઞાનિકો આ વિષયમાં સંશોધન કરી રહ્યા છે.

રશિયામાં અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાન

રશિયન વૈજ્ઞાનિકો આ દિશામાં ઊંડું સંશોધન કરી રહ્યા છે. “લોખંડી પડદા પાછળ થતું માનસ શક્તિઓનું સંશોધન”
Psychic Discoveries Behind the Iron curtain

નામના પુસ્તકમાં આ સંબંધી વિશેષ વીગતો મળશે.

વિચાર વિનિમય Telepathy અને ભાવિ આગાહી Premonition ના વિષયોમાં રશિયનોને વિશેષ રસ છે. તેમણે પુરવાર કર્યું છે કે માનવ દેહમાંથી સૂક્ષ્મ વિદ્યુત નીકળે છે. અંગ્રેજ ડૉ. ગ્રે વોકરે તે માટેના પ્રયોગો કર્યા છે. અને યંત્ર વડે આ વિદ્યુતનું માપ કાઢ્યું છે. તેમનું કહેવું છે કે અતીન્દ્રિય અવસ્થા (Parapsychological Condition) માં આ વિદ્યુતનું પ્રમાણ વધુ હોય છે.

સોવિયેટ વૈજ્ઞાનિકોએ મોસ્કોથી ટોમ્સ્કના ત્રણ હજાર માઈલના અંતર વચ્ચે વિચાર વિનિમયના પ્રયોગો કરીને નકકી કર્યું છે કે ગમે તેટલા માઈલોનું અંતર કંઈ જ અસર કરતું નથી. અને તેથી સોવિયેટ વૈજ્ઞાનિકો સ્પુટનિક-અવકાશયાનમાં જનારાઓ પૃથ્વી સાથે વિચાર-વનિમય Telepathy થી સંપર્ક રાખી શકે તે દિશામાં પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

Astral Projection એટલે સૂક્ષ્મ દેહ સ્થૂલ દેહથી છૂટો પડી દૂર સુધી જઈ આવી પાછો સ્થૂલ દેહમાં સમાઈ જાય. આ સંબંધી રશીઆમાં પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે.

ન્યુયોર્કની પેરા સાયકોલોજી ફાઉન્ડેશનની પ્રમુખ મિસીસ એલીન ગેરેટ કહે છે કે તે જે મનુષ્યોને મળે છે તે મનુષ્યોની આસપાસ રંગોનાં વર્તુળ (AURA) તેને દેખાય છે. લંડનની સેન્ટ થોમસ હોસ્પિટલના ડૉ. વોલ્ટર કીલ્નેરે ઈ.સ. ૧૯૦૦ માં આ રંગ-વર્તુળો જોઈ શકાય એવો કાચનો પડદો (Glass Screen) શોધ્યો હતો.

જમીનથી અદ્ધર

વ્યક્તિઓને કે પદાર્થોને જમીનથી અદ્ધર કરવાના કે પોતે અદ્ધર થવાના પ્રયોગોને 'લેવીટેશન' Levitation કહે છે.

પ્રાઝીલના કાધર ઓસ્કર ગોન્ઝેલેક કેવેડોએ જાહેરમાં આવા પ્રયોગો કરી બતાવ્યા છે. મિસ એલેકઝેન્ડ્રા નીલે ટીબેટન યોગી-ઓના આવા પ્રયોગો નજરે જોયા છે.

પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પદાર્થોને એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને લાવવા મોકલવા-સ્પર્શ કર્યા વિના ફેરવવાના પ્રયોગોને 'ટેલીકાયનેસીસ' Telekinesis કહે છે.

ડૉ. ભટ્ટે એક મુસ્લિમ ફકીર એક રૂપીઆના સિક્કાને દશ ફીટ સુધી ફાવતો-તે પ્રયોગ નજરે જોયો છે.

ડૉ. પોલ પ્રન્ટન પોતાના પુસ્તકમાં વર્ણવે છે કે એક ફકીરે તેની પાસેથી એક સિક્કો લીધો અને ટેબલ ઉપર આ સિક્કાને થોડો સમય નચાવ્યો. ફકીર જ્યારે સિક્કાને સ્થિર થઈ જવાનો હુકમ કરતો ત્યારે તે સ્થિર થતો અને નાચવાનું કહેતાં નાચતો. આ ફકીરે એક લોખંડનો ટુકડો તથા એક સ્ટીલની છરી જમીનથી અદ્ધર કરી બતાવી હતી.

આર્જેન્ટીના અતીન્દ્રિય સોસાયટીના પ્રમુખ ડૉ. રીકાર્ડો મુસોએ ઈ. સ. ૧૯૬૧ માં એક પ્રયોગ નજરે જોયો હતો. આશરે ૨૫ પાઉન્ડનું એક ટેબલ જેના ઉપર ડૉ. મુસો તથા બુએનોસ એઈરિસના ડૉ. બુટેલમાન બેઠા હતા તેને જમીનથી દોઢ ફૂટ અદ્ધર પ્રયોગ કરનારે કરી બતાવ્યું હતું.

રશિયામાં ભૃવૈજ્ઞાનિક એડવર્ડ નામોવે એક રશીયન બાઈ મિસીસ નીખોલેવાનું પરીક્ષણ કર્યું હતું. આ રશીયન બાઈ

હોકાયંત્રની સોયને ધ્વજા પ્રમાણે ફેરવી શકે છે, ટેબલ ઉપર દીવાસળીઓને નચાવી શકે છે અને સીગારેટને તથા પાઉંના ટુકડાને પોતાની પ્રત્યે આકર્ષી શકે છે.

કેમ્બ્રીજના અણુ વૈજ્ઞાનિકે મી. યુરી ગેલરને ચેલેન્જ આપી કે બંધ પેટીમાં ભરેલાં સ્ફુડાઈવરો તે તોડી આપે. પેટીનો સ્પર્શ કર્યા વગર આ પ્રયોગ થવો જોઈએ. પેટી જ્યારે ઉઘાડવામાં આવી ત્યારે બધા સ્ફુડાઈવર તૂટેલા કે વળી ગયેલા હતા. કેમ્બ્રીજના ધાતુવિજ્ઞાનના વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે વિજ્ઞાન પાસે કંઈ જ જવાબ નથી. આ માટેનું કોઈ જ કારણ વિજ્ઞાન આપી શકતું નથી.

વિશ્વ મહાસત્તા

આજે વૈજ્ઞાનિકો સ્વીકારે છે કે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં અતીન્દ્રિય શક્તિ રહેલી છે. જીવમાત્રમાં આત્મા છે અને મનુષ્યમાં બીજા જીવોની અપેક્ષાએ આત્મતત્ત્વનો વિકાસ થયો છે, કર્મભાર ઓછો થયો છે, આત્મ પ્રકાશ વિશેષ પ્રગટ થયો છે; માટે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં અતીન્દ્રિય શક્તિ છે જ; આ વાતની થોડાને જાણ છે; તેથીય થોડા કઈ રીતે આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો એ જાણ છે. પશુ-પક્ષીઓમાં આવી શક્તિ હોવાના અનેક દાખલા વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા છે.

આત્મશુદ્ધિના માર્ગે જનાર આરાધકને આવી શક્તિઓનો કોઈ ઉપયોગ નથી એ હંકીકત છે. પરંતુ આ માનવદેહ, માનવ-મન જે આપણને મળ્યાં છે, જેમાં અનેક આશ્ચર્યકારક શક્યતાઓ ભરેલી છે તેનું અમૂલ્યપાણું સમજાય ત્યારે માનવમન અને માનવદેહનો આત્મશુદ્ધિના સાધન તરીકે સદુપયોગ થઈ શકે અને માનવભવ સાર્થક બને.

નવા વિજ્ઞાનને આજે સમજાય છે કે વિશ્વની વ્યવસ્થામાં કાર્યકારણના નિયમ Law of Cause and Effect ઉપરાંત બીજા નિયમો પણ કાર્ય કરે છે. ડૉ. કાર્લ હ્યુંગ કહે છે તેમ કેટલાક બનાવો એકબીજા જોડે સંબંધ ધરાવે છે, પરંતુ તેમાં કયાંય કાર્યકારણનો નિયમ સમજાતો નથી. ડૉ. કાર્લ હ્યુંગ તેને A causal Synchronicity અથવા Law of meaningful Coincidence કહે છે. વિશ્વમાં વ્યાપક મહાસત્તાના નિયમ Cosmic Order માં લિન્ન લિન્ન નિયમોનો સમન્વય થઈ જાય છે.

પુદ્ગલથી અલગ તત્ત્વ

‘આત્મસિદ્ધિ’ના પુસ્તકમાં વિજ્ઞાનની આટલી બધી વીગતો લેગી કરવાનું કારણ એ છે કે નવી પ્રજાનાં મન અને બુદ્ધિ ઉપર અર્વાચીન વિજ્ઞાનની ભારે અસર છે. આત્માની સિદ્ધિ કરી આપણે અટકી જવાનું નથી. આત્મા આજે જે સ્થિતિમાં છે તેમાંથી વિશેષ શુદ્ધ અવસ્થા કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે? આ જાણવું પડશે, એ માર્ગો જવું પડશે. આ અધ્યાત્મનું વિજ્ઞાન છે.

પોતામાં પુદ્ગલથી અલગ જે આત્મતત્ત્વ છે તે પોતે છે, તે ‘Real I’ છે આ સમજણ જગાડવાની છે.

આજનું પદાર્થનું વિજ્ઞાન કોઈ સિદ્ધાંત નથી. પ્રયોગો અને નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં જે નવાં નવાં તથ્યો પ્રાપ્ત થાય છે તેનો સંગ્રહ માત્ર છે. જડ પદાર્થ માટેના પ્રયોગો કે પદ્ધતિ જડથી લિન્ન પદાર્થ માટે કામ ન આવે એ વાત આજના વૈજ્ઞાનિકોને સમજાતી જાય છે.

થોડાં વરસો પહેલાં આત્માની અતીન્દ્રિયની વાત આવતાં

પોતાને બુદ્ધિશાળી ગણાવતો વર્ગ ઉપેક્ષા કરતો. આજે પરિસ્થિતિ જૂદી છે.

ડયુક યુનિવર્સિટીમાં પ્રોફેસર રૂહાર્નને પોતાના નિકટતમ સાથીદાર ડૉ. હોર્નેલ હાર્ટની સાથે આવા પ્રયોગો કરવા માંડ્યા ત્યારે વૈજ્ઞાનિકો વ્યંગ કરતા. આજે પ્રોફેસર રૂહાર્નને ‘અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનના પિતા’ તરીકે સન્માનવામાં આવે છે.

કેટલાંક વરસો પહેલાં કોલોરેડો વિદ્યાપીઠના ડૉ. જૂલે આઈઝનબર્ગે શિકાગોના એક યુવાન ટેડ સીરીયસની વિસ્મયજનક અતીન્દ્રિય શક્તિઓનું પરીક્ષણ કરવા માંડ્યું ત્યારે આઈઝનબર્ગના સાથીદારો તેમને હસી કાઢતા. પ્રયોગ વખતે વિનંતી કરવા છતાં તેઓ હાજર પણ રહેતા ન હતા. આ યુવાન ટેડ સીરીયસ ફિલ્મ ભરેલા કેમેરા સામે અથવા ટેલીવીઝન ટ્યુબ સામે એકાગ્રતા કરે છે અને માઈલો દૂરની જગ્યા કે વ્યક્તિ જેનો તે વિચાર કરે છે તેનું ચિત્ર ઊપસે છે. ક્યારેક તો ભાવિ પ્રસંગોનાં ચિત્ર પણ ઊપસે છે. આશ્ચર્ય છે કે જે વ્યક્તિઓને કે જગ્યાઓને ટેડ સીરીયસે જોઈ પણ નથી તેનાં ચિત્રો આવે છે.

ભાવીની આંતરસૂઝ

ઈ. સ. ૧૯૬૯ ના ૩૧ ઓગસ્ટના ન્યુયોર્ક ટાઈમ્સમાં આવેલા લેખ પ્રમાણે નેવાર્ક કોલેજમાં ઈ. સ. ૧૯૬૨ થી મોટી કંપનીઓના ઉચ્ચ ઓદ્યા માટે યોગ્ય વ્યક્તિઓમાં અતીન્દ્રિય જ્ઞાન (ESP એટલે Extrasensory Perception) હોવું જરૂરી છે કે નહિ તે માટે પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે. ઊંચા સ્થાન માટેની નિમણૂક કરતાં પહેલાં precognition ભાવીની આંતર સૂઝ છે કે નહિ તે તપાસવામાં આવે છે. આ કોલેજના પ્રોફેસર જોન મીહેલેસ્કીએ પ્રયોગો કર્યા છે કે અતીન્દ્રિય સૂઝવાળી વ્યક્તિઓ જે કંપનીમાં ઉચ્ચ સ્થાને હોય છે તેની સફળતા વિશેષ છે.

ઈ. સ. ૧૯૭૦ ના ઓગસ્ટ ૩૦ ના લોસ એન્જેલસ ટાઈમ્સ પ્રમાણે બાલ્ટીમોરના માનસ વૈજ્ઞાનિક ડૉ. જ્યોર્જ જેલેંડ કહે છે, “અતીન્દ્રિય શક્તિ (ESP) ના અનેક પુરાવા પ્રાપ્ત થયા છે.”

લોસ એન્જેલસ ટાઈમ્સના લેખક મંડળમાંથી એવેલીન હ વુલ્ફ લખે છે કે આજે વૈજ્ઞાનિકો પોતે અતીન્દ્રિય વિષયોમાં માને છે એ વાતનો સ્વીકાર કરવાની કોઈ શરમ નથી, કંઈ સંકોચ નથી. લેખકે આ નિરીક્ષણ ડૉ. થેડમા એસ. મોસના છેલ્લાં કેટલાંક વરસોના સંશોધન પરથી લખ્યું છે. ઈ. સ. ૧૯૬૯ ના જુન ૧૨ ના વિજ્ઞાન વિભાગમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે વૈજ્ઞાનિકો ગંભીરતાથી ભૂતિયા ઘર, દૂર દર્શન, વિચાર-વિનિમય અને સ્પર્શ વિના વસ્તુઓમાં હલનચલન (Psychokinesis) સંબંધી સંશોધન કરી રહ્યા છે તથા આંતરમનના ઉપયોગને વિચારી રહ્યા છે.

વિજ્ઞાન અને દર્શનશાસ્ત્ર

ઈ. સ. ૧૯૫૭ના લાઈફ LIFE પત્રના તંત્રીલેખ ‘A crisis in Science’માં જણાવ્યું છે કે ‘આજે આણુવિજ્ઞાનનું નવું સંશોધન દર્શનશાસ્ત્રમાં વિશેષ રસ જાગૃત કરે છે. વિજ્ઞાનની વિશ્વ સંબંધી માન્યતાઓમાં બે મોટી હકીકતો અત્યંત મહત્વની છે. જડવાદ હવે જૂની માન્યતા બની ગયો છે. જડ પદાર્થ જ માત્ર સત્ય છે એવું હવે રહ્યું નથી. વળી વિજ્ઞાનના યુગમાં જ દર્શનશાસ્ત્ર જૂની માન્યતા ગણાતું હતું તે દર્શનશાસ્ત્ર જીવનને સર્વાંગીપણે સમજવા માટે નવા વિજ્ઞાનનું અનિવાર્ય પૂરક (Science’s indispensable compliment) છે. જો જડવાદથી મુક્ત થઈ શકાય તો દર્શનશાસ્ત્ર જીવન અને વિશ્વના સ્વરૂપને સમજવા એકવીસમી સદીનું વિશ્વવ્યાપી ધોરણ બની શકે.

Set free of materialism, metaphysics could well become man's chief preoccupation of the next century and may even yield a world wide consensus on the nature of life and the universe.'

ઈ.સ. ૧૯૭૧ માં તો લાઈફ પત્રના આ તંત્રીલેખની ભાવિ આગાહીનું સત્ય અનેક વૈજ્ઞાનિકો સ્વીકારી રહ્યા છે.

વ્યાપારી સફળતા અને અતીન્દ્રિય જ્ઞાન

વોલ સ્ટ્રીટ જર્નલના ઈ.સ. ૧૯૬૬ ના ૨૩ ઓક્ટોબરના અંકમાં પ્રથમ પાને અમેરિકન પ્રજા હવે ગૂઢ વિષયો (Occult Matters)માં ઘણો રસ લેતી જાય છે એ બાબતનો લેખ છપાયો છે.

પ્રખ્યાત માસિક પત્ર 'નેશન્સ બીઝનેસ'ના ઈ.સ. ૧૯૭૧ના એપ્રિલ અંકમાં 'વ્યાપારી સફળતા અને અતીન્દ્રિય' જ્ઞાનનો કંઈ સંબંધ છે ? લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

જુકલીનની એન્ડરસન પ્રયોગશાળા ઈ.સ. ૧૯૫૫ થી વ્યાપાર સંબંધી સફળ આગાહીઓ કરે છે. મી. એન્ડરસનની વિમાન અકસ્માતો માટેની આગાહીઓ ૮૬ ટકા સાચી હોય છે, મોટી આગો લાગવા માટેની આગાહીઓ ૯૨ ટકા સાચી હોય છે, રસ્તા ઉપરના અકસ્માતોની આગાહીઓ ૮૪ ટકા સાચી હોય છે.

આજે પ્રાપ્ત થતી આ આશ્ચર્યજનક હકીકતોનું વિજ્ઞાન જો સમજવું હશે તો જડ પદાર્થથી અલગ કોઈ વિશેષ તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવો પડશે. જડથી ભિન્ન આ આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ કેવું હોઈ શકે એ જાણવા માટે જડ પદાર્થના સંશોધનમાં કામ આવતાં સાધનો અને પદ્ધતિ કામ નહિ આવે એ સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે.

વીસમી સદીનું આશ્ચર્ય

ફીલીપાઈન્સમાં એરીગો નામના સર્જકે ઈ.સ. ૧૯૫૦ થી ઈ.સ. ૧૯૬૦ માં જે હજારો ઓપરેશનો કર્યા તેની ચકાસણી કરેલી વીગતો વૈજ્ઞાનિકોને અને આપણને વિસ્મય પમાડે છે.

એરીગો સંબંધી વૈજ્ઞાનિક ખાતરી કરવા માટે ડૉ. હેનરી એન્ડ્રીન્ગ પુહારીય ઈ.સ. ૧૯૬૩ ના ઓગસ્ટની ૨૨ તારીખે પ્રાંજિલના એક નાના ગામડામાં પહોંચ્યા. તેમણે જોયું કે એરીગોનું કલીનીક એક તૂટેલું ચર્ચ હતું. બહાર આશરે ૨૦૦ વ્યક્તિઓની લાઈન હતી. તેમાંના ઘણા ખરા પ્રાંજિલનાં જુદાં જુદાં ગામડાઓમાંથી બસ કે ટ્રેન દ્વારા અહીં આવ્યા હતા. આશરે ૪૫ વરસની ઉંમરનો એરીગો આવી પહોંચ્યો. તેના વદન ઉપર સ્મિત હતું. તેની આંખોમાં પ્રેમ અને કરુણા હતાં.

ડૉ. પુહારીયને તેણે કહ્યું કે વૈજ્ઞાનિક ચકાસણી માટે તેઓ ધારે તેટલું રોકાઈ શકે છે, બિમારોને પ્રશ્નો પૂછી શકે છે, તપાસી શકે છે.

સર્વ પ્રથમ એરીગોએ લેગા થયેલા દર્દીઓને કહ્યું: ‘તમને સાજા કરવાની શક્તિ એરીગોમાં નથી, પરંતુ ભગવાનમાં છે. તમારી માન્યતા ગમે તે ધર્મમાં હોય ભગવાનની શક્તિ તમને સાજા કરે છે.’ આટલું કહી એરીગો સર્વેનાં પ્રાર્થના કરાવે છે.

પ્રાર્થના પૂરી થયા પછી એરીગો અંદરની એક નાની ઓરડીમાં ગયો અને થોડી ક્ષણોમાં બ્યારે તે બહાર આવ્યો ત્યારે જાણે તે બદલાઈ ગયો હતો.

ડૉ. પુહારીયને એરીગોએ કહ્યું ‘આવો, અહીં છુપાવવા

જેવું કંઈ નથી. તમે નજરે જોશો તો મને વધુ આનંદ થશે.’

ભીંત ઉપર એક પાટિયું હતું ‘ભગવાનનો વિચાર કરો.’

એરીગોએ સ્ટીલની એક સામાન્ય છરીથી એક માણસને બેભાગ કર્યા વગર કે જંતુદ્ધ સાધનોનો કોઈ ઉપયોગ કર્યા વગર આંખનું ઓપરેશન કર્યું. દર્દી પૂર્ણ પણે જાગૃત હતો. તેણે અરેરાટી પણ કરી નહિ.

ડૉ. પુહારીય પંદર વરસથી વૈદક વિજ્ઞાનમાં હોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. નજરે જોયા વિના આ માની શકાય એવું ન હતું.

એરીગોએ દર્દીની આંખમાંથી થોડું પડ જહાર કાઢ્યું. આંગળી ખમીસ પર લૂછી નાખી અને કહ્યું, ‘તને સાડ થઈ જશે’ અને તરત બીજા દર્દીને હાથમાં લીધો.

ડૉ. પુહારીયે પહેલા દર્દીને તપાસ્યો. લોહી નીકળ્યું ન હતું. કોઈ પણ સામાન્ય સ્ટીલની છરી સિવાય સર્જરીના કોઈ સાધન Anaesthesia antiseptic નો એરીગો ઉપયોગ કરતો નથી. પ્રાજિલના સરકારી ખાતામાં પોતે નોકરી કરે છે. આંખના મોતીઆથી માંડી અસાધ્ય કેન્સર સુધીનાં ઓપરેશનો તે કરે છે. હજારો દર્દીઓને તેણે સાજા કર્યા છે અનેક વૈજ્ઞાનિકોની ચકાસણીમાંથી એરીગો પાર ઊતર્યો છે. ઈ.સ. ૧૯૭૧ માં એરીગોનું મૃત્યુ થયું.

એરીગોની વાઢકાપ અંગે ફિલ્મો પણ લેવામાં આવી છે. આ કોઈ પ્રકારનું સંમોહન Hypnosis નથી તેની ખાતરી કરવામાં આવી છે.

વૈજ્ઞાનિકો એરીગોની ભગવાનમાં શ્રદ્ધાને માને કે ન માને
પરંતુ તેઓ સ્વીકારે છે કે ગર્હ કાલના જડવાદના વિજ્ઞાનના
પાયા હુચમચી ગયા છે. અને કેટલાક વૈજ્ઞાનિકોને શ્રદ્ધા છે
કે આવતી કાલનો સૂર્ય આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો ઉદય લાવશે.
અને તો જ અતૃપ્ત દુઃખી અને અશાંત માનવ જાતને શાંતિની
ઝાંખી થશે.

૮

આત્મા છે

પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણના વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની વ્યાખ્યામાં ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીની ગણધર સાથેની ચર્ચાને ‘ગણધરવાદ’ કહે છે.

જીવના અસ્તિત્વ વિશેની ચર્ચા પ્રથમ ગણધર શ્રી ઇન્દ્રભૂતિ સાથે થઈ છે.

શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ જ્યારે પોતાના શિષ્ય પરિવાર સહિત ભગવાન સમક્ષ ઉપસ્થિત થયા ત્યારે તેમને જોઈને ભગવાન બોલ્યા :

આયુષ્મન ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ! તને જીવના અસ્તિત્વ વિશે સંદેહ છે; કારણ કે તું વચ રે છે કે જીવની સિદ્ધિ કોઈ પણ પ્રમાણથી થઈ શકતી નથી, છતાં સંસારમાં ઘણા લોકો જીવનું અસ્તિત્વ તો માને છે; એટલે તને સંદેહ છે કે જીવ છે કે નહિ !

જીવ શરીરથી લિપ્ત છે કે નહિ એ શંકા ત્રીજા ગણધર વાયુભૂતિએ કરી છે. જીવનું સ્વરૂપ કેવું માનવું? શરીરને જ જીવ કેમ ન માનવો? આ સંબંધી ચર્ચા છે.

જેઓ અનાત્મવાદી છે તેમનો મત એવો છે કે આત્મા જેવું કોઈ સ્વતંત્ર તત્ત્વ નથી. દાર્શનિકોમાં આત્માના સ્વરૂપ વિશે વિવાદ છે. કોઈ શરીરને જ આત્મા માને છે, કોઈ બુદ્ધિને જ આત્મા માને છે, કોઈ ઇન્દ્રિયોને કે મનને આત્મા માને છે, કોઈ સંઘાતને આત્મા માને છે અને કોઈ આ બધાથી લિપ્ત સ્વતંત્ર આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે.

દ્વૈત વિચારધારા અને અદ્વૈત વિચારધારા

એવા ઘણા ચિંતકો જેઓ માત્ર બાહ્ય ઇન્દ્રિયો વડે ગ્રાહ્ય એવાં તત્ત્વોને જ ભૌલિક માને છે. તેમણે જલ, વાયુ જેવા ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય ભૂતો વિશ્વના મૂળમાં માન્યા છે. તેમણે મૂળ તત્ત્વમાં આત્મતત્ત્વને સ્થાન આપ્યું નથી, પણ આ ભૌતિક તત્ત્વોમાંથી જ ચૈતન્ય કે આત્માની ઉત્પત્તિ સ્વીકારી છે.

કેટલાંક વિચારકોને મતે વિશ્વના મૂળમાં માત્ર અચેતન તત્ત્વ છે, બન્યારે કેટલાંકના મતે માત્ર ચેતન તત્ત્વ છે.

જૈન દર્શન, બૌદ્ધ દર્શન અને સાંખ્ય દર્શનના મતથી વિશ્વના મૂળમાં માત્ર એક જ ચેતન કે અચેતન તત્ત્વ નહિ, પણ ચેતન અને અચેતન એવાં બે તત્ત્વો છે. પ્રાચીન જૈન આગમો તેને જીવ અને અજીવ કહે છે. પાલિત્રિપિટકો તેને નામ અને રૂપ કહે છે. સાંખ્ય દર્શન તેને પુરુષ અને પ્રકૃતિ કહે છે.

દ્વૈત વિચારધારામાં ચેતન અને તેનું વિરોધી અચેતન એવાં બે તત્ત્વોની માન્યતા છે. જૈન દર્શનના મતથી ચેતન

બ્યક્તિભેદે અનેક છે અને અચેતનના ભેદ પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાળ છે.

ભૂતવાદીઓ

જૈન આગમ અને પાલિત્રિપિટકમાં એવા ભૂતવાદીઓનું વર્ણન આવે છે જેઓ ચાર કે પાંચ ભૂતોમાંથી આત્માની ઉત્પત્તિ માનતા હતા. તેઓ માનતા કે આત્મા જેવી અનાદિ અનંત કોઈ શાશ્વત વસ્તુ છે નહિ. તેઓ માનતા કે ભૂતસમુદાયનો નાશ થવાથી આત્માનો નાશ થઈ જાય છે.

ઉપનિષદમાં એવી કથા આવે છે કે અસુરોમાંથી વૈરોચન અને દેવોમાંથી ઇન્દ્ર આત્મવિજ્ઞાન જાણવા માટે પ્રજાપતિ પાસે આવ્યા અને પ્રજાપતિએ તેમને પાણીના કૂંડામાં જોવાનું કહ્યું. દાનવ વૈરોચને પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ માન્યું કે જે આ દેહ દેખાય છે તે આત્મા છે. દેવ ઇન્દ્રે પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ માન્યું કે જે જુએ છે તે આત્મા છે.

વૈરોચનની આ માન્યતાને દાર્શનિકો ‘દેહાત્મવાદ’ કહે છે. જેમ તલમાંથી તેલ કાઢીને બતાવી શકાય છે, દહીંમાંથી માખણ કાઢીને બતાવી શકાય છે તેમ જીવને શરીરથી જુદો કાઢીને બતાવી શકાતો નથી; તેથી એક માન્યતા એવી થઈ કે શરીર ટકે ત્યાં સુધી તે ટકે છે, અને શરીરનો નાશ થતાં તેનો પણ નાશ થઈ જાય છે.

જૈન ધર્મના ‘રાયપસેણુધિ સુત્ર’માં રાજા પ્રસેનજીતે શરીરથી આત્મા જુદો નથી એ પુરવાર કરવા કરેલા પ્રયોગોની વીગત આવે છે. રાજા પ્રસેનજીતની દલીલો ઉપરથી સમજાય

છે કે તે આત્માને પણ ઇન્દ્રિયોનો વિષય માનીને આત્મા વિશેની શોધ કરતો હોતો.

આત્માને ભૌતિક તત્ત્વ માનીને કરવામાં આવેલી શોધમાં સફળતા નહિ મળે. જો આત્માને અમૂર્ત તત્ત્વ માનીને શોધ કરવામાં આવે તો શોધની પ્રક્રિયા લિન્ન હોય. આ સૂત્રમાં પૂ. શ્રી કેશીગણુધર અને રાજા પ્રસેનજીતનો આત્માના અસ્તિત્વ સંબંધી સંવાદ છે.

ઉપનિષદ

ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે શરીર તો રથ જેવું છે; તેને દોરનાર રથી એ જ ખરો આત્મા છે. કેન ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે આત્મા વિનાનું શરીર કશું જ કરી શકતું નથી. શરીરની જે ચાલક શક્તિ છે તે જ આત્મા છે. આત્માથી સ્વતંત્રપણે પ્રાણ કશું જ કરી શકતો નથી. આત્મા એ તો પ્રાણનો પણ પ્રાણ છે.

પ્રશ્નોપનિષદમાં કહ્યું છે કે આત્માથી જ પ્રાણનો જન્મ છે. જેમ મનુષ્ય પર તેનો પડછાયો આધાર રાખે છે તેમ પ્રાણ એ આત્માને અવલંબે છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ એતન આત્મા માટે કહે છે કે તે સ્વયં-જ્યોતિ છે, સ્વયં પ્રકાશે છે, આંખનો જોનાર તે છે, કાન વડે સાંભળનાર તે છે, મન વડે વિચારનાર તે છે અને જ્ઞાનનો જાણનાર તે છે.

કઠઉપનિષદમાં આ ચિદાત્માને અજર, અક્ષર, અમૃત, અમર, અવ્યય, અજ, નિત્ય, ધ્રુવ, શાશ્વત, અનંત માનવામાં આવ્યો છે. આ ઉપનિષદની એક ઋચામાં કહ્યું છે કે તે અશબ્દ, અસ્પર્શ, અરૂપ, અવ્યય, અરસ, નિત્ય, અનાદિ, અનંત, ધ્રુવ એવા આત્માને જાણીને મનુષ્ય મૃત્યુના મુખમાંથી મુક્ત થઈ બચે છે.

મધ્યમ માર્ગ

બૌદ્ધ મતે જન્મ, જરા, મરણ એ બધું તો છે, પણ તે બધાને સ્થાયી કોઈ આધાર પણ છે એમ બૌદ્ધો માનતા નથી. શ્રી ગૌતમ બુદ્ધને ચાર્વાક સંમત દેહાત્મવાદ તો અમાન્ય છે. પણ ઉપનિષદ સંમત સર્વ અંતર્યામી શાશ્વત આત્મા પણ અમાન્ય છે. તેમના મતે આત્મા શરીરથી અત્યંત લિન્ન છે એમ પણ નથી અને શરીરથી અલિન્ન છે એમ પણ નથી. તેમને ચાર્વાકસંમત ભૌતિકવાદ એકાંત લાગે છે અને ઉપનિષદોનો કૂટસ્થ આત્મવાદ પણ એકાંત લાગે છે.

બૌદ્ધમાર્ગ મધ્યમ માર્ગ છે જે ‘પ્રતીત્યસમુત્પાદવાદ’ કહેવાય છે—એટલે અમુક વસ્તુની અપેક્ષાથી અમુક વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ એવો વાદ કહેવાય છે. બૌદ્ધ મતને ક્ષણિકવાદ પણ કહે છે.

ષડ્દર્શન

સાંખ્ય-યોગ, ન્યાય-વૈશેષિક, પૂર્વ મિમાંસા-ઉત્તર મિમાંસા અને જૈન આ બધાં દર્શનો આત્માને અનાદિ માને છે.

જૈન દર્શન તથા પૂર્વ મિમાંસા-દર્શનનો ભાટપક્ષ આત્માને પરિણામી નિત્ય માને છે, ન્યારે બાકીનાં દર્શનો તેને કૂટસ્થ નિત્ય માને છે.

શ્રી શંકરાચાર્યના મતે પ્રહ્મ મૂળે એક છતાં અનાદિ અવિદ્યાને કારણે અનેક જીવરૂપે અનુભવવામાં આવે છે. જીવનું આ અજ્ઞાન ટળી જાય તો જીવભાવને બદલે પ્રહ્મભાવ અનુભવાય. તેઓ કેવળ એક અદ્વૈત પ્રહ્મ-આત્માને જ સત્ય માને છે; બાકીની બધી વસ્તુઓને મિથ્યા માને છે એટલે ‘કેવલા દ્વૈતવાદ’ કે ‘માયાવાદ’ કહેવાય છે.

શ્રી ભાસ્કરાચાર્યના મતે બ્રહ્મ ઉપાધિને કારણે જીવરૂપે પ્રગટ થાય છે. નિરૂપાધિક હોય ત્યારે બ્રહ્મ કહેવાય. સોપાધિક હોય ત્યારે જીવ કહેવાય. તેઓ અનેક જીવો માને છે અને તેમના મતે જગત સત્ય છે, મિથ્યા નથી.

શ્રી રામાનુજાચાર્ય પરમાત્મા બ્રહ્મ કારણ અને કાર્ય બન્ને છે બ્રહ્મ પરમાત્માના સૂક્ષ્મ ચિદ્રૂપનાં વિવિધ સ્થૂલ પરિણામો તે અનેક જીવો છે અને પરમાત્માનું સૂક્ષ્મ અચિદ્રૂપ તે સ્થૂલ જગત રૂપે પરિણમે છે. રામાનુજ ને મતે જીવો અનેક છે, નિત્ય છે અને અણુ પરિમાણ છે. જીવો અને જગત સત્ય છે. રામાનુજનો વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદ કહેવાય છે.

આચાર્ય નિમ્બાર્ક પરમાત્માનાં બે સ્વરૂપ માને છે : ચિત્ અને અચિત્ એ બન્ને સ્વરૂપો પરમાત્માથી લિન્ન પણ છે અને અલિન્ન પણ છે. જીવો અનેક છે, નિત્ય છે, અણુ છે. જીવનો સંસાર અવિદ્યા અને કર્મના લીધે છે. રામાનુજની જેમ મુકિતમાં પણ જીવ અને પરમાત્માનો ભેદ છે, છતાં તે પોતાને પરમાત્માથી અલિન્ન સમજે છે. શ્રી નિમ્બાર્કનો દ્વૈતાદ્વૈતવાદ કહેવાય છે.

શ્રી મધ્યાચાર્ય પરમાત્માને નિમિત્ત કારણ માન્યું છે અને પ્રકૃતિને ઉપાદાન કારણ કહ્યું છે. શ્રી રામાનુજાચાર્ય, વગેરેએ બ્રહ્મનું પરિણામ જગતને માન્યું છે. એટલે કે બ્રહ્મને ઉપાદાન કારણ માન્યું છે. જીવોને પણ રામાનુજાચાર્ય વગેરેએ પરમાત્માના જ કાર્ય પરિણામ અંશ ઇત્યાદિ રૂપે માનીને અભેદ સ્વીકાર્યો છે. શ્રી મધ્યાચાર્ય અનેક જીવો માનીને તેઓનામાં પરસ્પર ભેદ જ નહિ, પણ ઇશ્વરથી પણ તે બધાનો ભેદ સ્વીકારે છે. તેમના મતે જીવો અનેક છે, અણુ પરિમાણ છે અને નિત્ય

છે. જેમ પ્રહ્મ સત્ય છે તેમ જીવો પણ સત્ય છે. પરમાત્માને અધીન છે. શ્રી મધ્યાચાર્યનો ભેદવાદ કહેવાય છે.

શ્રી વલ્લભાચાર્યના મતે જગત એ પ્રહ્મનું પરિણામ છે છતાં પ્રહ્મમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. પ્રહ્મ પોતે જ, શુદ્ધ પ્રહ્મ જ જગત રૂપે પરિણમ્યું છે. એની સાથે માયાનો સંબંધ નથી, અવિદ્યાનો સંબંધ નથી. તેથી તે શુદ્ધ કહેવાય છે. શુદ્ધ પ્રહ્મ જ કારણ અને કાર્ય બન્ને રૂપે છે; એટલે આ વાદને ‘શુદ્ધા દ્વૈત’ કહેવાય છે. જીવ નિત્ય અને અણુ છે, પ્રહ્મનો અંશ છે અને પ્રહ્મથી અનન્ય છે. જીવની અવિદ્યાથી તેનો અહંતા-મમતાત્મક સંસાર નિર્મિત થાય છે. વિદ્યાથી અવિદ્યાનો નાશ થઈ આ સંસારનો તે જીવ માટે નાશ થઈ જાય છે.

જીવાત્મા દેહપરિમાણ

વૈદિક દર્શને આત્માને વ્યાપક માન્યો છે. શ્રી રામાનુજ, વગેરેએ પ્રહ્માત્માને વ્યાપક પણ જીવાત્માને અણુપરિમાણ માન્યો છે. જૈનો એ આત્માને દેહ પરિમાણ કહ્યો છે. અને કેવલી સમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ લોકવ્યાપ્ત કહ્યો છે.

જે દર્શનો આત્માને વ્યાપક માને છે તેમને મતે પણ સંસારી આત્માનાં જ્ઞાન, સુખ-દુઃખ ઇત્યાદિ ગુણો તો શરીર મર્યાદિત આત્મામાં જ અનુભવાય છે, શરીરની બહાર નહિ.

સાંખ્યદર્શન આત્માને કૂટસ્થ નિત્ય માને છે, એટલે તેમાં કશો જ વિકાર માનતા નથી. સંસાર અને મોક્ષ આત્માના નહિ પણ પ્રકૃતિના માને છે. તેમણે આત્માને સર્વથા અપરિણામી માન્યો છે.

સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ

આત્મા સૌ કોઈને પોતાને સ્વાનુભવથી પ્રત્યક્ષ છે. ‘હું છું’ એવું જ્ઞાન દરેક વ્યક્તિને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે, પરંતુ ‘હું નથી’ એવું જ્ઞાન ક્યારેય કોઈને થતું નથી.

‘હું છું’ એ જ્ઞાનનો વિષય જે કોઈ છે, તે જ આત્મા છે. ‘હું છું’ એવી પ્રતીતિ કરવા માટે ઇન્દ્રિયોની સહાય લેવાની જરૂર નથી. તે ક્રિયા શારીરિક નથી, તે અનુભવ શરીરને થતો નથી. તે ક્રિયા આંતરિક છે, તે અનુભવ અંતરમાં થાય છે.

જેને સ્મરણ થાય છે, જેને દર્શન છે, જેને પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન છે, તે ચૈતન્ય ધર્મયુક્ત ‘અહુ’ એ આત્મા છે, જડ દેહથી તે જુદો છે. ‘મારું શરીર સ્થૂલ છે’ કે ‘મારું શરીર કૃશ’ છે આ પ્રત્યય આત્માને થાય છે. આત્માને શરીર પર અત્યંત મમત્વ હોય છે ત્યારે આત્મા પોતાપણનો આરોપ શરીરમાં કરી દે છે અને શરીરના કેટલાક ધર્મોને પોતામાં ઘટાવી દે છે. પરંતુ ચૈતન્ય એ શરીરનો ધર્મ નથી, આત્માનો ધર્મ છે જે પદાર્થ પોતે ચૈતન્યવાળો નથી તેને ચૈતન્યનો ગમે તેટલો સંબંધ થાય તો પણ તે ચેતન બની શકતો નથી.

આત્મા સ્વ પર પ્રકાશક છે; દેહ એ જડ છે. જડ સ્વ પર પ્રકાશક નથી. આત્મા અમૂર્ત છે, દેહ મૂર્ત છે.

જો પ્રાણવાયુના આધારે ચૈતન્ય હોય તો મરણ પથારીએ પડેલો મનુષ્ય વધારે જોરથી શ્વાસોચ્છવાસ લે છે, ત્યારે તેનામાં ચૈતન્યની અધિકતા હોવી જોઈએ અને સમાધિસ્થ યોગી જ્યારે શ્વાસોચ્છવાસ બિલકુલ લેતા નથી ત્યારે તેનામાં ચૈતન્ય ન રહેવું જોઈએ. પરંતુ આ પ્રમાણે બનતું નથી. તેજ અને વાયુના

અભાવે મૃતદેહમાં ચૈતન્ય નથી એમ કહેવામાં આવે તો મૃત-
દેહમાં ઉત્પન્ન થયેલા કીડાઓમાં ચૈતન્ય કેમ દેખાય છે ?

આત્માની સિદ્ધિ

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ કે આકાશ-આ પાંચ મહાભૂતમાંથી ચૈતન્ય એકેય ભૂતનો ધર્મ નથી. પાંચ ભૂત ભેગા થવાથી ચૈતન્ય આવતું નથી. કારણ કે જે પ્રત્યેકમાં હોતું નથી તે સમુદાયમાં આવતું નથી. શરીરાકારે એકઠા થયેલાં પૃથ્વી, જળ, આદિથી જે ચૈતન્ય દેખાય છે તેમાં જે સહકારી કારણ છે તે આત્મા છે.

જેમ મદિરામાં મદશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ભૂતોના સંયોગથી ચૈતન્ય શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવું પણ ખોટું છે. મદિરાના પૃથક અંગોમાં અવ્યક્ત મદશક્તિ રહેલી છે, દેહના પૃથક ભૂતોમાં ચૈતન્ય શક્તિનો અંશ પણ નથી. વળી મદિરા પીવાથી મદશક્તિની અસર લાગે છે તે જીવના યોગે લાગે છે. જે પાત્રમાં મદિરા ભરી છે તે પાત્રને લાગતી નથી. મદશક્તિની ઉત્પત્તિ પણ આત્માની સિદ્ધિ કરે છે.

શરીર રૂપી છે, આકારવાળું છે, અને ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય એવું છે. જ્ઞાન વગેરે ગુણો અરૂપી, આકાર વિનાના અને ઇન્દ્રિયો વડે ન જાણી શકાય એવા છે. તેથી શરીર અને આત્મા વચ્ચે ગુણગુણી ભાવ પણ ઘટી શકતો નથી. જે ચૈતન્ય ગુણ હોય અને શરીર ગુણી હોય તો ગુણી એવું શરીર ગુણ એવા ચૈતન્ય જેવું અરૂપી આકાર વિનાનું, અતીન્દ્રિય હોવું જોઈએ.

પોતાના દેહમાં રહેલું ચૈતન્ય સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ છે. અન્ય શરીરમાં રહેલું ચૈતન્ય ચેષ્ટાથી સિદ્ધ થાય છે.

આત્માનો નિષેધ કરનાર એક પણ પ્રમાણ નથી. જ્યારે આત્માને સિદ્ધ કરનાર સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ઉપરાંત પરમ ઉપકારી સર્વજ્ઞ મહાત્માઓના વચન સ્વરૂપ આગમ પ્રમાણ પણ પ્રાપ્ત છે. આ આગમ પ્રમાણ કહે છે કે ઉપયોગ લક્ષણવાળો જીવ સંસારમાં અનાદિ કાળથી ભટકે છે.

સાધન અને સાધક

વળી ‘આત્મા નથી’ એમ કહે છે તે પણ આત્મ જ છે, કારણ કે અચેતનમાં ઇન્કાર એટલે પ્રતિષેધ કરવાનું સામર્થ્ય નથી.

આત્માનો નિષેધ અસંભવ છે. ‘મારી માતા વંધ્યા છે’ અથવા ‘હું નથી’ એમ કહેવું વિપરિત છે; તેથી આત્માનો નિષેધ કરનારાં વાક્યો અસંભવ દોષવાળાં છે.

જેમ અઘટ કહેવાથી ઘટની સિદ્ધિ થાય છે તેમ અજીવ કહેવાથી જીવની સિદ્ધિ થાય છે.

‘આત્મા નથી’ એ વાક્ય કંઈ આત્માનો નિષેધ કરતું નથી; પરંતુ મૃત શરીરમાં આત્મા નથી એમ સૂચવી દેહ સાથે આત્માના સંબંધનો નિષેધ કરે છે.

જેમ રૂપ, રસ, ગંધ, વગેરે ગુણોનો આધાર પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે તેમ જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આધાર આત્મા છે.

પુદ્ગલના સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ વગેરે ગુણો જાણીતા છે.

એમાં એકે ય ગુણ એવો નથી જે ચૈતન્ય તરીકે સિદ્ધ થાય. ચૈતન્ય ગુણ સર્વ કોઈને સ્વાનુભવસિદ્ધ છે.

સુખદુઃખની લાગણી શરીરસ્પર્શી નથી પણ અંતઃસ્પર્શી છે; તે પરથી એવો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે કે શરીરથી કોઈ અલગ તત્ત્વ શરીરમાં હુયાતી ધરાવે છે. આ આત્મતત્ત્વ છે.

ઇન્દ્રિયો વિષયગ્રહણનાં સાધન છે, પરંતુ ઇન્દ્રિયોની મદ્દથી વિષયને ગ્રહણ કરનાર કંઈક તત્ત્વ અલગ છે. સાધનનો ઉપયોગ કરનાર કોઈ સાધક છે. સાધકને સાધનની અપેક્ષા છે તેથી સાધક અને સાધન એક ન હોઈ શકે. સાધક આત્મા છે, સાધન ઇન્દ્રિયો છે.

ગણધરવાદ

‘વિશેષાવશ્યક’ મહાગ્રંથનો ગણધરવાદ એ એક અંશ છે.

ભગવાન મહાવીરસ્વામી રાગદ્વેષનો ક્ષય કરીને સર્વજ્ઞ થયા પછી વૈશાખ સુદ એકાદશીને મહાસેન વનમાં વિરાજમાન હતા. લોકોને ભગવાન પાસે જતાં જોઈને યજ્ઞવાલ્કિમાં એકત્ર થયેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને પણ જિજ્ઞાસા થઈ કે એવા તે કોણ મહાપુરુષ આવ્યા છે કે આ બધા લોકો તેમની પાસે જાય છે.

અગિયાર વિદ્વાન બ્રાહ્મણો એક પછી એક ભગવાન પાસે આવ્યા અને ભગવાને તેમની શંકાઓનું છેદન કર્યું અને અગિયાર ગણધરોએ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી.

ગણધરોના મનમાં જે વિષયોની શંકાઓ હતી તે ક્રમે આ પ્રમાણે છે.

૧. જીવનું અસ્તિત્વ

૨. કર્મનું અસ્તિત્વ

૩. જીવ અને શરીર એક છે, કે જુદાં.
૪. ભૂતોનું અસ્તિત્વ
૫. આ ભવ પરભવનું સાદૃશ્ય
૬. બંધ-મોક્ષનું અસ્તિત્વ
૭. દેવોનું અસ્તિત્વ
૮. નારકોનું અસ્તિત્વ
૯. પુણ્યપાપનું અસ્તિત્વ
૧૦. પરલોકનું અસ્તિત્વ
૧૧. મોક્ષનું અસ્તિત્વ

આ અગિયાર મુદ્દા ઉપર વિશદ દાર્શનિક ચર્ચા ગણધર-વાદમાં કરી છે.

પ્રથમ ગણધર ઇન્દ્રભૂતિએ જીવના અસ્તિત્વ માટે શંકા ઉઠાવી છે. અને ભગવાને તે શંકાનું છેદન કર્યું છે. આ અંશો ગણધરવાદમાંથી અત્રે આપીએ છીએ. જૈન દૃષ્ટિએ આત્મ તત્ત્વ સમજવામાં આ દાર્શનિક ચર્ચા સહાયક થશે.

સંશયવિજ્ઞાનરૂપે જીવ પ્રત્યક્ષ છે ?

હે ગૌતમ ! તારો જીવવિષયક આ સંદેહ અસ્થાને છે. તેં જે માન્યું છે કે ‘જીવ પ્રત્યક્ષ નથી’ એ તારું મન્તવ્ય બરાબર નથી; કારણ, જીવ તને પ્રત્યક્ષ છે જ.

ઇન્દ્રભૂતિ – તે કેવી રીતે ?

ભગવાન – ‘જીવ છે કે નહિ ?’ એવું જે સંશયરૂપ વિજ્ઞાન છે તે જ જીવ છે; કારણ, જીવ વિજ્ઞાનરૂપ છે, તને તારો સંદેહ

તો પ્રત્યક્ષ જ છે; કારણ કે તે વિજ્ઞાનરૂપ છે. જે વિજ્ઞાનરૂપ હોય તે સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષથી સ્વસંવિદિત હોય જ છે; અન્યથા વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન ઘટી શકતું જ નથી. આ પ્રકારે સંશયરૂપ વિજ્ઞાન બે તને પ્રત્યક્ષ હોય તો તે રૂપે જીવ પણ પ્રત્યક્ષ છે જ. અને જે પ્રત્યક્ષ હોય છે તેની સિદ્ધિમાં બીજાં પ્રમાણો અનાવશ્યક છે.

જેમ પોતાના દેહમાં જે સુખ-દુઃખાદિનો અનુભવ થાય છે તે સ્વસંવિદિત હોવાથી પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે અને સુખ-દુઃખાદિની સિદ્ધિમાં પ્રત્યક્ષથી બીજાં પ્રમાણ અનાવશ્યક છે, તેમ જીવ પણ સ્વસંવિદિત હોવાથી તેની સિદ્ધિમાં અન્ય પ્રમાણો અનાવશ્યક છે.

અહં પ્રત્યક્ષથી જીવનું પ્રત્યક્ષ

ભગવાન - ‘મેં કયું’ ‘હું કરું છું.’ ‘હું કરીશ’ ઇત્યાદિ પ્રકારે ત્રણે કાલસંબંધી પોતાનાં વિવિધ કાર્યોનો જે નિર્દેશ કરવામાં આવે છે તેમાં જે ‘હું’પણાનું અહંરૂપ જ્ઞાન થાય છે તે પણ આત્મપ્રત્યક્ષ જ છે. ઘટ વગેરે જેમાં આત્મા નથી તેમને એવું ‘અહં’પણાનું અંતર્ભૂત આત્મ પ્રત્યક્ષ પણ હોતું નથી. વળી, જો જીવ હોય જ નહિ તો તને ‘અહં’ એવો પ્રત્યય-જ્ઞાન ક્યાંથી થાય? કારણ કે જ્ઞાન નિર્વિષય તો હોતું નથી.

ઇન્દ્રભૂતિ - અહં પ્રત્યયનો વિષય જીવ નહિ પણ જો દેહ માનવામાં આવે તો પણ અહં પ્રત્યય નિર્વિષય નહિ બને. ‘હું કાળો છું.’ ‘હું દુઃખી છું.’ ઇત્યાદિ પ્રત્યયોમાં ‘હું’ સ્પષ્ટરૂપે શરીરને લક્ષીને પ્રયુક્ત થયો છે; તો ‘હું’ એટલે ‘દેહ’ એમ માનીએ તો શો વાંધો?

ભગવાન - જો ‘હું’ એ શબ્દ દેહ માટે જ વપરાતો હોય તો મૃત દેહમાં પણ અહં-પ્રત્યય થવો જોઈએ. પણ થતો તો નથી માટે ‘હું’પણાના જ્ઞાનનો વિષય દેહ નહિ પણ જીવ છે.

સંશયકર્તા એ જીવ જ છે.

વળી, આ પ્રકારે અહુ-પ્રત્યયથી આત્મા તને પ્રત્યક્ષ છે જ તો પછી ‘હું છું કે નહિ’ એવા સંશયને અવકાશ જ નથી. ઊલટું ‘હું છું જ’ એવો આત્મા વિશેનો નિશ્ચય જ થવો જોઈએ અને છતાં પણ જો તને આત્મા વિશે સંશય જ રહેતો હોય તો પછી અહુ-પ્રત્યય કેને થશે ?

વળી, જો સંશય કરનાર કોઈ ન હોય તો ‘હું છું કે નથી’ એવો સંશય કેને થશે ? સંશય એ વિજ્ઞાનરૂપ છે. અને વિજ્ઞાન એ ગુણ છે. ગુણ તો ગુણી વિના સંભવે નહિ. માટે સંશય રૂપ વિજ્ઞાનનો કોઈ ગુણી માનવો જ જોઈએ. જે સંશયનો ગુણી આધાર છે તે જ જીવ છે.

ઇન્દ્રભૂતિ - જીવને બદલે દેહને જ ગુણી માનીએ, કારણ કે દેહમાં જ સંશય ઊઠે છે.

ભગવાન - દેહ એ મૂર્ત છે અને જડ છે, જ્યારે જ્ઞાન એ તો અમૂર્ત અને બોધરૂપ છે. આ પ્રકારે એ બન્ને વિલક્ષણ છે. તેથી તે બન્નેનો ગુણગુણીભાવ ઘટી શકે નહિ. આથી દેહને સંશયનો ગુણી માની શકાય નહિ.

વળી, જેને સ્વરૂપમાં જ સંદેહ હોય-પોતાના જ વિશે સંદેહ હોય તેને તો આખા વિશ્વમાં કશું જ અસંદિગ્ધ કેમ બને ? તેને તો બધે જ સંશય થાય.

ગુણોના પ્રત્યક્ષથી આત્માનું પ્રત્યક્ષ

ઇન્દ્રભૂતિ - ‘આત્મા પ્રત્યક્ષ છે.’ આ વાતને અનુમાનથી સિદ્ધ કરો.

ભગવાન - આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, કારણ કે તેના સ્મરણાદિ વિજ્ઞાનરૂપ ગુણો સ્વસ્વેદનથી પ્રત્યક્ષ છે. જે ગુણીના ગુણો પ્રત્યક્ષ હોય છે તે ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ હોય છે. જેમ ઘટ જીવના ગુણો પ્રત્યક્ષ છે, તેમ જીવ પણ પ્રત્યક્ષ છે, ઘટાદિનું પ્રત્યક્ષ પણ તેના રૂપાદિ ગુણોની પ્રત્યક્ષતાને લીધે જ છે. તે જ પ્રમાણે જીવનું પ્રત્યક્ષપણું તેના સ્મરણાદિ ગુણોની પ્રત્યક્ષતાને કારણે માનવું જ જોઈએ.

મંદ્રભૂતિ - ગુણ પ્રત્યક્ષ હોય તો ભલે તમે ગુણને પ્રત્યક્ષ માનો, પણ તેથી ગુણીને શી લેવા દેવા ?

ભગવાન - ગુણીને લેવાદેવા કેમ નહિ ? હું તને પૂછું છું કે ગુણો ગુણીથી અલિન્ન છે કે લિન્ન ?

મંદ્રભૂતિ - ગુણોને ગુણીથી અલિન્ન માનીએ તો ?

ભગવાન - જો ગુણો ગુણીથી અલિન્ન હોય તો ગુણદર્શનથી ગુણીનું પણ સાક્ષાત્ દર્શન માનવું જ જોઈએ; એટલે જીવના સ્મરણાદિ પ્રત્યક્ષ માત્રથી ગુણી જીવનો પણ સાક્ષાત્કાર માનવો જ જોઈએ. જેમ કપડું અને તેનો રંગ અલિન્ન હોય તો રંગના ગ્રહણથી કપડાનું પણ ગ્રહણ થઈ જ જાય છે, તેમ સ્મરણાદિ ગુણો જો આત્માથી અલિન્ન હોય તો સ્મરણાદિના પ્રત્યક્ષથી આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ થઈ જ જાય છે.

ગુણ-ગુણીનો ભેદાભેદ

મંદ્રભૂતિ - ગુણથી ગુણી લિન્ન જ છે. આ પક્ષ માનવાથી તો ગુણનું પ્રત્યક્ષ છતાં ગુણીનું પ્રત્યક્ષ નહિ થાય; એટલે આપ આ પક્ષે એમ નહિ કહી શકો કે સ્મરણાદિ ગુણો પ્રત્યક્ષ હોવાથી ગુણી આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે.

ભગવાન - ગુણોને લિન્ન માનવાથી તો ઘટાદિનું પણ પ્રત્યક્ષ નહિ થાય, તો તું ઘટની પણ સિદ્ધિ નહિ કરી શકે; કારણ કે ઇન્દ્રિયો વડે માત્ર રૂપાદિનું ગ્રહણ થયું હોવાથી રૂપાદિને તો પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ માની શકાશે; પણ રૂપાદિથી લિન્ન એવા ઘટનું તો પ્રત્યક્ષ થયું જ નથી, તો તેનું અસ્તિત્વ કેવી રીતે સિદ્ધ થશે ?.....માટે સ્મરણાદિ ગુણોથી લિન્ન એવા આત્માનું અસ્તિત્વ તો તારે માનવું જ પડશે.

ઇન્દ્રભૂતિ - સ્મરણાદિ ગુણોનો ગુણી દેહથી લિન્ન એવો આત્મા નહિ પણ દેહ જ માનીએ તો શું ?

જ્ઞાન દેહનો ગુણ નથી

ભગવાન - જ્ઞાનાદિ ગુણો દેહના ગુણ સંભવે નહિ, કારણ કે ઘડાની જેમ દેહ મૂર્ત છે અથવા અચક્ષુષ છે. ગુણો ગુણી એટલે દ્રવ્ય વિના રહેતા નથી; માટે જ્ઞાનાદિ ગુણોને અનુરૂપ એવા અમૂર્ત અને અચક્ષુષ આત્માને દેહથી લિન્ન એવો ગુણી માનવો ભ્રમ છે.

ઇન્દ્રભૂતિ - જ્ઞાનાદિ ગુણોને આપ દેહના નથી માનતા; પણ તેમાં તો પ્રત્યક્ષ આધ છે, કારણ કે જ્ઞાનાદિ ગુણો શરીરમાં જ દેખાય છે.

ભગવાન - દેહમાં રહેલ ઇન્દ્રિયોથી આત્મા લિન્ન છે, કારણ કે ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર ન હોવા છતાં તેનાથી ઉપલબ્ધ પદાર્થનું સ્મરણ થાય છે. તેથી આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિન્ન માનવો ભ્રમ છે, એટલે સ્મરણાદિ વિજ્ઞાનરૂપ ગુણોનો ગુણી દેહ માની શકાય નહિ.

સર્વજ્ઞને જીવ પ્રત્યક્ષ છે

વળી, આત્માનું પ્રત્યક્ષ તને પણ છે તે મેં બતાવ્યું છે. તારું એ પ્રત્યક્ષ આંશિક છે, કારણ કે તને આત્માનું સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ નથી. પણ મને તો તેનું સર્વથા પ્રત્યક્ષ છે, તું છદ્મસ્થ છે, વીતરાગ નથી, તેથી તને વસ્તુના અંશનો સાક્ષાત્કાર થાય છે....હું તો કેવલી છું તેથી મારું જ્ઞાન અપ્રતિહત અને અનંત હોવાથી મને તો આત્મા સંપૂર્ણપણે પ્રત્યક્ષ છે.

ઇન્દ્રભૂતિ-મારા પોતાના દેહમાં આત્માનું મને આંશિક પ્રત્યક્ષ છે એ વાત હું સ્વીકારું છું; પણ ખીજના દેહમાં આત્મા છે તે હું કેવી રીતે જાણું?

ભગવાન-જેમ પોતાની ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટમાંથી નિવૃત્તિ થાય છે તો પોતાના શરીરમાં આત્મા છે તેમ ખીજની ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટમાં નિવૃત્તિ દેખાય છે, તેથી ખીજના શરીરમાં પણ આત્મા હોવો જોઈએ.

ઇન્દ્રભૂતિ-પ્રત્યેક જીવને સર્વ-વ્યાપ્ત માનવામાં આવે તો શો વાંધો?

ભગવાન-જીવ સર્વવ્યાપ્ત નહિ પણ શરીર વ્યાપ્ત છે, કારણ કે તેના ગુણો શરીરમાં જ ઉપલબ્ધ થાય છે. માટે તે શરીર પ્રમાણ છે. એટલે જીવમાં કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ, બંધ, મોક્ષ, સુખ અને દુઃખ તથા સંસાર એ બધું જો તેને શરીરવ્યાપ્ત માનવામાં આવે તો જ યુક્તિ સંગત થાય છે.

આત્માના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વની સિદ્ધિ માટે પૂજ્ય શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં અન્ય દર્શનિકોના તર્કોનું ખંડન કરી આત્માની સંસિદ્ધિ કરી છે.

ચૈતન્ય આત્માનો જ ગુણ છે.

જૈન આગમોમાં નાસ્તિક દર્શનનો ઉલ્લેખ અને તેનું નિરાકરણ યથા પ્રસંગે કર્યાં છે.

શ્રી-સૂત્રકૃતાંગના પ્રથમ અધ્યયનમાં અન્ય મતોનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે નાસ્તિકો સંબંધી કહ્યું છે, ‘કોઈ લોકો કહે છે કે પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ-આ પાંચ મહાભૂત છે. આ પાંચ મહાભૂતોના યોગથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના વિનાશ કે વિયોગથી આત્મા પણ નષ્ટ થઈ જાય છે.’

પૂજ્ય શ્રી શીલાંકાચાર્ય આ ગાથાઓની વ્યાખ્યા કરતાં આ માન્યતાનું નિરાકરણ આ પ્રમાણે કરે છે.

“ભૂત સમુદાય સ્વતંત્ર ધર્મ છે; તેમાં ચૈતન્ય ગુણ નથી. પૃથ્વી આદિ ભૂતોના અન્ય પૃથક્ પૃથક્ ગુણો છે. અન્ય ગુણવાળા પદાર્થોના સમુદાયમાં કોઈ અપૂર્વ ગુણની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી, જેમ રુક્ષ રેતીના કણોના સમુદાયમાંથી સ્નિગ્ધ તેલ ઉત્પન્ન થતું નથી. તે પ્રકારે ચૈતન્ય આત્માનો જ ગુણ છે, આ ભૂતોનો નથી.”

આ વિષય ઉપર પૂ. ચૂણિકારને સામે રાખીને પૂજ્ય શ્રી શીલાંકાચાર્ય બીજી યુક્તિ પણ આપે છે.

“પાંચ ભિન્ન ગુણોવાળાં ભૂતોના સંયોગથી ચેતના ગુણ ઉત્પન્ન થતો નથી. કારણ કે એ પ્રત્યક્ષ છે કે પાંચે ઇન્દ્રિયો પોત પોતાના વિષયોનું જ્ઞાન કરે છે. એક ઇન્દ્રિય જે વિષય જાણે છે તે બીજી ઇન્દ્રિયો જાણી શકતી નથી. તેથી પાંચે ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણેલા વિષયોની અનુભૂતિ કરનાર કોઈ દ્રવ્ય અવશ્ય છે અને તે આત્મા છે.”

જીવમાં અનેક ધર્મ છે.

પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે તેમના ‘ષટ્દર્શન સમુચ્ચય’ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે

તત્ર જ્ઞાનાદિધર્મેભ્યો લિન્નાલિન્નો વિવૃત્તિમાન્ ।
શુભાઽશુભકર્મકર્તા લોકતા કર્મફલસ્ય ચ ॥

ચૈતન્ય લક્ષણો જીવ....

જીવ લક્ષણ ચૈતન્ય છે અને જીવ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી લિન્ન છે અને અલિન્ન પણ છે. જ્યાં સુધી જીવ રાગદ્વેષવાળો હોય ત્યાં સુધી જીવને જુદાં જુદાં શરીરોને ધારણ કરવાં પડે છે. જીવ શુભ અને અશુભ કર્મોનો કર્તા છે તથા કર્મનાં ફળોનો ભોગવનાર પણ જીવ જ છે.

જીવના ધર્મો અનેક છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય, સુખ, દુઃખ, વીર્ય, લબ્યપણું, અલબ્યપણું, સત્ત્વ, પ્રમેયપણું, દ્રવ્યપણું, પ્રાણ ધારણ કરવાપણું, કોધાદિનાં પરિણામ, સંસારીપણું, સિદ્ધપણું તથા અન્ય જીવોથી લિન્નપણું આવા અનેક ધર્મ છે.

આ જ્ઞાનાદિ ધર્મોથી જીવને જુદો પણ માનવો જોઈએ અને એક પણ માનવો જોઈએ.

ધર્મ અને ધર્મી વચ્ચે વૈશેષિક મતવાળા એકાંત લિન્નતા માને છે અને ખૌદ્ધમતવાળા એકાંત અલિન્નતા માને છે. તે પણ યુક્તિયુક્ત જણાતું નથી.

વળી આત્માને કર્મવશે અનેક ગતિઓમાં લમવું પડે છે તથા અનેક શરીરોને ધારણ કરવાં પડે છે; માટે આત્મા પરિણામી નિત્ય-પરિણામ પામનારો છે એમ માનવું ઘટે છે. પરંતુ આર્વાક

મતવાળા આત્માને નિત્ય જ માનતા નથી અને નૈયાયિક મતવાળા આત્માને અપરિણામી નિત્ય એટલે જેમાં કશો ફેરફાર થઈ શકે નહિ એવો માને છે તે પણ યુક્તિયુક્ત જણાતું નથી.

આત્મા સારાં અને નહારાં કર્મોનો કરનારો છે અને પોતે કરેલાં કર્મોનો મુખ્યપણે ભોગવનારો પણ એ જ છે. એથી આત્મા કર્તા પણ છે, અને ભોક્તા પણ એમ માનવું આવશ્યક છે. કિંતુ સાંખ્ય મતવાળા આત્માને અકર્તા અને ગૌણપણે ભોક્તા માને છે તે બ્યાજખી નથી.

વળી આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. નૈયાયિક મતવાળા આત્માને ચૈતન્યસ્વરૂપ નથી માનતા તે ઠીક નથી.

આત્મસિદ્ધિ

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં જૈન સંસ્કૃતિનું સ્વતંત્ર સ્થાન છે, સ્વતંત્ર વિચારધારા છે અને સ્વતંત્ર નિરૂપણ પદ્ધતિ છે.

મૌલિકતાની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જૈન આગમોમાં આત્માના શાશ્વત ભાવો જેટલા સ્પષ્ટ સમજાય છે તેટલા અન્યત્ર મૂલ ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ થતા નથી. પરમ ઉપકારી શ્રી મહાવીર સ્વામીના પ્રવચનોમાં આત્માનું સર્વાંગી સ્વરૂપ સદાય નિશ્ચિત અને સુસ્પષ્ટ રહ્યું છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ આત્માને શાશ્વત મૌલિક દ્રવ્ય કહ્યું છે. જૈન દર્શન પ્રમાણે આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. છ દ્રવ્યોમાં સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે. સાત તત્ત્વમાં પ્રથમ તત્ત્વ છે. નવ પદાર્થમાં પ્રથમ પદાર્થ છે. પંચાસ્તિકાયમાં ચોથો અસ્તિકાય છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે ઉવઓગ લકખણેણું જીવે ।’ ઉપયોગ એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

જીવનું ઉપયોગ લક્ષણ છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે, ‘જીવો ઉવઓગ લકખણો ।’ જીવનું ઉપયોગ લક્ષણ છે.

શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયમાં આહમું સૂત્ર છે. ‘ઉપયોગો લક્ષણમ્ ’

ઉપયોગ શબ્દ જ્ઞાન અને દર્શનનો સંગ્રાહક છે; ચેતનાના ઓધરૂપ વ્યાપારને ઉપયોગ કહે છે. ઉપયોગના બે પ્રકાર છે.

૧. સાકાર ઉપયોગ એટલે જે ઉપયોગ પદાર્થના વિશેષ ધર્મ-જાતિ, ગુણ, ક્રિયા, આદિનો ઓધ કરાવે છે તે.

૨. અનાકાર ઉપયોગ એટલે જે ઉપયોગ પદાર્થની સામાન્ય સત્તાનો ઓધ કરાવે છે તે.

આત્મામાં અનંત ગુણ પર્યાય છે; પરંતુ તે બધામાં ઉપયોગ જ મુખ્ય અને અસાધારણ છે. તે સ્વ-પર પ્રકાશક હોવાથી પોતાના તથા બીજા દ્રવ્યગુણ પર્યાયોનું જ્ઞાન કરાવી શકે છે. સુખદુઃખનો અનુભવ કરવો, અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ જાણવું. આ સર્વે ઉપયોગનાં જ કાર્યો છે. જડ પદાર્થોમાં ઉપયોગ હોતો નથી; કારણ કે જડ પદાર્થમાં ચૈતન્ય શક્તિનો અભાવ છે.

આત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપ કહ્યો છે; તેનો અર્થ એવો નથી કે જ્ઞાન સિવાય આત્મામાં અન્ય ધર્મ નથી. આત્મામાં દર્શન પણ છે, આનંદ પણ છે, અનંત વીર્ય પણ છે.

જ્ઞાન અને આત્મામાં ગુણગુણીનું તાદાત્મ્ય છે. જ્ઞાન ગુણ છે, આત્મા ગુણી એટલે દ્રવ્ય છે. ગુણ દ્રવ્યથી કથંચિત્ સિન્ન છે, કથંચિત્ અલિન્ન છે.

શ્રી આચારંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે

જે આયા સે વિણ્ણાયા,
જે વિણ્ણાયા સે આયા ।

જેણ વિજ્ઞાણાતિ સે આયા
તં પડુચ્ચ પડિસંખાએ, સે આયાવાદી ॥

જે આત્મા છે તે વિજ્ઞાતા છે, જે વિજ્ઞાતા છે તે આત્મા છે. જે આ તત્ત્વનો વિચાર કરે છે તે આત્મવાદી છે.

જીવ નિત્ય છે જીવ અનિત્ય છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શતક ૭ માં એક પ્રસંગે પરમોપકારી શ્રી મહાવીરપ્રભુ પ્રથમ ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં જીવને કોઈ અપેક્ષાએ અશાશ્વત પણ બતાવે છે. તે પ્રશ્નોત્તર આ પ્રકારે છે.

‘ભગવન્ ! જીવ નિત્ય છે કે અનિત્ય ?’

“હે ગૌતમ ! જીવ નિત્ય છે અને અનિત્ય પણ છે.”

“ભગવન્ ! એ પ્રમાણે કેમ કહેવાય કે જીવ નિત્ય છે અને અનિત્ય પણ છે ?”

‘ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ નિત્ય છે અને ભાવ (પર્યાય)ની અપેક્ષાએ જીવ અનિત્ય છે.’

સાધારણ રીતે અહીં સ્પષ્ટ વિરોધાભાસ લાગે છે કે જીવ

શાશ્વત પણ છે અને અશાશ્વત પણ છે; પરંતુ જ્યારે આ અપેક્ષાઓ સમજાય છે ત્યારે વસ્તુસ્થિતિ પર પ્રકાશ પડે છે.

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શાશ્વત એટલે જીવ પોતાના દ્રવ્યત્વથી જીવત્વથી નિત્ય છે. જીવનું જીવત્વ ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં રહેશે.

જીવ ભાવથી અનિત્ય છે એટલે જીવનો પર્યાય હંમેશાં બદલાતો રહેશે. એક જ જીવ લિન્ન લિન્ન યોનિમાં અને એક જ યોનિમાં બાલ્યાવસ્થા, તરુણાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થામાં આવે છે. જીવ દ્રવ્યથી નિત્ય છે, પર્યાયથી અનિત્ય છે.

જેમ સોનાનાં કુંડળ, મુગટ, હાર, આદિ અનેક આભૂષણ બનવા છતાં પણ, નામ અને રૂપ કે આકાર બદલાવા છતાં પણ સોનું તે સોનું જ રહે છે. અહીં સોનું દ્રવ્ય છે તથા કુંડલ, મુગટ, હાર તેના પર્યાય છે. ત્યાં આત્મા દ્રવ્ય છે અને મનુષ્ય, દેવ, પશુ, નારક તેના પર્યાય છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વિસ્તારની દૃષ્ટિએ આત્માનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે દર્શાવ્યાં છે.

‘નાણું ચ દંસણું ચેવ,

ચરિત્તં ચ તવો તહા ।

તીરિયં ઉવયોગો ચ,

એવં જીવસ્સ લકખણું ॥

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ આ જીવનાં લક્ષણ છે.

આત્માનું સ્વરૂપ

પૂજ્ય શ્રી વાહિદેવસૂરિજી ‘પ્રમાણનય તત્ત્વાલોક’માં સંસારી આત્માનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

‘પ્રમાતા પ્રત્યક્ષાદિપ્રસિદ્ધ આત્મા ! ચૈતન્ય સ્વરૂપ : પરિણામી કર્તા, સાક્ષાદ્ લોકતા સ્વદેહ પરિમાણુ : પ્રતિક્ષેત્રં લિન્ન : પૌદ્-ગલિકાદૃષ્ટ-વાંચ્યાયમ્ ।’

આત્મા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, પરિણામી છે, કર્મોનો કર્તા છે, સુખદુઃખનો સાક્ષાદ્ લોકતા છે, સ્વદેહ પરિમાણુ છે, પ્રત્યેક શરીરમાં લિન્ન છે, પૌદ્ગલિક કર્મોથી યુક્ત છે.

આ પરિભાષામાં જૈન દર્શનને માન્ય એવું સંસારી આત્માનું પૂર્ણ રૂપ દર્શાવાયું છે.

શ્રી સૂત્ર કૃત્રાંગમાં કહ્યું છે :

‘અન્નો જીવો, અન્નં શરીરં ।’

આત્મા અન્ય છે અને શરીર અન્ય છે.

‘અન્ને ખલુ કામલોગા, અન્ને । અહમંસિ ।’

શબ્દ, રૂપ, ગંધ વગેરે કામ લોગ-જડ પદાર્થ અન્ય છે, હું (આત્મા) અન્ય છું.

શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે :

‘એગે આયા ।’

સ્વરૂપ દૃષ્ટિથી સર્વ આત્માઓ સમાન છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે, ‘સંવે સરા નિયકુંતિ, તક્કા જત્થ ન વિજ્ઞઞ્ઠ, મઠ્ઠ તત્થ ન ગાહિયા ।’

આત્માના વર્ણન માટે સર્વ શબ્દો અધૂરા છે, તર્કને ત્યાં સ્થાન નથી અને બુદ્ધિ યોગ્ય રીતે તેને ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ નથી.

જે એકને જાણે છે તે સર્વને જાણે છે

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે,

‘જીવે તાવ નિયમા જીવે, જીવે વિનિયમા જીવે ।’

જે જીવ છે તે નિશ્ચિત ચૈતન્ય છે, અને જે ચૈતન્ય છે તે નિશ્ચિત જીવ છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે :

‘જે એગં જાણુઈ, સે સંવં જાણુઈ ।

જે સંવં જાણુઈ, સે એગં જાણુઈ ।।’

જે એકને જાણે છે તે સર્વને જાણે છે અને જે સર્વને જાણે છે તે એકને જાણે છે.

‘પુરિસા ! અત્તાણમેવ અભિણિગિજ્ઞ એવં દુકખા પમોકખસિ ।’

હૈ પુરુષ ! તું પોતે પોતાનો નિગ્રહ કર. સ્વયંનો નિગ્રહ કરવાથી તું સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થઈશ.

જીવો અનંતા છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે :

‘જીવ દંવાણું ભંતે ! કિં સંખેજ્ઞ, અસંખેજ્ઞ, અણંતા ? ગોયમા ! નો સંખેજ્ઞ, નો અસંખેજ્ઞ, અણંતા ।’

ભગવન્ ! જીવ સંખ્યાત છે ? અસંખ્યાત છે ? અનંત છે ?

હૈ ગૌતમ ! જીવ અનંત છે.

જીવોની સંખ્યા કદી અધિક ઓછી થાય છે અથવા

અવસ્થિત છે તેટલી જ રહે છે? આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપતાં ભગવાને કહ્યું છે, ‘ગૌતમ! જીવ ક્યારેય અધિક ઓછા થતા નથી. જીવ સંખ્યાની દૃષ્ટિએ સદા અનંત રહે છે.

જૈન ધર્મ અનંત આત્માઓ માને છે. પ્રત્યેક આત્મા સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી પોતે જ પરમાત્મા બની શકે છે. સર્વ આત્માઓ એકબીજાથી સ્વતંત્ર છે, કોઈ એક અખંડ સત્તાના અંશ રૂપ નથી.

આત્મ પ્રદેશ

આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે જે સંકોચ અને વિસ્તાર સ્વભાવવાળા છે. આ અસંખ્ય પ્રદેશો સંકોચથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્થાનમાં સમાઈ જાય છે. અને વિસ્તારથી ફેલાઈને ચૌદ રાજ-લોકને ભરી લે છે.

કર્મસંહિત આત્મા પોતાના શરીર પ્રમાણ આકાશનું અવગાહન કરે છે. હાથી અને કીડીનો આત્મા સમાન છે. હાથીનો આત્મા વિસ્તારથી હાથીના શરીરમાં વ્યાપ્ત છે અને કીડીનો આત્મા સંકોચાઈને કીડીના શરીરમાં રહ્યો છે. હાથીનો આત્મા જો મૃત્યુ પછી કીડીની યોનિમાં આવે તો કીડી પ્રમાણ સંકોચાઈને રહે. તેનો કોઈ અંશ બાકી રહેતો નથી. આત્મ-પ્રદેશો વધતા નથી, ઘટતા નથી. અને કીડી મૃત્યુ પામી જો હાથીની યોનિમાં આવે તો વિસ્તારથી હાથીના શરીરમાં ફેલાઈને રહે છે. શરીરનો કોઈ ભાગ આત્મપ્રદેશો વિના ખાતરી રહેતો નથી.

દીપકને એક ઘડા નીચે રાખવામાં આવે તો એનો પ્રકાશ ઘડામાં સમાઈ જાય છે. એ દીપકને જો કોઈ વિશાળ ઓરડામાં રાખવામાં આવે તો તે પ્રકાશ આખા ઓરડાને પ્રકાશિત કરે છે અને જો ખુદ્દા આકાશ નીચે રાખવામાં આવે તો તે વધુ

વિશાળ ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે. તે રીતે આત્મપ્રદેશોનો સંકેત અને વિસ્તાર થાય છે.

આત્મા દેહ પ્રમાણ છે. હાથ કે આંગળી કપાઈ જતાં ત્યાંના આત્મપ્રદેશો સંકેતાર્થ જાય છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે, અનેક વ્યક્તિઓ જાણતી નથી કે હું કયાંથી આવ્યો છું? હું કોણ છું? હું કયાં જવાનો છું?

તું પોતે પોતાનો મિત્ર છે

શ્રી દશ વૈકાલિક સૂત્રની ચૂલિકામાં ફરમાવ્યું છે કે

‘અપ્પા હુ ખલુ સયપં રકિખયવો.’

પોતાના આત્માને સદાય પાપકર્મોથી બચાવવો જોઈએ.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે

‘અત્તકડે દુખખે નો પરકડે ’

આત્માનું દુઃખ આત્માએ પોતે જ ઊભું કર્યું છે, કોઈ અન્યે કર્યું નથી.

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે

‘પુરિસા ! તુમમેવ તુમં મિત્તં,
કિં બહિયા મિત્ત મિચ્છસિ.’

પુરુષ ! તું પોતે જ પોતાનો મિત્ર છે. બહાર અન્ય મિત્રની શોધ શા માટે કરે છે?

‘બંધપ્પમોકખો અજ્ઞતથેવ’.

વસ્તુતઃ બંધન અને મોક્ષ પોતાની અંદર જ છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે

‘વરં મે અપ્યા દન્તો સંજમેણુ તવેણુય ।

માહું પરેહિં દમ્મન્તો, બંધણેહિ વહેહિય ॥’

બીજા લોકો વધ અને બંધન દ્વારા મારું દમન કરે તેના કરતાં હું પોતે જ સંયમ અને તપ દ્વારા મારા આત્માનું દમન કરું એ ઉત્તમ છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે

‘અપ્યા કત્તા વિકત્તાય

સુહાણુ ય દુહાણુ ય ।

અપ્યા મિત્તમમિત્તં ય

સુપક્રિય દુપક્રિયો ॥

સુપ્રયુક્ત અને દુઃપ્રયુક્ત આત્મા પોતે જ પોતાનાં સુખ અને દુઃખનો કર્તા અને વિકર્તા છે. આત્મા પોતે જ પોતાનો મિત્ર છે, પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે.

પ્રત્યેક આત્મા એક સ્વતંત્ર શાશ્વત દ્રવ્ય છે.

આત્મા અરૂપી છે. શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત છે. આત્મા નાનો નથી કે મોટો નથી. ગોળ નથી કે ચોરસ નથી આત્માને કોઈ આકૃતિ નથી. આત્મા હલકો નથી કે ભારે નથી. લઘુતા-ગુરુતા જડના ધર્મ છે. આત્મા સ્ત્રી નથી કે પુરુષ નથી. કારણ કે આ ઉપાધિઓ શરીરાશ્રિત છે.

ત્રણેય કાલમાં જીવ જીવરૂપે જ વિદ્યમાન રહે છે. જીવ કદી અજીવ થતો નથી, લોકમાં જીવ શાશ્વત છે, અને અજીવ શાશ્વત છે.

આત્મા જ્ઞાનમય અસંખ્ય પ્રદેશોનો ખીંડ છે. આત્મા અરૂપી છે. તેને ચર્મચક્ષુઓથી જોઈ શકાતો નથી. પરંતુ ચેતનાથી તેના અસ્તિત્વને જાણી શકાય છે.

આત્માને વાણી દ્વારા પ્રતિપાદિત કરી શકાતો નથી અને તર્ક વડે જાણી શકાતો નથી.

પાંચમા અંગ શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં આત્માનું સ્વરૂપ અત્યંત સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે.

‘જીવો અણાઈ અનિધનો અવિણાસી અકબજો ધુઓ ણિ ચ્ચ’ ।’

જીવ અનાદિ છે, અનિધન છે, અવિનાશી છે, અક્ષય છે, ધ્રુવ છે અને નિત્ય છે.

આત્મા અદેદ્ય છે, અભેદ્ય છે. આત્માને અગ્નિ બાળી શકતો નથી કે શસ્ત્ર કાપી શકતું નથી.

આત્માનો કદાપી નાશ થતો નથી. સિદ્ધાંત છે કે અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે છે અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે. તેથી જેનું અસ્તિત્વ છે એવો જીવ ક્યારેય ભાવિમાં નાસ્તિત્વમાં પરિણમતો નથી.

સંક્ષેપમાં કહીએ તો જૈનદર્શન પ્રમાણે આત્મા એક સ્વતંત્ર શાશ્વત દ્રવ્ય છે. આત્માની ઉત્પત્તિ નથી અને આત્માનો વિનાશ પણ નથી.

આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ જ્ઞાન છે. ક્યારેય કોઈપણ ચોનિમાં આત્મા સર્વથા જ્ઞાન કે અનુભૂતિ શૂન્ય હોતો નથી. જ્ઞાન એક એવું લક્ષણ છે કે જે આત્માને જડ પદાર્થોથી સર્વથા પૃથક્ કરી દે છે.

સંસારમાં ભ્રમણ કરતો આત્મા પોતે જે કર્મો કરે છે તે અનુસાર જન્મ અને મૃત્યુની પરંપરામાં લિન્ન લિન્ન યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

આત્મા પોતાના પુરૂષાર્થથી આ કર્મપરંપરાનો ઉચ્છેદ કરી સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે જ્યાં આત્માનું પરમ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે.

પરિશિષ્ટ-૧

આંખો વિનાની દૃષ્ટિ

સામોઆ ટાપુઓ પર સર્વ પ્રથમ ગોરાઓ ન્યારે ગયા ત્યારે ત્યાંના સ્થાનિક રહેવાસીઓએ કહ્યું કે કેટલાક અંધ સામોઅન મનુષ્યો આંખો વગર પોતાની ચામડીનાં છિદ્રો દ્વારા જોઈ શકે છે. આવા અંધોને લાવવામાં આવ્યા. આ અંધોએ આંખ વગર તેઓને દેખાય છે તેમ પુરવાર કર્યું. આ આખીય વીગત લોગબુકમાં લખી લેવામાં આવી છે.

ફ્રાન્સમાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી ડૉ. જૂલે રૉમેને આ દિશામાં અનેક પ્રયોગોથી પુરવાર કર્યું કે માત્ર આંખ વિના પણ જોવું શક્ય છે. ડૉ. રૉમેન કહે છે કે જો તે વ્યક્તિની માનસિક શક્તિને કંઈ આઘાત પહોંચે તો જોવાની શક્તિ પર અસર થાય છે. પ્રખ્યાત લેખક આનાતોલ ફ્રાંસની હાજરીમાં તેણે કેટલાક અંધ મનુષ્યો પર જે પ્રયોગો કર્યા તે જોઈ આનાતોલ ફ્રાંસ સ્તબ્ધ બની ગયા.

ડૉ. રૈમેનના પ્રયોગોમાં એવું જણાયું છે કે કેટલીક વ્યક્તિઓ નાકનાં ટેરવાં વડે તથા કેટલીક વ્યક્તિઓ આંગળીઓનાં ટેરવાં વડે જોઈ શકે છે.

ડૉ. સીઝારે લોમ્બ્રોસોએ આંખ વિના જોવું (See through the skin) સંબંધી પ્રયોગો પોતાના પુસ્તક ‘મૃત્યુ પછી-શું? After Death-what? માં વિસ્તારથી આપ્યા છે.

એક ચૌદ વર્ષની છોકરીની હકીકત અત્યંત મહત્વની છે. તેને હિસ્ટેરીઆની ખિમારી થઈ. ઊલટીઓ થવા લાગી અને પ્રવાહી સિવાય કંઈ ખાવું મુશ્કેલ થઈ ગયું. આંખો ચાલી ગઈ. બિલકુલ અંધાપો આવી ગયો.

આશ્ચર્ય એ થયું કે નાકના ટેરવાથી જોવાની તેની શક્તિ જાગૃત થઈ ગઈ. ડોક્ટરોએ તેના પર અનેક પ્રયોગો કર્યા. નાકના ટેરવાની નજીક જ્યારે આંગળી રાખવામાં આવતી ત્યારે તે છોકરી કહેતી, ‘તમે મારું જોવાનું બંધ કરો છો!’

તેની સૂંઘવાની ઇન્દ્રિય નાકથી ખસીને હડપચી ઉપર આવી હતી. ભારે આશ્ચર્યની વાત એ છે કે ગંધની ઇન્દ્રિય ધીરે ધીરે ખસીને આ છોકરીના પગ ઉપર આવી હતી.

વૈદકવિજ્ઞાનમાં આવાં અનેક દૃષ્ટાંતો નોંધાયાં છે.

આંખે પાટા બાંધેલી માર્ગારેટ કુંઝ નામની એક છોકરીના પ્રયોગો જોઈ પચીસ વૈજ્ઞાનિકો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. ઇ. સ. ૧૯૬૦ ના જાન્યુઆરીમાં માર્ગારેટ કુંઝના પ્રયોગો ટેલીવિઝન પર બતાવવામાં આવ્યા હતા.

આવા અનેક દાખલા આંખો વિના જોઈ શકવાની શક્યતાના નોંધાયા છે. તે સંબંધી ખાતરી કરવામાં આવી છે.

શું મગજ ન હોય તો ચાલે?

ઈ. સ. ૧૯૩૫ માં ન્યુયોર્કની સેન્ટ વીન્સેન્ટ હોસ્પિટલમાં જન્મેલા એક બાળકને મગજ હતું જ નહિ. સત્તાવીસ દિવસ સુધી આ બાળક જીવ્યું તે દરમિયાન બધાં બાળકોના જેવું જ હતું. મૃત્યુ પછી મગજની શસ્ત્રક્રિયામાં તેને મગજ ન હતું એ સમજાયું. અર્વાચિન વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આ આશ્ચર્ય છે.

ડૉ. ગુસ્તાવ ગેલીએ પોતાના ‘બ્રગૃત મનથી અબ્રગૃત મન સુધી’ ‘From the Conscious to the Unconscious’ નામના ગ્રંથમાં એક યુવતી જેનું મગજ રેલવે અકસ્માતમાં બિલકુલ છુંદાઈ ગયું હતું તેનું દૃષ્ટાંત આપે છે. સામાન્ય શસ્ત્રક્રિયાથી આ યુવતી બિલકુલ સારી રીતે આ છુંદાયેલા મગજ સાથે જીવતી હતી.

ઈ. સ. ૧૯૫૭ ના સપ્ટેમ્બરમાં એક ૩૯ વર્ષના પુરુષનું શસ્ત્રક્રિયાથી જમણી તરફનું મગજ કાઢી નાખવું પડ્યું. ડોક્ટરોના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેની બુદ્ધિશક્તિમાં કંઈ જ ફેર પડ્યો ન હતો.

અમેરિકન સાયકોલોજીકલ એસોશીએશન પાસે આ ઓપરેશન કરનારા ડૉ. જુએલ અને ડૉ. એલ્બીએ જ્યારે આ વીગતો રજૂ કરી ત્યારે સાંભળનારા સ્તબ્ધ થઈ ગયા. જર્મન મસ્તિષ્ક વૈજ્ઞાનિક હૂફેલેંડ લખે છે કે લકવાથી મૃત્યુ પામેલા એક મનુષ્યના મસ્તિષ્કની શસ્ત્રક્રિયા કર્યા પછી મસ્તિષ્ક સંબંધી તેની ઘણી માન્યતાઓ બદલાઈ ગઈ હતી. આ બિમારની બુદ્ધિશક્તિ, સમજણ બધું જ સુયોગ્ય હતું. ઓપરેશન પછી

સમજાયું કે તેને મગજ હતું જ નહિ, ત્યાં માત્ર અગીઆર તોલા પાણી હતું.

વૈજ્ઞાનિકો હજી એ વાતનો ઉકેલ કરી શક્યા નથી કે મગજ વગર શું વિચારશક્તિ હોઈ શકે?

૩

લાવિની આગાહી

ઈ. સ. ૧૭૮૮ ની એક સાંજે ફ્રાંસમાં હયેસ ૩ ટ્રેમોટે એક મિજબાની ગોઠવી હતી. કવિ જેકવીસ કેઝોટેને તેમાં આમંત્રણ હતું.

વાતનો વળાંક એવો લેવાયો કે કવિ કેઝોટેએ પ્રત્યેકને તેમનું લાવિ કહ્યું.

આ આખી ય વીગત નોંધાયેલી છે.

કવિએ કેાનું કેાનું મૃત્યુ શિરચ્છેદથી થશે, કઈ રીતે થશે તે કહેવા માંડ્યું.

મફકરીમાં લા હાર્પે પૂછ્યું :

‘કવિ ! મને પણ મારા મિત્રો સાથે જ મૃત્યુનું કહેણ કહેજો.’

કવિએ કહ્યું, ‘ક્ષમા કરજો, મોન્સ્યોર લા હાર્પે, તમે શિરચ્છેદથી બચી જશો અને એક મઠમાં અત્યંત ધાર્મિક જીવન ગુજારશો.

પાંચ વરસ પછી ફ્રેંચ વિપ્લવમાં કવિ કોઝેટેએ ભાખેલી અગમવાણી અક્ષરસઃ સાચી પડી.

નાસ્તિક લા હાર્પે કવિને જૂદો ઠરાવવા આ વીગતો પોતાની ડાયરીમાં લખી રાખી હતી. લા હાર્પે જે મઠમાં મૃત્યુ પામ્યો તેમાં આ ડાયરી આજે પડી છે.

૪

જમીન નીચે શું છે તે દેખાય છે

ઈ. સ. ૧૯૪૦ ની આ વાત છે. કેનેડાના વ્યાપારી જે. રાઓલ ડેરોસીયરને બે પડખામાં વારંવાર સખત દુઃખાવો થતો. ડોક્ટરે માનસિક બિમારીનું નિદાન કરી ઊંઘવાની ગોળીઓ લખી આપી. એક મહિનો રોજ ગોળીઓ લઈને એકવાર ડેરોસીયરને કેનેડા પોતાના એક સગાના ખેતરમાં જવાનું થયું. પેલા સગાએ વાતચીતમાં કહ્યું કે ખેતર પાણીની અછતને લીધે પોતે વેચી નાખવા માગે છે.

ડેરોસીયરને પડખામાં એકદમ દુઃખાવો ઊપડી આવ્યો. ખેતરમાં વાતો કરતા બન્ને ચાલતા હતા તે ઊભા રહી ગયા.

ડેરોસીયરે કહ્યું : ‘તમે મને કારણ પૂછશો નહિ, આ ખેતર નીચે પુષ્કળ પાણી છે.’ ચોક્કસ જગ્યાએ કૂવો ખોદવાની તેણે સૂચના આપી. પાણી નીકળ્યું.

ડેરોસીયરની ખ્યાતિ ચારે બાજુ ફેલાઈ ગઈ. એક પણ નિષ્કૃણતા વગર તે છસો કૂવા ખોદવાનાં સ્થાનો બતાવ્યાં; પરંતુ પડખામાં સખત દુઃખાવો થાય ત્યારે જ તેની આ શક્તિ કાર્ય કરતી.

કેનેડાની સરકાર તથા વૈજ્ઞાનિકોએ તેની વારંવાર ચકાસણી કરી છે. જ્યારે તેને પડખામાં સખત દુઃખાવો થતો ત્યારે પોતે ઊભો હોય તે જમીન નીચે શું શું છે તે હકીકત ડેરોસીયર સ્પષ્ટ કહી શકતો.

સ્વપ્નનું પ્રાર્થનાગીત

ઈ. સ. ૧૯૧૨ ની એક સંધ્યાએ કેનેડાના વિનિપેગ દેવળના પાદરી આરામ કરી રહ્યા હતા. તેમને નિદ્રાનું એક ઝોકું આવી ગયું અને પાદરી ચાર્લ્સ મોર્ગનને સ્વપ્નમાં એક જૂના પ્રાર્થના ગીતના શબ્દો વારંવાર સાંભળ્યા.

તે શત્રુ પ્રાર્થના સભામાં તેમણે આ ગીતની વાત કરી, પોતાને થતી બેચેનીની વાત કરી, અને સર્વેને આ ગીતની પ્રાર્થના કરવા વિનંતી કરી.

Here, Father, while we
pray to Thee,
For those in peril
on the sea.

હે પરમાત્મા, જેઓ દરીઆના દુઃખમાં ડૂબી રહ્યા છે તેઓ માટે અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

વિનિપેગમાં પાદરી મોર્ગનને આવેલા સ્વપ્નની બીજી સવારનાં વર્તમાનપત્રોમાં ઉત્તર આટલાંટિક મહાસાગરમાં સ્ટીમર ટિટાનિક ડૂબ્યાના સમાચારો હતા.

ઇંગ્લેંડના વડા પ્રધાનનું ખૂન

ઈ. સ. ૧૮૧૨ મે ૧૦ ની રાત્રે ઇંગ્લેંડના વડા પ્રધાન સ્પેન્સર પર્સીવલને સ્વપ્ન આવ્યું. હાઉસ ઓફ કોમન્સની લોખીમાં પોતે જતા હતા ત્યારે ચળકતા બટનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો કોટ પહેરેલા ગાંડા જેવા એક માણસે તેમના પર બંદૂક ફેડી. ઘરનાં બધાંને તેમણે આ વાત કરી.

એક અઠવાડિયા પહેલાં તા. ૩ મે ૧૮૧૨ કોર્નવોલના રેડફ્થ ગામમાં પોતાના ઘરમાં રહેતા વિલિયમ નામના માણસને સ્વપ્ન આવ્યું. રાજકારણમાં વિલિયમને રસ હતો નહિ. સ્વપ્નામાં પોતાને હાઉસ ઓફ કોમન્સની લોખીમાં ભેલેલો જોયો. ઘેરા લીલા રંગનો કોટ પહેરેલા એક માણસે બીજા માણસને છાતીમાં ગોળી મારી. જેને ગોળી વાગી તે જમીન પર પડી ગયો અને તરત મૃત્યુ પામ્યો. મરનારનું તેણે જે વર્ણન કર્યું તે વડા પ્રધાન પર્સીવલને મળતું હતું.

વિલિયમ જાગ્યો અને સ્વપ્નાની વાત પોતાની પત્નીને કરી. ફરી ઊંઘી જતાં પાછું તે જ સ્વપ્ન આવ્યું. પાછો જાગી ગયો. ફરી નિદ્રાધીન થતાં તે જ સ્વપ્ન ત્રીજી વાર તેણે જોયું. મિત્રોને તેણે વાત કરી. વડા પ્રધાનને આ સ્વપ્ન માટે ચેતવવા લાંડન જવું? પત્ર લખીને જણાવવું? આવા અનેક વિચારો તેને આવ્યા. મિત્રોએ વાત હસી કાઢી.

ઈ. સ. ૧૮૧૨ ના મેની ૧૧મી તારીખે એક ગાંડા માણસે હાઉસ ઓફ કોમન્સની લોખીમાં જતા વડા પ્રધાન સ્પેન્સર પર્સીવલનું ગોળીથી ખૂન કર્યું. ખૂનીએ ચળકતા બટનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો કોટ પહેર્યો હતો.

૭

રૂડ્યાર્ડ ક્રીપ્લીંગ નીચેનું એક સામાન્ય સ્વપ્ન મિત્રોને વારંવાર કહેતા.

સ્વપ્નમાં કેટલાક માણસો ભેગા થયા હતા. રૂડ્યાર્ડ ક્રીપ્લીંગ પણ હતા. કંઈક વિધિ થતો હતો. શું વિધિ હતો તે રૂડ્યાર્ડ ક્રીપ્લીંગને દેખાતો ન હતો, કારણ કે એક જાડો માણસ તેમની આગળ બેસી હતો. વિધિ પૂરો થયો. દરેક જણ જવા લાગ્યો. ત્યારે એક અબજયા માણસે આવીને ક્રીપ્લીંગનો હાથ પકડીને કહ્યું કે, ‘મારે તમારી સાથે વાત કરવી છે.’

આશરે છ અઠવાડિયા પછી એક રાત્રે કોઈ વિધિમાં ક્રીપ્લીંગને જવાનું થયું. સ્વપ્નમાં જે સ્થાન દેખાયું હતું તે જ આ સ્થાન હતું. વિધિ ક્રીપ્લીંગને દેખાતો ન હતો. એક જાડો માણસ વચ્ચે બેસી હતો. હવે શું બને છે તે જોવાનું ક્રીપ્લીંગને આશ્ચર્ય થયું ત્યાં તો વિધિ પૂરો થયો. સર્વે ચાલવા લાગ્યા. અને એક ખિલકુલ અબજયા માણસે ક્રીપ્લીંગનો હાથ પકડીને કહ્યું કે, ‘મારે તમારી સાથે વાત કરવી છે.’

ઈ. સ. ૧૯૧૮ ના ઓક્ટોબરમાં ઇંગ્લેંડ, બર્કિંગહામ શાયરમાં ચાર વરસનો બાળક રોબર્ટ બેરેઝફોર્ડ ઝિંઘમાં બબડતો હતો. તેના પિતાએ કાન દબને સાંભળવા પ્રયત્ન કર્યો. બાળક બબડતો હતો.

‘અરે, બિચારી ટીમ્સ ! અરે, બિચારી ટીમ્સ !’

રોબર્ટનો પિતા પોતાના પરિચયમાં કોઈ ટીમ્સ નામની બાઈને ઓળખતો ન હતો, તો ચાર વરસનો રોબર્ટ તો ક્યાંથી ઓળખતો હોય !

રોબર્ટના પિતાએ ડોક્ટરને બોલાવ્યો. બાળક ઝિંઘતો હતો અને બબડતો હતો. ડોક્ટરે બેત્રણ વાર બાળકને પૂછ્યું, ‘બિચારી ટીમ્સનું શું છે ?’ અને બાળકે કહ્યું, ‘એડવિન મૃત્યુ પામ્યો છે, કાદવમાં પડેલો છે, અરે બિચારી ટીમ્સ !’

વિશ્વયુદ્ધ હવે પૂરું થવા આંચું હતું. નાનો રોબર્ટ ઝિંઘમાંથી ન્યારે બગ્યો ત્યારે તેને કંઈજ યાદ ન હતું. ટીમ્સ અને એડવિનને ઘરમાં કે સગામાં કોઈજ ઓળખતું ન હતું.

ડોક્ટરની પત્નીએ કહ્યું કે આશરે વીસ માઈલ દૂરના ગામમાં ટીમ્સ નામની કોઈ બાઈ રહેતી હતી. તપાસ કરતાં જણાયું કે ટીમ્સના દીકરાનું નામ એડવિન હતું.

નાના રોબર્ટને સ્વપ્ન આંચું તેની આગલી રાત્રિએ યુદ્ધમાં એડવિનનું મૃત્યુ થયું હતું.

આશ્ચર્યની વાત છે કે એક નાના બાળકને બસો માઈલ દૂર થયેલા મૃત્યુનું અને જેને તે જાણતો નથી એવી બે વ્યક્તિઓ ટીમ્સ અને એડવિનનું સ્વપ્ન કઈ રીતે આંચું ?

બાહ્ય અવકાશમાંથી આંતર અવકાશભણી

(એડગર ડી. મિશેલ અવકાશયાત્રી-એસ્ટ્રોનોટ-છે. અવકાશમાં પ્રવાસ કરતાં તેમણે અતીન્દ્રિય વિજ્ઞાનના કેટલાક સંકેળ પ્રયોગો કર્યા છે. અમેરિકાના પાલો આલ્ટો ગામમાં કેલિફોર્નિયામાં ‘ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ નોએટિક સાયન્સીઝ’ નામની સંસ્થા તેમણે સ્થાપી છે. હમણા પ્રકાશિત થયેલા તેમના પુસ્તક ‘સાપ્તકિક એક્સપ્લોરેશન’-માનસિક વિશ્વની શોધમાંથી આ વિચારો રજૂ કરીએ છીએ. તે માટે ‘સેટર ડે રિવ્યૂ’ તથા ‘નવનીત’નો આભાર માનીએ છીએ.)

ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૧ માં એપ્રિલ-૧૪ ની યાત્રામાં પૃથ્વી પર સ્થિત ચાર વ્યક્તિઓને ટેલીપથી દ્વારા સંદેશો મોકલવાનો પ્રયત્ન કરી અતીન્દ્રિય બોધ (ESP) નું એક પરીક્ષણ મેં કરી બેચું.

મને પૂછવામાં આવે છે કે એક અવકાશયાત્રીને અતીન્દ્રિય શોધમાં આટલો બધો ઊંડો રસ શા માટે હોય? આ પ્રશ્ન ઉચિત છે. મારા ખરા રસનો વિષય છે-ચેતનાનું સ્વરૂપ તેમજ શરીર અને મનના સંબંધનું સ્વરૂપ સમજવું. (જે માનવની ક્ષમતાનું મૂળ છે.) અતીન્દ્રિય શોધ આ વ્યાપકતર વિષયનું એક તથ્ય છે. આથી એમ કહી શકાય કે મારો રસ બાહ્ય અવકાશથી વધુ વિસ્તર્યો છે અને તેમાં હવે આંતરિક અવકાશ પણ સમાઈ જાય છે.

અદ્ભુત અનુભૂતિ

જ્યારે હું એપોલો-૧૪ સાથે ગયો ત્યારે હું મારા અન્ય સહકારીઓ જેવો જ સુસ્ત પ્રયોગવાદી વિજ્ઞાની-ઈજનેર હતો. બ્રહ્માંડ પ્રત્યે તર્કસંગત, બૌદ્ધિક, પ્રયોગવાદી અભિગમ શીખવામાં મેં પા સદી ગાળી હતી. પણ એપોલો ૧૪ ની યાત્રા દરમિયાન મને વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની કેટલીક મર્યાદાઓ દેખાઈ.

એની શરૂઆત થઈ અસીમ અવકાશમાંથી પૃથ્વીને જોવાની અતિ અદ્ભુત અનુભૂતિ થી. હું ધાર્મિક અનુભૂતિ જેવી તીવ્ર અનુભૂતિમાંથી પસાર થયો. એમાં દિવ્ય તત્ત્વની ઉપસ્થિતિ સાક્ષાત્ થયા જેવી લાગી અને મેં જાણ્યું કે બ્રહ્માંડમાં જીવનનું અસ્તિત્વ કોઈ વ્યવસ્થારહિત પ્રક્રિયા પર આધારિત આકસ્મિક ઘટના નથી. આ જ્ઞાન, જે મને પ્રત્યક્ષ રીતે, આંતર્રજ્ઞા દ્વારા પ્રાપ્ત થયું તે કોઈ વ્યવસ્થિત તર્કનો વિષય કે તાર્કિક પરિણામ ન હતું. તે ઈંદ્રિયો દ્વારા પ્રાપ્ત માહિતીની નિષ્પત્તિ પણ ન હતું. આ બોધજ્ઞાન (Realization) જે કે વ્યક્તિલક્ષી (Subjective) હતું, પણ સર્વાંશમાં તે પેલા વસ્તુલક્ષી તથ્યો જેટલું જ સાચું અને પ્રબળ હતું. જે તથ્યો પર અમારા અવકાશયાનનો દિશા નિર્દેશન કાર્યક્રમ અને સંચાર-વ્યવસ્થા આધારિત હતાં. સ્પષ્ટપણે જ, આ બ્રહ્માંડનો એક અર્થ (Meaning) છે, એક દિશા (Direction) છે, દૃશ્યમાન સૃષ્ટિ (Visible universe) પાછળ એક અદૃશ્ય પરિમાણ (Invisible dimension) છે, જે એને એક બુદ્ધિસંગત વ્યવસ્થા અને જીવનને કોઈક ઉદ્દેશ આપે છે.

મનુષ્ય સ્વાર્થપરાયણતા

પછી મારા વિચાર પૃથ્વી પરના દૈનિક જીવન તરફ વળ્યા. એની સાથે જ મારી આશ્ચર્યની લાગણી ધીરે ધીરે લગભગ પીડામાં બદલાઈ ગઈ. મને સમજાયું કે એ ક્ષણે મનુષ્યો લડાઈ લડી રહ્યા છે; ખૂન અને અન્ય ગુના કરી રહ્યા છે, સત્તા તેમ જ પદને માટે સંઘર્ષ કરી રહ્યા છે, જૂઠું બોલી રહ્યા છે; છેતરપિંડી કરી રહ્યા છે; પાણી અને હવાને ગંદા કરી વાતાવરણને દૂષિત કરી રહ્યા છે; પ્રાકૃતિક સાધન સ્રોતો વેડફી રહ્યા છે; અને ધરતીને વેરાન કરી રહ્યા છે; તેમના કર્મો વિષયાસક્તિ અને લાલમ્બાને વશ વર્તી છે; અસહિષ્ણુતા, મતાંધતા, પૂર્વગ્રહો તથા માણસને માણસ પ્રતિ અમાનવીય બનાવતા બીજા બધા જ દોષો વડે એક બીજાને કલેશ પહોંચાડી રહ્યા છે.

એ પણ દુઃખદાયક રીતે સ્પષ્ટ થયું કે લાખો કરોડો લોકોનું, ગરીબી, બીમારી, દુઃખ દૈન્ય, ભય અને લગભગ ગુલામીની હાલત ભોગવવાનું બહુ મોટું કારણ છે—આર્થિક શોષણ, રાજકીય હકુમત, ધાર્મિક તથા જાતિય અત્યાચાર, અને બીજા સેંકડો રાક્ષસો, જે મનુષ્યના અહંકારમાંથી ઊપજે છે. ટેકનોલોજીના સઘળા ચમત્કારો છતાં વિજ્ઞાન મનુષ્યની સ્વાર્થપરાયણતામાંથી નીપજતી આ સમસ્યાઓનો નિવેડો લાવવામાં હજુ સુધી સફળ થઈ શક્યું નથી. કદાચ પોતાના વર્તમાન સ્વરૂપમાં તે સફળ થઈ શકશે પણ નહિ.

વિજ્ઞાન અને ધર્મ

સમગ્ર સમસ્યાની વિરાટતા ચોંકાવી દે તેવી લાગી. દુનિયા આવી કટોકટીભરી સ્થિતિમાં કઈ રીતે અને શાથી પહોંચી? એથી પણ વધારે મહત્વની વાત-એને ઠીક ઠીક કરવા માટે શું કરવું જોઈએ? આપણી વસ્તુનિષ્ઠ તર્કબુદ્ધિના ચરમ વિકાસને (જેનું પ્રતીક વિજ્ઞાન છે) આપણી વ્યક્તિલક્ષી આંતર્રજ્ઞા (જેનું પ્રતીક નૈતિક ધર્મ છે)ના ચરમવિકાસ સાથે શી રીતે સંયોજ શકાય?

ચેતનાનું રૂપાંતર

માનવજાત સમક્ષ ખડા થયેલા પડકારને આજે હું અવલોકું છું ત્યારે મને એનો એક જ ઉકેલ સાંપડે છે; ચેતનાનું રૂપાંતર, વિશ્વ સંવાદિતા પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્યે અત્યારની તેની અહુકેન્દ્રી ચેતનાથી ઉપર ઊઠવું જોઈએ. પોતાની ભીતરથી શરૂઆત કરી પોતાના પરિવાર તેમ જ અન્ય લોકો સાથેના સંબંધો દ્વારા સમગ્ર વિશ્વ સાથેના સંબંધ સુધી ગતિ કરવી જોઈએ. નહિ તો મનુષ્ય વધુ ને વધુ ઊડી અરાજકતા અને સંકટમાં ઊતરતો છેવટે પોતાના જ સર્જેલા વિનાશ ભણી ગતિ કરતો જશે.

નવ વર્ષ પહેલાં પહેલી વાર મેં જ્યારે પરા-મનોવિજ્ઞાનમાં ડોકિયું કર્યું ત્યારે મને ચેતનાની શોધમાં રસ પડવો શરૂ થયો. હું આ આખા ય ક્ષેત્ર વિશે સંશયી અને અજ્ઞાની પણ હતો. પણ ખરું કહું તો હું હકીકતમાં એવી વિભાવનાની શોધમાં હતો, જે જીવનનો અર્થ સમજાવી શકે; એવી સર્વાંગી વિભાવના, જે ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની મારી વર્ષોની શોધમાં મને મળી ન હતી.

ખુદલાં મનવાળા દરેક મનુષ્યને હવે એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું હશે કે મનુષ્યોમાં એવી કેટલીક શક્તિઓ હોય છે, જે એની સાત ઇન્દ્રિયો પૂરતી મર્યાદિત હોતી નથી. આધુનિક વિજ્ઞાન મનુષ્યનો, જૈવિક આણુઓના જટિલ સંઘટન તરીકેનો જે નકશો રજૂ કરે છે, તે ચેતનાને સમજવા માટે અપૂરતો છે. મનુષ્ય કેવળ હાડમાંસના પિંડ કરતાં કંઈક વધુ છે. એનું કોઈક એવું પરિણામ છે, જે એના વ્યક્તિ તરીકેના અસ્તિત્વને અતિક્રમીને એને પરાવ્યક્તિની કોટિમાં મૂકી આપે છે.

આ વિચાર અલખત્ત, આપણને ફરી ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન પર લઈ જાય છે. ધાર્મિક માન્યતાઓ માટે તે નકકર કારણો રજૂ કરે છે—સમગ્ર ઇતિહાસમાં માણસનો હુમેશાં એવો જે દાવો રહ્યો છે કે ભૌતિક વિશ્વનો કોઈ આધાર આધ્યાત્મિક પાયો છે, તે દાવાને સમજાવવા માટે તે એક તર્કશુદ્ધ ભૂમિકા પૂરી પાડે છે, પણ આપણે એ પાયો ‘જોવો’ હોય તો ચેતનાનું રૂપાંતર કરવું જરૂરી છે.

—એડગર ડી. મિશેલ

આત્મતત્ત્વનું અસ્તિત્વ

ધી ન્યુયૉર્ક ટાઈમ્સના રવિવારના અંકના નીચેના મુખ્ય સમાચારે તેના વાંચકોને આશ્ચર્યચકિત કર્યા હતા. “એક અલણ માનવી સંમોહનની અસર હેઠળ ડોક્ટર બની જાય છે. એડ્ગર કેઈસીની અદ્ભુત શક્તિઓથી સુવિખ્યાત ડોક્ટરો ચકિત બને છે.” એડ્ગર કેઈસી જેને જાગૃત અવસ્થામાં વૈદક વિજ્ઞાનનું મુદ્દલ જ્ઞાન નથી, તે તંદ્રા અવસ્થામાં ગૂંચવણભર્યા રોગોનું સ્પષ્ટ નિદાન કરી શકે છે.

તા. ૯ ઓક્ટોબર, ૧૯૧૦ ના ન્યુયૉર્ક ટાઈમ્સમાં ચિત્રો સાથે આ લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

એડ્ગર કેઈસી હોપકીન્સ વીલેની સ્કૂલમાં નવ ગ્રેડ સુધી ભણ્યો હતો.

દુનિયા ન માને

જ્યારે નવ વર્ષનો હતો ત્યારે એડ્ગરના જીવનમાં એક પ્રસંગ બન્યો. નિશાળનો પાઠ વારંવાર પ્રયત્ન કરવા છતાં તેને

આવડતો ન હોવાથી, ગુસ્સે થઈને પિતાએ એક એવો તમાચો માર્યો કે એડ્ગર ખુરસી ઉપરથી ઊથલી નીચે પડી ગયો. પાછળથી એડ્ગર જણાવે છે કે કોઈ અદૃશ્ય અવાજ તેને સ્પષ્ટપણે સંભળાયો: “જો તું થોડો સમય નિદ્રાધીન થાય તો અમે તને મદદ કરી શકીએ.”

અબ્યાસનું પુસ્તક માથા નીચે હતું અને એડ્ગર નિદ્રાધીન થઈ ગયો. પિતા પોતાનો ગુસ્સો શાંત કરવા ઓરડાની બહાર ચાલી ગયા. આશરે પંદર મિનિટ પછી તે પાછા આવ્યા અને માથા નીચેની ચોપડી ખેંચી લઈ છોકરાને જગાડી ફરી તેને પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. ભારે આશ્ચર્ય વચ્ચે પિતાએ જોયું કે એડ્ગરને પાઠ આવડતો હતો એટલું જ નહિ પણ પુસ્તકના બધા પાઠ આવડતા હતા.

ત્યારે એડ્ગરને પ્રથમ વાર સમજાયું કે તેનામાં એવું કંઈક છે જેથી પોતે જે પુસ્તક માથા નીચે મૂકીને સૂઈ જાય તેની બધી વીગત પોતાને યાદ રહી જાય.

એક વાર એક રાજદ્વારી નેતાના ભાષણની નકલ એડ્ગર માથા નીચે મૂકી સૂઈ ગયો અને હાજર રહેલાઓના આશ્ચર્ય વચ્ચે તે અક્ષરે અક્ષર બોલી ગયો ત્યારે તેની ખ્યાતિ ચારે બાજુ પ્રસરી ગઈ.

જે થાય તે સારા માટે

એડ્ગર કેઈસીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૭૭માં અમેરિકાના હોપકિન્સ વિલે શહેરમાં થયો હતો. તેનાં માતાપિતા અભણ ખેડૂત હતાં. તેના એકવીસમા વર્ષે એક એવી ઘટના બની જેથી તેના જીવનનો પ્રવાહ બદલાઈ ગયો. કેઈસીને ત્યારે સ્વરનળીનો

સોજો થયો. તેણે અવાજ ગુમાવ્યો ત્યારે તે વીમા એજન્ટનું કામ કરતો હતો. અનેક ઈલાજો કર્યા પણ કંઈ વળ્યું નહિ.

આ અસાધ્ય દરદના કારણે કેઈસીએ કામકાજ વિના એક વરસ કાઢ્યું. એકવાર હાર્ટ નામનો હિપ્નોટીસ્ટ તે ગામમાં આવ્યો, ત્યાં તેના મનોરંજનના કાર્યક્રમો હતા. સંમોહન (હિપ્નોટીઝમ) વડે કેઈસીને સાજો કરવાનું તેણે માથે લીધું. સંમોહનની અવસ્થામાં કેઈસી હોય ત્યારે તેનો અવાજ ખૂબી જતો અને હાર્ટની સૂચના મુજબ તે જવાબો આપી શકતો. પણ ભાનમાં આવતાં તેનો અવાજ પાછો બંધ થઈ જતો. હાર્ટ તો ખીજે ગામ ગયો પણ હોપકિન્સ વિલેના લેયને નામના હિપ્નોટીસ્ટે આ કામ માથે લીધું.

લેયનેના મનમાં એક વિચાર ઝબક્યો. સંમોહન અવસ્થામાં કેઈસીને જ તેના રોગનું નિદાન અને ઉપચાર પૂછ્યા. જ્યારે આ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે સંમોહનમાં રહેલા કેઈસીએ કહેવા માંડ્યું : “હા, અમે આ શરીર જોઈ શકીએ છીએ...” સંમોહન તળે કેઈસીના બધા પ્રત્યુત્તરો જાણે પોતે દેહુથી લિન્ન હોય તે રીતના છે. કેઈસીએ શરીરના રોગનું સાચું નિદાન કર્યું તથા ઉપચાર કહ્યો. તે પ્રમાણે કરવામાં આવતાં કેઈસીનો અવાજ ખૂબી ગયો. લેયનેને થયું કે જો કેઈસી પોતાના રોગનું નિદાન કરી શકે તો ખીજના રોગનું નિદાન કેમ ન કરી શકે? કેઈસીને સંમોહનમાં મૂકી લેયનેએ પોતાની બિમારી વિશે પૂછ્યું. કેઈસીએ નિદાન કરી ઉપચાર બતાવ્યો અને તે પ્રમાણે કરવાથી લેયનેની તકલીફો દૂર થઈ.

સેવાયજ્ઞ

ત્યાર પછી એડ્ગર કેઈસીએ ૩૦,૦૦૦ જેટલા કિસ્સાઓમાં

પોતાની અતીન્દ્રિય શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો છે અને આ બધા કેસોની વ્યવસ્થિત નોંધ રાખવામાં આવી છે. અમેરિકાના વર્જિનિયા ખીચ પર આવેલા ‘ધ કેઈસી ફાઉન્ડેશન’માં આ સામગ્રી સુરક્ષિત છે. પોતાને અચાનક સાંપડેલી આ અલૌકિક શક્તિથી પહેલાં તો કેઈસી પણ શંકાશીલ હતો. રોગનું નિદાન, હબરો માઈલ દૂર રહેલા રોગીની પરિસ્થિતિનું દર્શન, જન્માંતરનાં દર્શનો— આ બધામાં તેને પોતાને જ વિશ્વાસ બેસતો નહોતો, પણ તેણે આપેલું નિદાન અને વર્ણન સાચું પડવા માંડ્યું તેમ તેની શ્રદ્ધા વધી. કેઈસીને વચ્ચે વચ્ચે માનસશાસ્ત્રીઓ અને ડોક્ટરોએ ચકાસી જોયો હતો, અને તેની અસાધારણ શક્તિ તથા સચ્ચાઈનો તેમને સ્વીકાર કરવો પડ્યો હતો.

કેઈસી જે નિદાન કરતો તેમાં એક આશ્ચર્યકારક તત્ત્વ તો એ હતું કે શરીરના અવયવો, બ્યાધિ અને ઉપચાર માટે વૈદક-શાસ્ત્રના પારિભાષિક શબ્દો વાપરતો. ભાનમાં આવતાં તેને આની કશી ખબર ન પડતી. તે વૈદકનો કંકડોયે નહોતો બાણતો, છતાં સંમોહન તળે એક નિષ્ણાતની જેમ તે વિવરણ કરી શકતો. લોકો પાસેથી આ કાર્ય માટે પૈસા લેવાની તેણે સાફ ના પાડી હતી. આ ભગવાનની આપેલી શક્તિ છે અને ભગવાનનાં સંતાનો માટે કોઈ પણ ભેદભાવ વિના તે વાપરવી જોઈએ એવી તેની ભાવના હતી. અને આ ભાવના તેના છેલ્લા શ્વાસ સુધી ટકી હતી. લોકોની માગણી વધવા માંડી તેમ તેનો સેવાયજ્ઞ પણ વધુ પ્રજ્વલિત થયો. બહારગામથી પણ તેડાં આવવા લાગ્યાં. કેઈસી ત્યારે માત્ર ગાડીભાડું લેતો. લોકોનાં દુઃખદર્દોની કહાણી સાંભળી તેનું અંતર દ્રવી જતું. તે પોતાના આરામની પરવા કર્યા વિના ઉપચાર ચીંધતો. સંમોહન તળે કેઈસી જે કહેતો તે લેયને અને ત્યાર પછી જોડીસ ડેવિસ નામની બાઇ શોર્ટ હેન્ડમાં

ઉતારી લેતાં. તેની ટાઈપ કોપી કરાવી એક રાગીને કે તેના વાલીને આપવામાં આવતી અને બીજી કોપી ફાઈલ માટે રાખવામાં આવતી. આ ફાઈલ એક માણસની અતીન્દ્રિય શક્તિ, અને માનવપ્રેમની મૂક સાક્ષી છે. કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિ આ ફાઈલો તપાસી શકે છે.

હા, અમે આ શરીર જોઈ શકીએ છીએ

જે લોકો વિશે નિદાન કરવાનું હોય તે, કેઈસી હોય તે જ ઓરડામાં હોય કે દૂરના સ્થળે હોય, પણ કેઈસીના અંતર્જાનની રીત એક સરખી જ રહેતી. તે પોતાનાં બૂટ કાઢી નાખતો, કોલર તથા ટાઈ ઢીલાં કરતો અને કોચ કે પથારીમાં શરીરને સંપૂર્ણ ઢીલું કરીને સૂતો. માથું દક્ષિણમાં રહેતું, પગ ઉત્તરમાં. એક કોચ અને માથા નીચે રાખવા માટે ઓશિકા સિવાય કેઈસીને બીજા કશા સાધનની જરૂર ન પડતી. માત્ર આરામથી જવાબ આપી શકાય એટલા પૂરતી કોચની જરૂર લાગતી. દિવસે કે રાતે ગમે તે સમયે જવાબો મળતા. પ્રકાશ કે અંધકારની અંતર્જાન પર કશી અસર નહોતી પડતી. કેઈસી થોડી વાર લાંબો થઈ સૂએ એટલે તેને સંમોહનની નિદ્રામાં લાવવામાં આવતો. લેયને, કેઈસીની પત્ની કે પાછળનાં વર્ષોમાં તેનો પુત્ર હુગલીન અથવા કેઈસી જેને આ કાર્ય સોંપે તે કોઈ જવાબદાર માણસ આ ફરજ બજાવતો. તેને સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે સૂચન કરવામાં આવતું.

“તમારી સામે હવે (વ્યક્તિનું નામ) છે. તે (જ્યાં એ વ્યક્તિ રહેતી હોય એ સ્થળ, શહેર, રાજ્યનું નામ)—માં રહે છે. તમે આ શરીરને બરાબર નીરખો, તેને સંપૂર્ણ તપાસી જુઓ, અને અત્યારે તેની જે સ્થિતિ લાગે તે અંગે, તથા તેનાં કારણો વિશે જે કંઈ હોય તે મને કહો. આ શરીરની સ્વસ્થતા

તથા સહાય માટે જે કરવાનું હોય તેનાં સૂચનો પણ આપશો. હું જે સવાલ પૂછું એના જવાબ આપશો.”

થોડી મિનિટ પછી કેઈસી બોલવા માંડતો, તે શોર્ટ હેન્ડમાં ઉતારી લેવામાં આવતું. ઘણી વાર દૂરની વ્યક્તિનું વિવરણ આસપાસના વાતાવરણથી શરૂ થતું. કેઈસીનાં ધીમે સ્વરે કરેલાં આ વર્ણનો પાછળથી ખાતરી કરતાં સાચાં નીવડતાં, અને દૂરદર્શનનો નકકર પુરાવો પૂરે પાડતાં.

કેઈસી દર વખતે સોએ સો ટકા સાચો જ પડતો એવો તેનો દાવો નહોતો. તેણે પોતે પત્રોમાં લખ્યું છે કે તે ભૂલથી પર હોવાનો ઢાંગ નથી કરતો; તેને ન સમજાય એવી ઘણી બાબતો તેના અંતર્જ્ઞાનને અસર કરે છે. કેટલીક વાર રેડિયો સેટ પર સ્પષ્ટ ન પકડાતાં આંદોલનોની જેમ, તેની સામે સ્પષ્ટ ચિત્ર નહોતું ઉપસતું. થાક, માંદગી, લાગણીતંત્રનું દબાણ હોય એવે પ્રસંગે પણ તેનું ‘રીડિંગ’-વિવરણ-થાપ ખાઈ જતું અને છતાં ૩૦,૦૦૦ જેટલા કિસ્સાઓમાં તેણે જે ઝીણી મોટી વીગતોથી સભર વિવરણ આપ્યાં છે તે એની શક્તિની ખાતરી કરાવવા માટે પૂરતાં છે.

કર્મનો સિદ્ધાંત

જેમ કેઈસીની ખ્યાતિ વધી તેમ રૂઢિચુસ્ત ડોક્ટરો તેનો વિરોધ કરવા લાગ્યા. પણ વેદનાથી પિડાતા લોકોની વહારે ધાવામાં કેઈસી અટક્યો નહિ. કેટલીક વાર એટલા કઠુણ કિસ્સાઓ આવતા કે તેને પાછા કાઢવાની તેની હિંમત નહોતી. એક દિવસમાં બે બેઠકને બદલે સવારમાં ચાર અને સાંજના ચાર-એમ આઠ બેઠકો તે આપતો. તેના જ્ઞાનતંતુઓ પર આની દેવી અસર થતી. પરિણામે તેનું શરીર ઘસારો ખમી ન શક્યું.

અને ઈ. સ. ૧૯૪૫ જાન્યુઆરીની ૩ જી તારીખે ૬૭ વર્ષની વયે તેનું અવસાન થયું.

કેઈસીએ માત્ર રોગના ઉપાયો જ નથી બતાવ્યા, પણ રોગના મૂળમાં રહેલાં પૂર્વજન્મોનાં કર્મો પર પણ પ્રકાશ પાડ્યો છે. આત્માનું અસ્તિત્વ, કર્મનો સિદ્ધાંત, જન્માંતરની પ્રક્રિયા—આવા અનેક વિષયો પર કેઈસીનાં મંતવ્યો આપણને વિચાર કરતા કરી મૂકે છે.

એક માણસને અમુક રોગ થાય છે, અકસ્માત બને છે, કે કોઈ આપત્તિ આવે છે ત્યારે તેનાં તાત્કાલિક અનેક કારણો દેખાય છે, પણ તેનું મૂળ વ્યક્તિના પૂર્વજન્મના કર્મમાં રહેલું છે.

આજે કેઈસી સંબંધી અનેક પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. તેનું અધ્યયન આત્મા, પુનર્જન્મ અને કર્મ સંબંધી નવી દ્રષ્ટિ વૈજ્ઞાનિકોને આપે છે.

જન્માંતરની પ્રક્રિયા

કેઈસી કેટલીક માંદગીને પૂર્વજન્મના કર્મના ફળરૂપે ગણાવતો.

એક છોકરો બે વર્ષની વયથી પથારી ભીની કરતો હતો અને અગિયાર વરસ સુધી તેની આ ટેવ ગઈ નહોતી. બાળક તરીકે તે ઘણો શાંત હતો. તેના નાના ભાઈનો જન્મ થયો ત્યાં સુધી તેને સાચવવામાં માળાપને કશી મુશ્કેલી નહોતી પડી. પણ સહોદરના જન્મ પછી તે રાતે પથારી ભીની કરવા માંડ્યો. આ રોજની ઘટના બની ગઈ. આ અને બાપ બન્ને માણસો હતાં કે બીજા બાળકના જન્મ પછી બાળકને આશુ આવી જાય છે. પોતાનું મહત્ત્વ ઘટી ગયું હોય ને પોતા પરનું વહાલ

ઓસરી ગયું હોય એવું તેને લાગે છે. અને એવે વખતે પોતાની દેખભાળ વધુ લેવાય, પોતાનું મહત્ત્વ જળવાઈ રહે એ માટે તે અભગૃતપણે બાળપણની ટેવોનો આશરો લે છે. માબાપે બાળક પર ખૂબ વહાલ વરસાવી તેને એ ઠસાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો કે એ તેમને જરાયે દવલું નથી અને એનું સ્થાન તેમનાં હૃદયમાં જિયું જ છે, પણ આની કશી અસર ન થઈ.

છેવટે છોકરાને માનસ-ચિકિત્સક પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. એક વરસ સુધી ચિકિત્સા ચાલી, પણ કંઈ પરિણામ ન આવ્યું. ત્યાર પછી પાંચ વર્ષ સુધી રોજ રાતે બાળક પથારી ભીનું કરતું હતું. માબાપે ખીબા કેટલાયે જાણીતા નિષ્ણાતોની સલાહ લીધી અને ઉપચારો કરી જોયા પણ નિષ્ફળ. છોકરો આઠ વર્ષનો થયો તો પણ ટેવ તો ચાલુ જ રહી. ફરી એક વાર માનસ-ચિકિત્સકની મદદ લેવાનું માબાપે નક્કી કર્યું. વળી બે વધુ વર્ષો સારવાર ચાલી. બાળકના સામાન્ય વિકાસમાં તેનાથી ફાયદો થયો, પણ તેની પથારી ભીની કરવાની ટેવ તો ચાલુ જ રહી. તે દસ વર્ષનો થયો પણ ચિકિત્સાનું કંઈ પરિણામ આવતું ન લાગ્યું. સારવાર બંધ કરવામાં આવી.

છોકરો અગિયાર વર્ષનો થયો ત્યારે એડ્ગર કેઈસી વિશે માબાપને જાણવા મળ્યું. તેમણે પોતાના દીકરાના કિસ્સામાં ‘રીડિંગ’ મેળવવાનો નિર્ણય કર્યો. વિવરણ નીચે મુજબ આવ્યું :

“આ પહેલાના જન્મમાં છોકરો શરૂઆતના પ્યુરિટન ક્ષાળમાં પાઠરી હતો. સ્ત્રીઓને ડાકણ માની તેમના પર મુકદ્દમો ચલાવવામાં આવતો ત્યારે તેમને સજા કરવામાં તે મુખ્ય ભાગ ભજવતો હતો. ડાકણ ગણાતી સ્ત્રીઓને એક સ્કૂલ સાથે બાંધી પાણીમાં ગળકાં ખવરાવવામાં આવતાં.

આ કર્મના ખુલાસા સાથે તેનો ઉપાય પણ બતાવવામાં

આવ્યો. માતાપિતાને કહેવામાં આવ્યું કે છોકરો ઊંઘી જાય તે પહેલાં તેના માનસ પર શુભ વિચારો અંકિત કરવા.

આ વિવરણ મેળવ્યા પછી છોકરાની પથારી પાસે મા બેઠી. છોકરાને ઊંઘ આવવા માંડી એટલે તેણે ધીમા, એકધારા અવાજે કહેવા માંડ્યું : ‘તું અત્યંત લલો અને માયાળુ છે. તું ઘણા લોકોને સુખી કરવાનો છે. તારા સંપર્કમાં આવે તે સર્વને તું સહાયરૂપ થવાનો છે. તું લલો છે, માયાળુ છે....’ આ એક જ વિચાર જુદી જુદી રીતે છોકરો નિદ્રાધીન હોય ત્યારે વિધેયાત્મક સૂચન Positive Suggestions રૂપે પાંચ કે દશ મિનિટ સુધી કહેવામાં આવતું.

તે રાતે નવ વર્ષના ગાળામાં પહેલી જ વાર છોકરાએ પથારી ભીની ન કરી. થોડા મહિના સુધી માએ આ શુભ વિચારોનાં આંદોલનો ચાલુ રાખ્યાં. એક વાર પણ રોગે ઊથલો ન માર્યો. પછી અઠવાડિયે એક વાર સૂચન આપવાનું બસ થઈ પડ્યું. ત્યાર પછી તેની પણ જરૂર ન રહી. છોકરો તદ્દન સાજો થઈ ગયો.

આ કિસ્સામાં બે ત્રણ બાબતો મહત્ત્વની છે. બાળકની નવ વર્ષની ટેવ પહેલી જ રાતે નાબુદ થઈ ગઈ. બાળકની માતા વકીલ હતી. ભોળવાઈ જાય એવી, વહેમી કે અપ્રમાણિક નહોતી. તે બુદ્ધિની સતેજતા ધરાવતી હતી. બાળકમાં ઊંડે ઊંડે પડેલી ગુનાની લાગણીને દૂર કરવા માટે તેણે સજગ પ્રયત્ન કરી જોયો. બાળકને પથારી ભીની કરવાની તેની ટેવ વિશે ઠપકાનો એક પણ શબ્દ કહેવામાં નહોતો આવ્યો. બાળકની શારીરિક કે માનસિક ચેતનાને બદલે તેની આત્મિક ચેતનાને જ સંદેશો પહોંચાડવાનો હેતુ હતો. સ્ત્રીઓને પાણીમાં ડુબાડવાની તેણે જે સજાઓ કરી હતી તેની અપરાધ ભાવના તેના આંતર મન પર અંકાઈ ગઈ

હતી અને તેનું પોતાનું આંતરમન પથારી ભીની કરીને તેને સળ કરતું હતું. ખીજાઓને તેણે જે કૂર સળાઓ કરી હતી તેનો આંતરમનમાં પડેલો અને ટેવરૂપે બહાર આવતો આ પડઘો હતો.

ભલાઈનાં સૂચનો દ્વારા તેના આંતરમન ઉપર અસર પહોંચાડવામાં આવી કે તેના ગુનાની લાગણી ભલાઈ અને સામાજિક સેવા દ્વારા નાબુદ થઈ શકી હતી. પરિણામે અપરાધની લાગણી જતી રહેતાં, પોતાને જ સળ કરતો આ રોગ પણ જતો રહ્યો.

કર્મનો નિયમ માત્ર ભૌતિક ભૂમિકા પર જ કામ નથી કરતો. વિશેષ તો એ મનોવૈજ્ઞાનિક છે. ભૌતિક સંજોગો તો પેલી મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રતિક્રિયાને પ્રગટ થવાનું માધ્યમ જ બની રહે છે.

કેઈસીના વિવરણમાં એક અંધ પ્રોફેસરનો કિસ્સો છે. પૂર્વભવમાં તે એક જંગલી ટોળીમાં જન્મ્યો હતો અને ધગધગતા સળીયાથી તે દુશ્મનોની આંખો ફાડી નાખતો હતો. તેથી આ જન્મે તે અંધ જ જન્મ્યો હતો.

કર્મ સિદ્ધાંત

કેઈસીની ફાઈલોમાં કર્મસિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કરતા ઘણા દાખલાઓ છે. શારીરિક, વાચિક અને માનસિક કર્મબંધનમાં માનસિક ભાવોથી પણ કર્મનો બંધ દઢ બને છે. કેઈનો કહેલો તિરસ્કાર, ઇર્ષા, કે કેઈને આપેલો માનસિક ત્રાસ આકરું કર્મકૃત લાવી શકે છે. મનોમન કેઈની અવલેહના, ઉપેક્ષા કે ઘૃણા કરી હોય તો પણ આપણે માટે પારાવાર વેદનાનું કારણ બની શકે છે.

કેઈસીની ફાઈલમાં આવો એક કરુણ કિસ્સો છે. ચોત્રીસ

વર્ષની એક સ્ત્રીના વિવરણમાંથી જાણવા મળે છે કે તે છ મહિનાની હતી ત્યારે તેને બાળલકવો થઈ ગયો હતો અને પરિણામે તેની કરોડરજ્જી વાંકી વળી ગઈ હતી. ચાલવામાં તે ખોડંગાતી હતી. તેનો પિતા ખેડૂત હતો અને આ દીકરી તરફ તેનું વલણ નિષ્કુર હતું. છોકરીએ મહેનત કરી, મરઘાં ઉછેરીને કાંઈ કમાણી કરી હોય, તે એ આંચકી લેતો. છોકરી મોટી થઈ. પ્રણયમાં તેને બે વાર નિષ્ફળતા મળી તેનો પહેલો પ્રેમી પ્રથમ મહાયુદ્ધમાં મૃત્યુ પામ્યો. ત્યાર પછી તેણે એક માણસ સાથે વેવિશાળ કર્યું. તે ભયંકર રીતે માંદો પડ્યો, અને તે સાજો થયો ત્યારે પોતાની સારવાર કરતી નર્મને પરણી ગયો. આટલા બધા શારીરિક અને માનસિક આઘાતો ઉપરાંત રોજ બિડી ઝંઘડો કરતાં માતાપિતા અને ખેતરમાં એકાકી જીવનની કટપના કરો. અધૂરામાં પૂરું સિમેન્ટનાં પગથિયાં પરથી તે પડી ગઈ અને કરોડરજ્જી પર એક વધુ ઇંજ થવાથી તે સાવ પથારીવશ બની ગઈ.

આ દાખલામાં પણ શારીરિક પીડા પાછળ પૂર્વનું કર્મ કારણભૂત હતું, અને તે બે જન્મ પહેલાં રોમમાં કરવામાં આવ્યું હતું. તેનું વિવરણ આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યું છે: “આ જીવાત્મા (મૂળમાં દરેક વ્યક્તિને માટે ‘એન્ડીટી’ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે) પેલિટિયસનો કુટુંબીજન હતો. માણસ સામે માણસ તેમ જ માણસ સામે પશુનું જે યુદ્ધ કરાવવામાં આવતું તે ઝડપામાં બેસીને જોવાનો તેને ખૂબ રસ હતો. આ જન્મમાં તેને જે શારીરિક વ્યથાઓ ભોગવવી પડે છે તેની પાછળ, જ્યાં ધ્યેયને કાળે પોતાનો ભોગ આપતા માણસોની તેણે જે તુચ્છકારભરી હાંસી ઉડાવી હતી તે કારણરૂપ છે.”

આ કિસ્સાઓમાં મહત્ત્વની બાબત એ છે કે કેઈસીએ કરેલા રોગના નિદાન પછી તેણે બતાવેલા રોગના ઉપચારોમાં પશ્ચાત્તાપ, ક્ષમાયાચના, સેવા, વગેરે તે તે કર્મક્ષય માટે અનુરૂપ ભાવ તથા વર્તનથી બિમારી દૂર થતી કે ઓછી થતી.

માનવભવનો સદુપયોગ

કેઈસીના પોતાના વિષે કહેવામાં આવ્યું હતું કે પ્રાચીન કાળમાં તે પોતે ઇજીપ્તમાં રાજપુરોહિત હતો. ત્યારે તેનામાં ઘણી ગૂઢ શક્તિઓ હતી. પણ વાસનાઓ અને હઠાગ્રહના કારણે પોતાની શક્તિઓનો તેમણે દુરુપયોગ કર્યો હતો અને તેનું પતન થયું હતું.

પછીના ભવમાં તે ઈરાનમાં હકીમ હતો. એક વાર રણમાં થયેલી લડાઈમાં ઘાયલ થયો, અને તેને મરણતોલ અવસ્થામાં છોડી દેવામાં આવ્યો. ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત સુધી તેણે ભૂખ, તરસ, ઉઘાડી ધરતી અને અસહાયતામાં તરફડતાં એવી વેદના ભોગવી કે તેણે પોતાની એતનાને શરીરમાંથી બહાર કાઢવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો. તે એમાં સફળ થયો. આ જીવનમાં તે પોતાના મનને શારીરિક મર્યાદાઓમાંથી મુક્ત કરી શકતો હતો તેની પાછળનાં કારણોમાં પણ એક કારણ હતું. તેના એક કે બીજા જન્મોનાં કર્મના અનુસંધાને તેના આ જન્મના ગુણદોષ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યા હતા. આ જીવન તેના આત્માને માટે કસોટીરૂપ હતું. માનવજાતની નિઃસ્વાર્થ ભાવે સેવા કરી ભૂત-કાળનાં અભિમાન, લાલચ અને લાલસામાંથી બહાર આવવા માટે તેને આ તક આપવામાં આવી હતી.

પૂર્વ જન્મ વિશે દસ્તાવેજી માહિતી

આપણને સ્વાભાવિક રીતે થાય કે પૂર્વજન્મોની આ

હકીકતોમાં વિશ્વાસ કેવી રીતે ખેસે? કેઈસીના વિવરણમાં સામાન્ય રીતે 'પૂર્વજન્મનું' નામ આપવામાં આવતું, અને કેટલીક વાર તો એ જન્મ વિશે માહિતી કેવી રીતે મળશે તેની નિશાની પણ આપવામાં આવતી. કેઈ પુસ્તક, જૂના દસ્તાવેજ અથવા કબર પર કેતરેલા લેખની વીગતો આપવામાં આવતી. એક ચોક્કસ દાખલો ધ્યાન ખેંચે એવો છે. એક માણસને કહેવામાં આવ્યું કે 'પૂર્વજન્મમાં તેનું' નામ બાર્નેટ સીય હતું અને તે અમેરિકી આંતર-વિગ્રહ વખતે દક્ષિણનાં રાજ્યો તરફથી લડતો સૈનિક હતો. તેને વધુ હકીકત આપવામાં આવી કે તે હેનરિકો કાઉન્ટી, વર્જિનિયામાં રહેતો હતો અને તેના પૂર્વજન્મ વિશે દસ્તાવેજ માહિતી હજુ પણ તેને મળી શકશે. તે માણસ હેનરિકો કાઉન્ટી ગયો. તેણે જે દસ્તાવેજોની તપાસ કરી તે ત્યાં નહોતા, પણ ન્યાયાલયના કારકુને કહ્યું કે 'વર્જિનિયા સ્ટેટ હિસ્ટોરિકલ લાઈબ્રેરી'ના જૂના રેકર્ડ વિભાગમાં ઘણા જૂના દસ્તાવેજોને તાજેતરમાં લઈ જવામાં આવ્યા છે. છેવટે લાઈબ્રેરીમાં સુરક્ષિત રાખવામાં આવેલા જૂના દસ્તાવેજોમાંથી તેને બાર્નેટ સીયની દસ્તાવેજ માહિતી મળી કે જનરલ લીના લશ્કરમાં તે સને ૧૮૬૨માં, એકવીસ વર્ષની ઉંમરે ધ્વજધારક તરીકે ભરતી થયો હતો.

એડ્ગર કેઈસીને આ જ્ઞાન કેવી રીતે થયું હતું? એક વાર સંમોહન તળે તેણે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા: “આકાશિક રેકર્ડ્સ.” વિશ્વના ઉગમથી માંડીને પ્રકાશ, અવાજ, ગતિ કે વિચારનાં જે કાંઈ આંદોલનો થાય છે તે આકાશના અત્યંત સૂક્ષ્મ ફલક પર અંકિત થયા કરે છે. આવાં આંદોલનોની છબીને સાધારણ રીતે આપણે ઝીલી શકતા નથી, પણ આપણું તંત્ર અતિશય સૂક્ષ્મ ને સંવેદનશીલ થયું હોય તો ગમે તે સ્થળ કે ગમે

તે કાળની છબીને સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. આપણે ત્યાં તેને ‘યોગજ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિ’ કહેવામાં આવી છે. કેઈસી જાગૃત અવસ્થામાં સામાન્ય માણસની જેમ જ ઇન્દ્રિયો ને મનની દીવાલોમાં બદ્ધ હોતો, પણ સંમોહન તળે તેની આંતરિક દૃષ્ટિ ખૂલી જતી.

આત્મા જેવું સ્વતંત્ર તત્ત્વ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેની સમજણ માટે પૂર્વગ્રહો છોડીને, ઉઘાડું મન રાખીને આ પુસ્તકમાં રજૂ થયેલા વિચારો સમગ્રતાથી જોવા માટે નમ્ર વિનંતી છે.

સર્વરોગનો ઉપચાર

એક સ્ત્રીએ કેઈસીને જે પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તેના જવાબમાંથી આ વિશે માર્ગદર્શન મળી રહે છે :

“મારું સાચું જીવનકાર્ય શું છે ?”

“જે નિર્બળ છે અને નિરાશ છે તેમને હિંમત બંધાવવાનું; જે લથડી પડ્યાં છે તેમને ટેકો દઈ બેઠાં કરવાનું.”

“આ કાર્ય મારે કેવી રીતે શરૂ કરવું ?”

“તમારા હાથવગું હોય તે કામ આજે જ શરૂ કરી દો.”

“મારે માટે તને લવિષ્યમાં શું જોઈ શકો છો ? અને મારા લાગ્યને સહુથી સારી રીતે હું કયાં સાર્થક કરી શકું ?”

“તમારા હાથમાં આજે શું છે ? જે હોય તેનો, તમે જ્યાં હો ત્યાંથી જ ઉપયોગ કરો, પરમાત્માને તમારો માર્ગ અજવાળવા દો. તમારી જાતને તેના હાથમાં મૂકી દો. તમે વાહન બની જાઓ. તમારે કયાં કાર્ય કરવું, મહેનત કરવી, તમને સેવા કરવી કે સેવા ભોગવવી ગમે, એ વિશે તેને કંઈ ન કહો. એના કરતાં

કહો : ‘પ્રભુ, હું તમને સમર્પિત છું. તમને યોગ્ય લાગે તે રીતે મારો ઉપયોગ કરો.”

(જુના સર્મીનારાકૃત ‘મેની મેન્સન્સ’ ગ્રંથના સંક્ષેપ ઉપરથી ‘નવનીત’ પત્રના અત્યંત આભાર સાથે.)

ઠારી દે તું દીપ નયનના

મહાકવિ રેઘનર મારિયા રિલકેની આ કવિતા જર્મન ભાષામાં છે. કવિનો ઉત્કટભાવ અન્ય ભાષાના ભાષાંતરમાં તો કઈ રીતે ઊતરે?

અતીન્દ્રિય આત્મતત્ત્વનું રૂપ આંખો લલે ન જોઈ શકે, તેના સ્વર કાન વડે લલે ન સંભળાય—લલે તે વાણીથી પર હોય પણ સાક્ષાત્કારની વિરલક્ષણે ભક્ત જે અનુભવે છે, સમાધિ યોગમાં યોગી જેને જાણે છે, અનુભૂતિની ઉત્કટ અવસ્થામાં કવિને પણ તે સ્પર્શે છે. કવિની આ સ્પર્શના આપણને તાદાત્મ્યની અનન્ય ભૂમિકા પર લાવી શકે છે અને આપણી ચેતના સ્પંદિત બને છે.

ઠારી દે તું દીપ નયનના

તવ દર્શનને કાજ

મને એ કાચ નથી કંઈ ખપના.

કર્ણપટલ તોડી દે તો પણ

રહું સાંભળી સૂર;

ચરણ વિના પણ નહીં લાગે

તવ ધામ મને બહુ દૂર.

છીનવી લે વાચા તદ્દપિ

સ્વર વહેશે મુંકા સ્તવનના.

બાહુ વિના પણ હૃદય-બાહુથી
 આલિંગન રહું આપી,
 હૃદય પડે પરવશ, તો મન
 ધબકાર દિયે આલાપી;
 મનને આગ લગાડો તો પણ
 વહું વહેણે નસનસનાં

—રેઈનર મારિયા રિલ્કે

કલ્યાણનો માર્ગ

આ પુસ્તકમાં અતીન્દ્રિય અને અલૌકિક શક્તિઓનાં દૃષ્ટાંતો તે માટે આપવામાં આવ્યાં છે કે જેથી દેહ અને મનની મર્યાદાઓથી પરેનું કોઈક તત્ત્વ—આત્મા જેવો પદાર્થ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તેની ઝાંખી વાંચનારને થાય.

ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા આ આત્મતત્ત્વને આપણે તોલી શકીએ નહિ. આજના વિજ્ઞાનની કસોટીએ ન સમજાવી શકાય એવા સંજ્યાબંધ બનાવો, કોઈ એવું તત્ત્વ જે માટેની આપણી સમજણ હજી અધૂરી છે તે પ્રત્યે નિર્દેશ કરે છે.

આવાં દૃષ્ટાંતો આપણામાં પણ કોઈ દિવ્ય તત્ત્વ રહેલું છે તેની શ્રદ્ધા જગાડે છે અને આપણામાં રહેલી અનંત શક્તિઓનાં દ્વાર ઉઘાડે છે. આ કંઈ ચમત્કારો પ્રત્યેની અંધશ્રદ્ધા નથી. વહેમ કે અંધશ્રદ્ધા હાનિકારક છે. મોટા ભાગના ચમત્કારોમાં ધૂર્ત લોકોની ચાલાકી હોય છે, કાં તો કોઈ પ્રકારની ભ્રમણા હોય છે. આવી ભ્રમણા કે ચાલાકી અવશ્ય ઉઘાડી પાડવી

જોઈએ. અસત્યને ક્યાંય ઉત્તેજન મળવું ન જોઈએ. અંધશ્રદ્ધા અને વહેમ વડે માનવીની વિચારશક્તિ નિર્બલ બને છે.

પરંતુ આપણી બુદ્ધિ ન સમજી શકે એવી બધી ઘટનાઓ પાછળ ચાલાકી કે ભ્રમણા જ માની લેવી અને જાંલીરતાથી તેનો વિચાર જ ન કરવો એ પણ અવૈજ્ઞાનિક છે. ન સમજી શકાય એવી ઘટનાઓને મૂળમાંથી નકારી કાઢવી એ હુમ્મેશાં વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિનું લક્ષણ નથી. જે તત્ત્વ આપણી બુદ્ધિ ન સમજી શકે તે તત્ત્વનો ઇન્કાર કરવામાં બુદ્ધિમત્તા નથી જ.

વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિ આવી ઘટનાઓનાં મૂળમાં ઊતરી, ખાતરી-પૂર્વકની તપાસ કરી સત્ય શોધી કાઢવાના ધગશપૂર્વકના પ્રયાસમાં છે. વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિ જેમ ક્યાંક ભ્રમણા કે અસત્ય આવી ન જાય તે માટે સજાગ છે તેમ સત્યનો એકાદ અંશ પણ ચૂકી ન જવાય તે માટે પૂર્ણપણે જાગૃત રહે છે.

જો આત્મા જેવું અલૌકિક તત્ત્વ હોય અને તેની અનંતી અતીન્દ્રિય શક્તિઓ હોય તો માનવ વિકાસની સીમાઓ અનંતગુણી વિસ્તરે છે. આજે વૈજ્ઞાનિકો જ્ઞાન વિજ્ઞાનના નવા દરવાજા ઊઘડવાની શક્યતાઓ જોઈ રહ્યા છે. તેથી ભ્રમણાને, ચાલાકીને કે અફવાઓને લેશમાત્ર અવકાશ ન રહે એવી રીતે એટલા પ્રમાણમાં નક્કર પુરાવાઓ એકઠા કરી પાકી ચકાસણી આવી ઘટનાઓની થવી જોઈએ. અને જ્યાં જ્યાં અતીન્દ્રિય શક્તિઓના પુરાવા મળે ત્યાં ત્યાં તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. વહેમી ન ગણાવા માટે હકીકતોનો અસ્વીકાર કરનાર સત્યનો ઇન્કાર કરે છે.

આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર જીવન સંબંધી આપણી

દૃષ્ટિને બદલે છે. આપણી કુદ્રતાઓ, શોક, સંતાપ, કલહ હર થાય છે આપણી સામે સુખ અને શાંતિનો રાજમાર્ગ ઊઘડે છે અને શાસ્ત્રોનાં સૈદ્ધાંતિક સત્યો વધુ સ્પષ્ટ થાય છે. તેથી સર્વ જીવોના કલ્યાણનો માર્ગ સાંપડે છે.

